

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Antropoloji Anabilim Dalı

ZORUNLU GÖÇ VE KADIN DENEYİMİ: DİYARBAKIR ÖRNEĞİ

Asena Pala

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2013

Zorunlu Göç ve Kadın Deneyimi: Diyarbakır Örneği

Asena Pala

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Antropoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2013

KABUL VE ONAY

Asena Pala tarafından hazırlanan “Zorunlu Göç ve Deneyimi: Diyarbakır Örneği” başlıklı bu çalışma, 13.06.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Suavi Aydın (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Gülsüm Depeli (Danışman)

Doç. Dr. Aksu Bora

Yrd. Doç. Dr. Nilüfer Özcan Demir

Prof. Dr. Aylin Görgün Baran

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf Çelik

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

13.06.2013

Asena Pala

TEŞEKKÜR

Başta danışmanım Yrd. Doç. Dr. Gülsüm Depeli olmak üzere, bu tez çalışmasının ortaya çıkma sürecinde emek, anlayış ve sabrını benden esirgemeyen değerli hocalarım Doç. Dr. Aksu Bora ve bana alan çalışmamın kapılarını açan Yrd. Doç. Dr. Serdar Şengül ve Birgül Açıkyıldız-Şengül'e en içten teşekkürlerimi borç bilirim. Çalışmamı sorunsuz yürütmem için gerekli destek ve yönlendirmeleri sağlayan Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi çalışanlarına, değerli birikimini ve dostluğunu benimle paylaşan Handan Coşkun'a, alan çalışmam boyunca bütün yoğunluklarına rağmen benden yardım ve ilgilerini esirgemeyen Benûsen Çamaşirevi çalışanları Eylem, Tenzîle, Zelal, Selma ve benimle usanmadan kapı kapı dolaşan Sîyabend'e, Hasırlı Çamaşirevi çalışanları Güneş, Rojda, Jiyan ve Gûle'ye teşekkür ederim. Kürtçe konusunda çok önemli katkılar sağlayan ve bu çalışmanın ortaya çıkmasını olanaklı kılan Hayrettin Özen ve Mahsun Oti'ye teşekkür ederim.

Bu tezin yazılma aşamasını satır satır takip eden, çeşitli şekillerde katkı sunan ve yanımda olan değerli arkadaşlarım Ayşe Küçükkırca, Utku Özmakas, Nadir Çakır, Kazım Cihan Can, Mustafa Yıldırım, Şeyda Başlı, Tuncel Öncel, Şefik Özcan, Ulaş Deniz, Ömer Allahverdi ve Özlem Kul'a teşekkür ederim. Anneme, babama ve küçük kardeşime kriz anlarını sabır ve sevgiyle yönettikleri, bana benden daha çok inandıkları ve elimden tuttıkları için teşekkür ederim. Bu çalışma şüphesiz onlarla birlikte ve onlar içindi: Benûsen ve Hasırlı mahalleleri sakinlerine bana yol gösterdikleri, öğrettikleri ve inandıkları için, çalışmama ortaklık eden tüm görüşmeci kadınlara içtenlikle kapılarını açtıkları, hatırlamak zorunda kalmayı göze aldıkları ve paylaştıkları için çok teşekkür ederim.

ÖZET

PALA, Asena. *Zorunlu Göç ve Kadın Deneyimi: Diyarbakır Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusunda 1990'ların sonlarından itibaren devlet eliyle gerçekleştirilen yerinden etme uygulamaları, bölgedeki kırsal nüfusun kitlesel göçüne sebep olmuştur. Bu nüfusun yeniden yerleşme pratiklerine tanıklık eden kentlerden biri ise, Güneydoğu bölgesinin en önemli anakenti olan Diyarbakır'dır. Zorunlu göçle Diyarbakır'a gelen nüfus, kentin sosyal, kültürel ve politik olarak değişime uğramasına yol açmıştır. Yanı sıra zorunlu göçle gelen nüfus da, kentle uyum ve bütünleşme sürecine girmiştir.

Zorunlu göç sonucu Diyarbakır'a yerleşen nüfusun yaklaşık yarısını kadın bireyler teşkil etmektedir. Yerinden edilerek yaşamları yapısal ve pratik olarak değişmeye zorlanan, aynı zamanda yeniden yerleşimin kurulduğu sosyal yapıyı da yapısal ve pratik olarak değişmeye zorlayan nüfusun dikkate değer bir parçasını oluşturan kadınların, toplumun diğer kesimlerinden farklı yaşantı, anlatı, ihtiyaç, beklenti ve anlamlandırma stratejilerine sahip oldukları varsayımıyla, bu tez çalışması kent ve kadın göçmenler arasındaki iki yönlü ilişkinin karşılıklı dinamiklerini, uyum ve çelişkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler

Zorunlu göç, yerinden edilme, Diyarbakır, kalkınma, feminist etnografya.

ABSTRACT

PALA, Asena. *Forced Migration and Women Experience: Example of Diyarbakır*, Master's Thesis, Ankara, 2013.

Mass migration of rural population became a social fact due to displacement policies of the state by using its power in the Eastern and South-eastern regions of Turkey since late 1990s. Diyarbakır, the main and most important metropol of South-east region, is one of the cities, which witnessed the practical displacement of migrating population. The people, who came to Diyarbakır as a result of forced migration, changed social, cultural and political structures of the city. Alongside this fact, a process of harmonization and integration with the city had been started for those who underwent forced migration.

Half of the people who were forced to migrate consists of individual women and these women's experiences, narratives, needs, expectations, and strategies to understand the world, which seems to be different, is worth to study. Considering this fact, this study claims that women's experiences in the process of forced migration must be analyzed to understand dynamics, harmonious and contradictory parts of the mutual relationship between the city and the migrant women.

Key Words

Forced migration, displacement, Diyarbakır, development, feminist ethnography.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	vi
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	vii
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM : KURAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1. Göç ve Zorunlu Göç Tanımları.....	6
1.1.1 Göç Tanımı.....	6
1.1.2. Zorunlu Göç Tanımı.....	7
1.2. Zorunlu Göç ve Toplumsal Cinsiyet.....	9
1.2.1. “Cinsiyetlendirilmiş Göç” Kavramı.....	13
1.2.2. Bir Kadın Mekanı Olarak Ev/Yurt, Evin/Yurdun Kaybı ve Yeniden Üretimi.....	15
1.3. Zorunlu Göç Tarihinin Kısa Özeti.....	18
1.3.1. Diyarbakır’da Zorunlu Göç.....	19
1.3.2. Diyarbakır’da Zorunlu Göç ve Kadın.....	26
2. BÖLÜM : YÖNTEM	29
2.1. Metodolojik Bir Tartışma: Feminist Etnografya.....	29
2.2. Araştırmanın Yöntemi.....	36

2.3. Görüşmecilerin Profilleri.....	38
-------------------------------------	----

3. BÖLÜM: ALANA GİRİŞ: GÖÇ MAHALLELERİ VE SOSYAL DIŞLAMA

VE DIŞLANMA.....	41
-------------------------	-----------

3.1. Hasırlı Mahallesi.....	42
-----------------------------	----

3.2. Benûsen Mahallesi.....	49
-----------------------------	----

3.3. Alanda Araştırmacı Olmak.....	53
------------------------------------	----

3.4. Alan Analiz: Diyarbakır'da Yerinden Edilen Kadınların Kente Eklemlenme Süreçleri.....	57
---	----

3.4.1. Kadınların Gözüyle Yerinden Edilmek	57
--	----

3.4.2. Dil.....	64
-----------------	----

3.4.3. Sosyal Çevre.....	66
--------------------------	----

3.4.4. Gündelik Hayat.....	71
----------------------------	----

3.4.5. Sağlık.....	74
--------------------	----

3.4.6. Geleceğe İlişkin Beklentiler.....	77
--	----

4. BÖLÜM: DEĞERLENDİRME.....80

KAYNAKÇA.....86

EK 1. GÖRÜŞMECİLERİN PROFİLLERİ.....87

KISALTMALAR DİZİNİ

ÇAÇA	Çocuklar Aynı Çatı Altında
DİKASUM	Diyarbakır Kadın Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi
GAD	Gender and Development
GAFM	Gender and Forced Migration
HÜNEE	Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
KDRP	Köye Geri Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOHAV	Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı
WAD	Women and Development
WID	Women in Development
WIFM	Women in Forced Migration

GİRİŞ

Bu tez çalışmasının konusunu Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde 1990'ların başından itibaren devlet eliyle yoğun olarak gerçekleştirilen köy boşaltılmaları sonucu Diyarbakır'a göç eden ailelerdeki kadınların kentle uyum ve bütünleşme süreçlerinin antropolojik analizi oluşturmaktadır.

Bu tez çalışması 1990'lardan başlayarak Diyarbakır ya da çevre illerden Diyarbakır şehir merkezine zorla göç ettirilen ailelerdeki kadın bireylerin göç süreci ve sonrasına dair deneyimlerinin antropoloji literatüründeki toplumsal cinsiyet tartışmaları ekseninde analizini amaçlamaktadır. Diyarbakır kentinin son yirmi yılda karşı karşıya kaldığı hızlı nüfus artışının temel unsurlarından biri, zorunlu göç nedeniyle yerinden edilmiş bir nüfusun kente yerleşimi olmuştur. Diyarbakır'a yerleşen bu nüfusun kadın bireyleri, göçmenin kentle ve kentin göçmenle kurmaya çalıştığı iki yönlü ilişkinin ana bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Yerinden edilerek yaşamları yapısal ve pratik olarak değişmeye zorlanan, aynı zamanda yeniden yerleşimin kurulduğu sosyal yapıyı da yapısal ve pratik olarak değişmeye zorlayan nüfusun dikkate değer bir parçasını oluşturan kadınların, toplumun diğer kesimlerinden farklı yaşantı, anlatı, ihtiyaç, beklenti ve anlamlandırma stratejilerine sahip oldukları varsayımıyla, bu tez çalışması kent ve kadın göçmenler arasındaki iki yönlü ilişkinin karşılıklı dinamiklerini, uyum ve çelişkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bölgede yaşanan yoğun zorunlu göç dönemini konu edinen kurumsal ve bireysel araştırmalarda kadınlar değişen nitelikteki içerikleriyle bir alt başlık olarak yer bulmuş, daha güncel çalışmaların oluşturduğu istisnalar dışında çoğu çalışmada “dezavantajlı” bir grup, göç süreci ve sonrasının pasif “mağdur”ları olarak ele alınmışlardır. Zorunlu göç ile ilgili daha geniş kuramsal literatüre bakıldığında ise, göç ve cinsiyet, cinsiyetlendirilmiş göç ve zorunlu göç ettirmeye maruz kalan kadınların “mağduriyeti” büyük oranda farklı bir hukuki statüye işaret eden mülteci gruplarındaki kadınlarla ilgili çalışmalarla sınırlı kalmıştır. Bu nedenle bu tez çalışması, konuyla ilgili var olan sınırlı literatürün bir değerlendirmesini ve eleştirisini yapmayı da amaçlamaktadır.

Bu çalışma 1990'ların başından itibaren, yaklaşık yirmi yıllık bir zaman diliminde gerçekleşen göç ve sonrasına dair inceleme ve araştırma ile sınırlıdır. Söz konusu bölgelerde köy boşaltılmaları ve dolayısıyla zorunlu göç hareketinin daha erken yıllarda başlamış olmasına karşın görüşmecilerin beyanları doğrultusunda zamansal kapsam en fazla 1990'ların ilk yıllarına uzanabilmektedir.

Ayrıca, zorunlu göç literatüründe daha geniş kapsamlı verilerin ele alınmış olmasına karşın bu çalışmaya kaynaklık eden alan araştırması, Diyarbakır'ın yoğun göç alan iki mahallesi olan Hasırlı (Hançepek) ve Benûsen mahalleleriyle sınırlıdır. Alan araştırması için bu mahallelerin seçilmiş olmasının iki nedeni bulunmaktadır: Söz konusu iki mahalle kent çeperlerindeki konumlarıyla aynı zamanda kent ile ilişkilenebilirlikleri bağlamında, göçmenlik ve kentleşme çelişkisinin en yoğun gözlemlenebildiği yerleşimlerdir. Öncelikle bu iki mahalle, zorunlu göçe maruz kalan ailelerin zincirleme göç yoluyla mesken olarak seçtiği yerlerdir. Mahalleleri bu çalışma açısından önemli kılan ikinci neden ise bu “göç mahallelerinin”, Diyarbakır'da zorunlu göç sonrası çeşitli resmi kurumların ve sivil toplum örgütlerinin araştırma, kalkındırma ya da iyileştirme çalışmalarını uzun yıllar boyu yürüttüğü adreslere dönüşmüş olmasıdır. Mahallelerin bu eş zamanlı olarak “çeperdeki” ve “merkezdeki” konumları göçmen-kent ilişkisini iki yönlü olarak incelemeyi olanaklı kılmaktadır.

Zorunlu göç ve yerinden etme uygulamalarını takip eden süreç, Kürt hareketi bağlamında özellikle Diyarbakır'ın önemli bir politik ve sosyal merkez olmaya doğru genişlemesinde önemli bir etken olmuştur. Kentsel politikada bu nüfus akışının doğrudan etki ettiği yeni kurumsallaşmalar ve oluşan yeni sosyo-politik alanlar belirli ölçüde bir toplumsal cinsiyet vurgusuna sahiptir. Bu tez çalışmasının temel sorularından biri, yirmi yılı aşkın süredir dinamizm içinde var olan bu alanların yerinden edilen Kürt kadınlarının kente eklenme süreçlerine nasıl etki ettiği. Yanı sıra, kalkınma ve feminist antropoloji ilişkisi bağlamında zorunlu göç ve sonrasına ilişkin sosyal politikaların nasıl bir toplumsal cinsiyet perspektifinden oluşturulduğu ve özellikle yerel politikada “kadın”ın yerinden edilme ve yeniden yerleşme bağlamında deneyim ve ihtiyaç düzleminde ayrı bir özne olarak nasıl ele alındığı çalışmanın araştırma

sorularından biridir. Bir başka deyişle bu tez çalışması özellikle yerel politikanın zorunlu göçle ilişkin söyleminde kadının temsiliyetinin ve katılımının sınırlarını sorgulamaktadır.

Üçüncü olarak bu çalışma zorunlu göç bağlamında hem yitirilen, hem de yeniden kurulan bir kadın alanı olarak ev kavramını sorunsallaştırmaktadır. Ev kavramı, yerinden edilme bağlamının doğallığında önemli bir nosyon olarak ortaya çıkar ve yine aynı bağlamda genişleyen anlam katmanlarına sahiptir. Kaybedilen ve yeniden kurulması gereken bir mekan olarak ev (home), “yurt” ve “memleket” (homeland/hometown) kavramlarının da beraberinde tartışılmasını gerektirir. Bu çerçevede yerinden edilen kadınların kentle kurdukları ilişkide evin sosyal, politik ve ekonomik bir mekan olarak nasıl kurulduğu/yeniden kurulduğu ve bu insanın “ev” kavramının anlam çerçevesini nasıl genişlettiği bu çalışmanın araştırma sorularından bir diğerini teşkil etmektedir.

Bu tez çalışması, Türkiye’de zorunlu göç ve yerinden etme ile ilgili literatüre bakıldığında iki sebepten ötürü özgün bir çalışmadır: Diyarbakır kentinin zorunlu göçün etkilerini gözlemlene anlamında zorunlu göçün politik bağlamından kopmadığı bir çalışma alanı olması ve zorunlu göçe ilişkin literatürde toplumsal cinsiyet perspektifini temel alan çalışmaların azlığı. Zorunlu göç ile ilgili kaynak teşkil eden ilk metinlerin neredeyse tümünü çeşitli kurum ve kuruluşların hazırladığı geniş kapsamlı raporlar oluşturmaktadır (TESEV 2006, Göç-Der 2001, Kalkınma Merkezi 2006 ve 2010, TMMOB 2003, HÜNEE 2006, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi 2006). Bu grup çalışmalar “zorunlu göç olgusuna uluslar arası ve ulusal hukuk, vatandaşlık ve insan hakları çerçevesinden bakan” ve *Tazminat Yasası ve Köye Geri Dönüş Projesi* gibi hükümetin zorunlu göçe ilişkin politikalarına eleştirel yaklaşan çalışmalardır (Çağlayan vd. 2011, 23). Bir başka grup çalışma ise zorunlu göçün kent ve kentleşmeye etkilerinin yoğun olarak gözlemlendiği yeniden yerleşme merkezlerinde yürütülen, çoğunlukla nicel araştırma tekniklerinin kullanıldığı çalışmalardır (Keser 2011, Kaygalak 2009). Zorunlu göçü Diyarbakır ölçeğinde ele alan diğer çalışmalara¹ karşın, bu tez çalışması nitel araştırma teknikleriyle yürütülmüş antropolojik bir alan araştırmasına dayanan tek

¹ Kalkınma Merkezi (2006), Keser (2011), Yüksekler (2006), TMMOB (1998), Göç-Der (2001, 2007) bu çalışmalara örnektir.

çalışmadır.

Çalışmanın kuramsal tartışma kısmında daha ayrıntılı ele alındığı üzere zorunlu göç ve yerinden etme cinsiyetlendirilmiş, dolayısıyla toplumsal cinsiyet perspektifinden okunması mümkün bir olgudur. Söz konusu literatürde gerek nicel araştırma teknikleriyle kapsamlı ya da bölgesel veriler sunan çalışmalar, gerekse zorunlu göç olgusunu kent ve kentleşme tartışmaları ekseninde ele alan çalışmaların büyük bir kısmı, kadınları analizlerine sadece nicel veri ya da ampirik bir kategori olarak dahil etmiştir². Dolayısıyla bu çalışma kapsam ve sınırlılıkları, yöntemi ve kuramsal dayanakları bakımından zorunlu göçe toplumsal cinsiyet perspektifinden yaklaşan özgün bir çalışma olmayı hedeflemektedir.

Kuramsal dayanaklarını feminist antropolojiden alan bu çalışmanın yöntembilimsel yaklaşımı temel olarak feminist etnografyadır. Üçüncü bölümün yöntembilimsel tartışma kısmında daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olan feminist etnografya çeşitli yaklaşım ve yöntemsel araçları bakımından çalışmanın amacı ve problematiğine uygun bir yöntembilimsel yaklaşım olarak belirlenmiştir.

Bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında kullanılan yöntemsel araçlar temel olarak iki aşamalıdır. İlk olarak çok yönlü bir literatür taraması yapılmış, hem Türkiye'de deneyimlenen zorunlu göç sürecine ilişkin, hem de zorunlu göç olgusunun küresel örneğine ilişkin günümüze dek uzanan çeşitli türden kaynaklar incelenmiştir. Bu çalışmanın da konusunu oluşturan Türkiye'de 1990'lar ve takip eden yıllarda deneyimlenen zorunlu göç ve yerinden etme üzerine yapılmış araştırmalar üzerine yayınlanan çeşitli ulusal ve uluslar arası resmi raporlar, çeşitli sivil toplum örgütleri tarafından oluşturulmuş ve zorunlu göç sürecini çeşitli yönleriyle ele alan raporlar, kitaplar ve makaleler araştırma kapsamında değerlendirilmiştir.

Literatür çalışmasının sonrasında bir alan çalışması takvimi oluşturulmuş ve çoğunlukla niteliksel yöntemlerden oluşan bir etnografik alan çalışması yürütülmüştür. Belirlenen çalışma alanının ortaya koyduğu sınırlılıklar gereği etnografik alan çalışmasının

² Zorunlu göç ve sonrasında toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alan bazı çalışmalar için bkz. Çağlayan ve diğerleri (2011), Demirler (2008), Demirler ve diğerleri (2008), Yılmaz (2005).

gerektirdiği katılımlı gözlem tekniği bütünlüklü bir biçimde uygulanamamış, ancak alan belirli ve sık aralıklarla bir buçuk yıl boyunca ziyaret edilmiştir.

Bu alan çalışması kapsamında öncelikle Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi olmak üzere çeşitli devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşlarında zorunlu göçe ilişkin araştırma ve projelerde yer almış kişilerle birlikte bir ön çalışma yürütülmüştür. Ön çalışma kapsamında ilgili kurum ve kuruluşlarda çalışan ve zorunlu göç ile zorunlu göç sonrası süreci takip eden üç görüşmeciyle röportajlar yapılmış, bu görüşmeler sesli kayıt altına alınmıştır. Bu ön çalışma sonrasında Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nin Benûsen, Hasırlı (Hançepek), Aziziye ve Yeniköy mahallelerinde Kadın ve Aile Şube Müdürlüğü'ne bağlı birimleri olan Çamaşirevlerinin, bu birimin sorumluları tarafından “göç mahalleleri” olarak işaret edilen Hasırlı (Hançepek) ve Benûsen'deki sorumluları eşliğinde söz konusu iki mahallede en kısıası 30 dakika, en uzununu 1.5 saat süren toplam on beş yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Görüşmeler, görüşmecilerin müsaade ettiği ölçüde sesli kayıt altına alınmıştır. Görüşmecilerin tamamı çalışmanın konusu ve amacı, araştırmacının bireysel ve kurumsal kimliği hakkında açıkça bilgilendirilmiş ve gerek görüşme soruları dâhilinde, gerek görüşme dışı diyaloglarda görüşmecilerin kimliğine dair güvenlik sorunu yaratabilecek herhangi bir bilgi talep edilmemiştir. Görüşmeler daha sonra tezin sunmayı amaçladığı analizde alan gözlemi notları ile birlikte temel başvuru kaynaklarından birini oluşturması amacıyla yazıya aktarılmıştır.

1. BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1.GÖÇ VE ZORUNLU GÖÇ TANIMLARI

1.1.1. Göç Tanımı

İnsan göçü, takip edilebilen tarih boyunca evrensel gözlemlenebilirliğini koruması ve birçok bilimsel araştırma alanına konu olması itibariyle geniş tanımlı bir olgudur. Sosyal bilimler açısından temel olarak “insanın coğrafi hareketliliği ve bu hareketliliğin yol açtığı nüfus dinamiği” olarak tanımlanan göç (Emiroğlu, 2003) sebep, süreç ve sonuçları bakımından çeşitlilik arz eden, dolayısıyla beraberinde birçok sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve demografik değişim örüntüsünü ortaya çıkaran bir tartışma olarak sosyal antropolojik çalışmalara da sıklıkla konu olan, toplumsal bir mesele haline gelmiştir.

Sosyal bilimlerde insan hareketliliğinin “göç” olarak adlandırılması için belirlenen birkaç temel değerlendirme ölçütü bulunmaktadır. Bu ölçütlerin en belirleyicileri arasında söz konusu hareketliliğin gerçekleştiği iki yerleşim yeri arasındaki uzaklık, zaman ve kişilerin yönelinen yerleşim yerinde yaşadıkları süre sayılabilir (Ünalın, 1998: 92). Örneğin Akgür göçü “belli bir yerleşmede yaşayan nüfusun belli bir kesiminin çeşitli nedenlerle, bulunduğu yerden kalkıp başka bir yere yerleşmek üzere, ya da nispeten sürekli olarak gitmesi” olarak tanımlarken (1997: 41), Marshall “bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasal sınırların ötesine, yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketi” olarak tanımlamaktadır (1999: 658). Ancak nüfus hareketliliğinin çok yüksek olduğu günümüz modern toplumlarında bu değerlendirme ölçütlerinin esneklediği ve göç süreçlerini etkileyen değişkenlerin yeni göç türlerini ortaya çıkardığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla göçü bu ölçütler bağlamında sadece demografik bir süreç olarak ele almak yetersiz kalmaktadır. Çeşitlenen göç sebep ve süreçlerinin çeşitlenen sonuçlara yol açması, göçü bir nüfus hareketinden öte bir sosyo-kültürel değişim olgusu, ekonomik bir dönüştürücü ve dolayısıyla durağan olmayan politik bir kavram haline getirmiştir (Kaygalak, 2009: 10). Kaygalak'ın belirttiği üzere, göçün sadece demografik bir hareket olarak ele alınması,

bu nüfusun yer değiştirmesinin etkilediği ve etkilendiği ekonomik dinamiklerin gözden kaçırılmasına sebep olabilmektedir (2009: 10). Tekeli, kapitalist toplumda göçün iki mantıksal temele dayandığını belirtir: “Birincisi, doğrudan sistemin devamlılığı ile ilgili olan, emeğin mekânsal olarak üretimi daha etkin kılacak bir biçimde dağıtılmasıdır. (...) İkincisi ise, göçün, bireylere mekânsal yer değiştirmeler yoluyla daha fazla ekonomik fırsatlar yakalama şansını vermesidir” (1998a: II, akt. Kaygalak 2009: 11).

Antropoloji disiplinde ise göç ve göçmenlikle ilgili çalışmaların başlaması 1960 yılından sonra, disiplinde o zamana dek var olan, kültürlerin bölgeselleşmiş, kapalı, değişmeyen ve homojen bütünler olduğu algısı değişmeye başladığında mümkün olabilmektedir (Bretell, 2000: 113). Antropoloji disiplinde göç ve göçmen çalışmalarına olan ilgi, köylülük çalışmaları ve kent antropolojisinin gelişmesine bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır (Bretell, 2000: 114).

Farklı göç tiplerini ortaya çıkaran etkenler temel olarak göçün nedenleri, aktörleri ve mekanizmaları tarafından belirlenir (Kaygalak 2009: 11) Petersen, göç etme nedenine göre dört göç tipi belirler: ilkel, zorlayıcı (impelled), zorunlu (forced) ve serbest/özgür göç (1970: 291, akt. Kaygalak 2009: 11-12). Uzaklık faktörüne göre ise göçler, iç göç ve dış göç olmak üzere ikiye ayrılır. Göç etme biçimleri göz önüne alındığında, bireysel, kitlesel ve zincirleme olmak üzere üç göç tipinden söz edilebilir. “Akım yönüne” bağlı olarak ise göç “kırdan-kente, kentten-kente, kırdan-kıra ve kentten-kıra” olarak sınıflandırılabilir (Kaygalak 2009: 12-13). Göç etme biçimi bakımından sınıflandırılan bir göç türü olan kitlesel göç, çoğu zaman zorlayıcı göç türüyle örtüşmektedir (Kaygalak 2009: 13). Yer değiştirme olgusunun devlet ve birey arasındaki gerilimden kaynaklandığı bir göç tipi olan zorunlu göç ise bu çalışmanın ana eksenini oluşturacak ve aşağıdaki şekliyle ele alınacaktır.

1.1.2. Zorunlu Göç Tanımı

Zorunlu göç, en genel tanımıyla “ mültecilerin ve ülke içinde (çatışma nedeniyle) yerinden edilenlerin ve doğal ya da çevresel afetler, kimyasal ya da nükleer afetler, kıtlık veya kalkınma projeleri nedeniyle yerinden edilenlerin hareketine işaret eder.”³

3 <http://www.forcedmigration.org/whatisfm.htm> > 24.01.2013.

Bir başka tanıma göre zorunlu göç, “devletin, kendi vatandaşı olan ya da olmayan çok sayıda insanı *zorlayıcı* yöntemler kullanarak yeniden iskân etmesi anlamına gelir. Bu zorlama direkt ya da dolaylı olabilir” (Polian, 2004: 1).

Petersen'in beş kategorili göç tipolojisinin ikisini oluşturan zorunlu göç (forced migration) ve zorlayıcı göç (impelled migration), itkileri açısından benzer, süreçleri açısından farklılık gösteren iki göç tipine işaret eder. Petersen'a göre

Zorlayıcı ve zorunlu göç, ilkel göç türünün faili sayılabilecek ekolojik baskının aksine, devlet ya da eşdeğer bir toplumsal kurum tarafından harekete geçirilir. Bu kategoriyi ikiye ayırmak gerekirse, zorlayıcı göçte göçmenler göç edip etmeme konusunda belirli derecede bir karar verme gücüne sahipken, zorunlu göçte böyle bir karar verme gücü söz konusu değildir (Petersen, 1958: 261).

Yine Petersen'in tanımıyla zorunlu ve zorlayıcı göç tipleri, devlet ya da eşdeğer bir kamusal gücün göç politikaları sonucunda gerçekleşen ve nihayetinde korunumlu biçimi ile zorunlu göçte *yerinden edilme* (displacement), zorlayıcı göçte ise *kaçış* (flight) yoluyla gerçekleşen göç tipleridir (Petersen, 1958).

Petersen kitlesel göçe sebep olabilecek ekolojik itkileri ya da doğal afetleri *ilkel göç* başlığı altında incelerken, bazı diğer kaynaklar bu sebepleri de zorunlu göç kategorisinde ele almaktadır (örn. Kuhlman, 2000; Wood, 1994). Ancak günümüzde “çevresel mülteciler” olarak adlandırılan (Keser, 2011: 10) bu göçmen grubu, kamusal ve politik anlamda devlet eliyle uygulanan şiddet, tehdit ve zorlama gibi sebepler neticesinde zorunlu göçe tabi tutulan göçmen grubundan farklı kamusal ve politik uygulamaların öznesi olma durumundadırlar.

Karayıpler bölgesinde yürüttüğü alan çalışmasını temel alarak erken bir göç tipolojisi tanımlayan Nancy Gonzalez, beş türden oluşan bir ücretli işçi göçü formülasyonu önermiştir: “mevsimlik”, “mevsimlik olmayan geçici”, “devirli”, “devamlı” ve “kalıcı” (Gonzalez 1961: 1278, akt. Brettell 2000: 115). Bu tipolojiyi öne sürmesinden on sekiz yıl sonra, ana vatanı vuku bulan şiddetli çatışma nedeniyle meydana gelen nüfus hareketini tanımlamak için bu listeye “çatışma göçü” (conflict migration) kavramını eklemiştir (Gonzalez 1989, 1992, akt. Brettell, 2000: 115). Doreen Indra ise bu tür göçü “zorunlu göç” (enforced migration) olarak tanımlamıştır (1999).

Bu kavramlar antropolojide “ zorunlu göçmen” ve “mülteci” kategorilerini ayırt etmenin yolları ve bunun gerekliliği hakkında bir tartışma ortaya çıkarmıştır (Brettell, 2000). Malkki (1995) ve Du Toit (1990) bu hususta mültecilerin deneyimlerini farklı kılan tek şeyin yurtlarına serbestçe dönememe durumları olduğunu ve bunun “antropolojik bilginin kendini sınırlayan bir alanını oluşturmadığını” ileri sürmüşler ve mültecilerin, diğer yerinden edilen halklarla aynı oranda kuramsallaştırılabileceğini ve aynı oranda dikkate alınması gerektiğini öne sürmüşlerdir (akt. Brettell, 2000).

Yukarıdaki yaklaşımlardan da hareketle, bu çalışmada zorunlu göç, Petersen'in tipolojisine uygun bir şekilde, devlet ya da eşdeğer bir kamusal güç tarafından kasıtlı olarak gerçekleştirilen ve güç aygıtlarının araçsallaştırılarak çoğunlukla belirli bir grup insanın mağduriyeti ile sonuçlanan bir göç türü olarak ele alınacaktır. Hem Petersen'in ortaya koyduğu sosyolojik tipolojide, hem de Gonzalez ve Indra'nın çatışma temelli tanımladığı şekliyle bu teze konu olan ve “köy boşaltılmaları” olarak da bilinen Kürtlere yönelik yerinden etme uygulamaları, zorunlu göçün en açık örneklerindedir. Bu örnek bağlamında yaklaşık yedi yıl süren zorla göç ettirmenin bir sonucu olarak yerinden edilerek Diyarbakır'a göç ettirilen ailelerdeki kadınların kentle bütünleşme süreçlerine odaklanan bu tez çalışmasının temel tartışması ve argümanı açısından göçün toplumsal cinsiyet bağlamı kuramsal açıdan özellikle önemlidir. Bir sonraki başlıkta zorunlu göç olgusuna eklenen bir kategori olarak, zorunlu göç ve toplumsal cinsiyet tartışmaları ele alınacaktır.

1.2.ZORUNLU GÖÇ VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Antropolojik çalışmalarda kadının alan çalışmasının ve etnografik verinin önemli bir parçasını teşkil etmeye başlaması gibi (Özbudun, Şafak ve Altuntek, 2007) göç çalışmalarında da toplumsal cinsiyetin analitik bir kategori olarak yer alması disiplinin tarihinde oldukça yakın zamanlara denk gelmektedir (Brettell, 2000: 126). Önceleri modernizasyon teorisinin bir parçası olarak göç çalışmalarında kadın, erkek göçmenin bağımlı ve pasif bir takipçisi olarak resmedilmekteydi (Brettell, 2000: 126). Ancak 1980'lerden sonra, antropoloji disiplini içinde toplumsal cinsiyeti çeperden merkeze alan çalışmalar, göçte kadınların rolü ve deneyimleri ve göçün bir sonucu olarak aile ve

akrabalık örüntülerinde meydana gelen değişimleri incelemeye başladılar (Brettell, 2000: 126). Bu çalışmalar, göç süreçlerinin, kadınların iş gücüne katılımına, evsel alandaki rollerinin değişmesine ve kadınların bu dolayısıyla güç kazanımlarına olanak sağladığına vurgu yaptılar. Kadınların kamusal alan ve özel alan olmak üzere farklı etkinlik alanlarındaki rollerini göç dinamikleri bağlamında tartışan akademik metinler, feminist antropolojinin analitik modellerini ve Marksist feminizmin üretim ve yeniden üretim arasındaki karşılıklı ilişkiye dikkat çeken yaklaşımı temel almaya başladılar (Brettell, 2000: 127).

Doreen Indra zorunlu göç literatüründe toplumsal cinsiyet tartışmalarının konumu belirlemek için öncelikle toplumsal cinsiyet kavramının feminist antropoloji içinde analitik bir kategori olarak nasıl ortaya çıktığını ve bu kavramın antropolojinin yanı sıra diğer disiplinlerde de “araştırma sorularını” ve kabul edilmiş bilgileri nasıl değiştirdiğini tartışmanın gerekli olduğunu belirtir (2008: 8). Aynı zamanda zorunlu göç çalışmalarının birçok pratik ve teorik nedenden ötürü kalkınma çalışmalarıyla birlikte ele alınmasını önerir ve bunun dört temel sebebini şu şekilde açıklar:

İlk olarak, öncelikle toplumsal ve politik bir mesele, aynı zamanda kuramlaştırılmış bir söylem ve de pratik bir uygulama olarak toplumsal cinsiyet, kendini kalkınma ve kalkınma çalışmaları alanlarında zorunlu göç alanında olduğundan daha erken göstermiştir. (...) İkinci olarak etnografik yönelimli feminist kalkınma araştırmaları oldukça ampirik temelli bir gelenek içinde yer alır. Dahası, zorunlu göç çalışmaları gibi, kalkınma çalışmaları ve kalkınma teorileri de mutlaka araştırma ve uygulama gerektirir. Üçüncüsü, zorunlu göç çalışmalarının önünde ve merkezinde geniş bir takım araştırma, politika ve programlar bulunur – ki bunlar aslında kalkınmanın meseleleridir. (...) Son olarak, yerel bilgiye ve belirli bir temele dayanan, feminist vurguya sahip kalkınma araştırmalarının bulguları, zorunlu göçe ilişkin fazlaca küresel, Kuzeyli bakış açısı ve yanıtlarla dolu olmaya devam eden görüş ve eylemlerle mücadele edebilir. (Indra, 2008: 3)

Yukarıda da belirtildiği gibi, toplumsal cinsiyetin antropoloji disiplini içinde analitik bir kategori olarak ortaya çıkması ancak 1970'li yıllarda mümkün olabilmiştir. Bundan öncesinde kadın, etnografik metinlerde geleneksel antropolojinin başlıca çalışma alanlarından olan akrabalık ve evlilik tartışmalarının bir parçasını teşkil edecek şekilde ampirik olarak yer almaktaydı (Moore, 1988:1, akt. Özbudun, Şafak ve Altuntek, 2006: 333). Dolayısıyla 1970'lerin başlarında ortaya çıkan “kadın antropolojisi”nin temel hedefi, kadınların antropoloji yazımında nasıl temsil edildiğine yönelik problemle yüzleşmekti (Moore, 1988:1). Feminist antropologlar buna ilişkin olarak problemin kaynağının üç katmanlı bir erkek egemen ön yargı olduğunu öne sürdüler: Bunları

antropoloğun diğer kültürlerdeki erkeklerin o kültüre ilişkin önemli bilgiyi elinde tuttuğu inancıyla alana taşıdığı ön yargı, çalışılan toplumda, o toplumdaki kadınların ikincilliğine ilişkin var olan ön yargı ve son olarak Batı kültüründe var olan ve kadın-erkek ilişkilerindeki asimetri ve farklılıkların hiyerarşi ve eşitsizlik olarak varsayılmasına sebep olan ön yargı olarak sıralayabiliriz (Moore, 1988: 2). Buna karşın feminist antropologlar, bu üç katmanlı erkek egemen ön yargıyı yapı sökümü uğratarak çalışmalarında kadınları merkeze almaya başladılar. Ancak bu ilk adım, kadınları antropolojiye analitik düzeyde dâhil etmek konusunda henüz yetersizdi (Moore, 1988: 2). Dolayısıyla feminist antropolojinin odağı “kadın” çalışmasından “toplumsal cinsiyet” çalışmasına, kadın ve erkek kavramlarının kültürel ve toplumsal olarak nasıl inşa edildiğinin ve bu kavramların insan toplumlarını, onların tarihlerini, ideolojilerini, ekonomilerini, politikalarını ve dinlerini nasıl yapılandırdığının çalışmasına evrildi (Indra, 2008: 6). Aynı zamanda, sorulması gereken soru artık “toplumsal cinsiyetin kültür dolayımıyla nasıl yapılandığı ve deneyimlendiği” değil, “ekonominin, akrabalığın ve ritüelin toplumsal cinsiyet dolayımıyla nasıl yapılandığı ve deneyimlendiği” sorusu haline geldi (Moore, 1988: 6). Bir başka deyişle bu çalışmalarda, bir kültürel inşa olarak toplumsal cinsiyetin ne sadece “kadın”la, ne de kadınların etkinlikleri, inançları, hedefleri ve ihtiyaçlarıyla eşitlenebileceği ifade buldu. Toplumsal cinsiyetin insanın düşünsel ve pratik etkinliklerinin anahtar bir ilişkisel boyutu olarak ele alınması gerektiği vurgulandı (Indra, 2008: 2).

Indra aynı zamanda, kalkınma çalışmalarının toplumsal cinsiyete yaklaşımındaki belli başlı örüntülerin antropoloji disiplindeki yaklaşımlarla paralellik gösterdiğine ve bu yaklaşımların “ana akım” antropolojiyi büyük ölçüde etkilediğine işaret eder (2008: 9). Buna göre, 1972’de temel hedefleri kadınları süregelen kalkınma girişimlerine dahil etmek, bu girişimler dahilinde refah düzeylerini arttırmak ve yardıma çok muhtaç olan kadınlara çeşitli şekillerde yardım ve kalkınma kaynağı sunmak olan WID (Women in Development) yaklaşımını tanımlar (Indra 2008: 10). Bu yaklaşım “geleneksel modernizasyon teorisi” ile şekillenmiş, “verili sosyal yapıyı kabul eden” bir yaklaşımdır (Rathgeber 1990: 491, akt. Indra 2008). Bina Agarwal'a göre ise “bu tür yönerge ve programların altında yatan yaklaşım, toplumsal cinsiyeti kalkınmanın kendisinin de yeniden gözden geçirilmesi gereğini kapsayan bir mercekte çok, var olan kategorilerin

üzerine katılması gereken bir ek kategori olarak, kadını ise odak ya da hedef grup olarak ele alır.” (1994: 4, akt. Indra 2008: 11). Bu “bir tutam kadın ekle ve karıştır” (add-women-and-stir) yaklaşımı, birçok sürdürülebilir kalkınma projesinin başarılı olamamasının sebebi olarak görülmektedir (Harding 1987, akt. Indra 2008: 11). WAD (Women and Development) ise 1970lerin sonunda WID'ye eleştirel bir yanıt olarak ortaya çıkmış neo-Marksist bir söylemdir (Indra, 2008: 12). WAD, “kadın ve kalkınma süreçleri arasındaki ilişkiye” dikkat çekmiş ve klasik kalkınma söyleminin ulusal ve uluslararası elit güç yapılanmalarını sürdürmedeki rolüne odaklanmıştır (Rathgeber 1990: 492, akt. Indra 2008: 12).

Son yirmi yılda ise çağdaş feminist antropolojik teoriyle beslenen kalkınma yönelimi, “kadın” kategorisi yerine “toplumsal cinsiyet” kategorisine odaklanan, “üretim ve yeniden üretimin toplumsal yapılanması” vurgusuyla ortaya çıkan GAD (Gender and Development) yönelimidir (Rathgeber, 1990 akt. Indra, 2008: 12). Bu yaklaşım temel olarak, kadının ekonomik ihtiyaçlarına yönelik vurgunun ekonomi teorisinin ve kalkınma politikasının köklü bir varsayımıyla çeliştiğini öne sürer. Bu doğrultuda hanenin, bir ortak menfaat birimi olduğu ve ulaşılabilir kaynakların hane üyeleri arasında cinsiyet farkı gözetilmeksizin eşit olarak paylaşıldığı (Beneria 1995: 1843, akt. Indra 2008: 13) önkabulünün kadının özgüllüğü doğrultusunda bilgi üretebilmenin olanağını ortadan kaldırdığına işaret edilir. Klasik kalkınma teorisinin ve uygulamalarının hane içindeki yapısal toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini durağan ve kabullenilmiş toplumsal ve kültürel sistemler ve kalkınmanın “yerel bağlamı” olarak tanımlaması, hane (household) kavramının yeniden tartışılmasına yol açmıştır (Indra, 2008: 13). GAD yönelimi, yalnızca ekonomik bir analiz yapmanın ötesinde toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve toplumsal ideolojileri oluşturan ve canlandıran etkenlerin araştırılmasına odaklanır (Voutira 1995:1, akt. Indra 2008: 12). Bir başka deyişle GAD yönelimi “kültürel ve tarihsel olarak erilliğin ve dişilliğin toplumsal inşasına” işaret eden toplumsal cinsiyet kavramını merkeze alır ve eleştirel yaklaşımını “toplumsal cinsiyet sembolizmine içkin bir güç yapılanması” olduğu varsayımı üzerinden kurar (Lammers, 1999, akt. Torres, 2002).

Daha önce de belirtildiği gibi, zorunlu göç literatüründe toplumsal cinsiyet tartışmaları

hem feminist antropoloji, hem de kalkınma çalışmalarındaki toplumsal cinsiyet yaklaşımlarıyla yakından ilişkilidir. 1970'lerde kalkınma alanında ortaya çıkan WID yaklaşımına paralel olarak, zorunlu göç çalışmalarında WIFM (Women in Forced Migration) yaklaşımı benimsenmiştir (Torres, 2002). Bu yaklaşım 1980'lerin ortalarından itibaren zorunlu göç, mülteciler ve kalkınma konuları üzerine yapılan araştırmaların ve ilgili kurumların tüzüklerinin egemen yaklaşımı haline gelmiştir (Indra, 2008: 17). Indra'ya göre bu yaklaşım, tıpkı paraleli olan WID yaklaşımının “istikrarsız tarihinin” işaret ettiği gibi, kalkınma teorisyenleri tarafından “demode” olarak tanımlanmasına rağmen, hala kadından söz bile etmeyen birçok kalkınma programını formüle etmeye devam etmektedir (2008: 18). WIFM yaklaşımının bu “cinsiyet ayrımı gözetmeyen” (gender neutral) tutumuna karşın kalkınma çalışmalarındaki GAD yöneliminden beslenen GAFM (Gender and Forced Migration) yaklaşımı, zorunlu göç ve kalkınma ilişkiselliğindeki bir takım etik problemlere işaret eder. Indra bu problemleri şu şekilde özetler:

Politik, ekonomik, çevresel ya da kalkınma temelli itkilerin hangisinin sonucu olursa olsun, zorunlu göçün anahtar bir boyutu vardır: *zorunlu* olması. Dünya çapında zorunlu göçe maruz kalan toplulukların çoğunluğu en azından geçici bir süre için varoluşlarının temel boyutlarını kontrol edebilmekten yoksundurlar. Pratik ya da temsili anlamda zorunlu göçe maruz kalanlar üzerinde çalışan kişiler, kendilerini kaçınılmaz olarak bu bireyleri kontrol altına alan bir konuma getirirler. ... [GAD] ilkelerinden ilham alan feminist antropoloji ile kalkınma çalışmaları; GAFM yöneliminin son derece merkezsizleştirici *olabileceğine*, bunun sonucunda araştırmacı ve aktivistlerin dışsal ve çantada keklik beklentilerin, kavramların, ideolojilerin ve dünya görüşlerinin zorunlu göç bağlamlarına nasıl dayatıldığı hususunda özbilinçlilik düzeylerini *arttırabileceğine* işaret etmektedir (2008: 18).

GAD yaklaşımında olduğu gibi, GAFM yaklaşımı da grupları ya da kurumsal kültürleri cinsiyetsiz ve kabullenilmiş bütünler olarak görmeyerek, bunun yanı sıra cinsiyetlendirilmiş güç yapılarını verili olarak ele almayarak, bu kültürlerin ve güç yapılarının kendilerine de çalışılabilme ve değiştirilebilme potansiyeline sahip nesnelere olarak yaklaşır (Indra 2008: 20).

1.2.1. “Cinsiyetlendirilmiş Göç” Kavramı:

Toplumsal cinsiyet kavramı, daha önce de belirtildiği gibi, insanın düşünsel etkinlikleri

ve pratiklerinin anahtar boyutlarından biridir ve kadın ve erkek kategorilerinin söz konusu kültür ya da bireyler tarafından kavramsallaştırılma biçimlerine göre konumlanır. Başka bir deyişle kadının ve erkeğin sosyal ya da kültürel konumlanmaları ve hayatlarını nasıl deneyimledikleri, toplumsal cinsiyetin bir sonucudur (Indra 2008: 2). Bu nedenle insan kültürünün tüm boyutları “cinsiyetlendirilmiş” bir okumaya açıktır. (Stacey ve Thorne 1985: 305-6, akt. Pedraza 1991: 305).

Göç ve zorunlu göç gibi toplumsal süreçlere yöneltilen bu “cinsiyetlendirilmiş” bakış, yukarıda da belirtildiği gibi temel olarak toplumsal cinsiyeti kalkınma denkleminin bir parçası olarak değil, analitik bir kategori, bir anlama yolu olarak ele almaktadır. Zorunlu göçün, sosyal hayatın bütün bileşenlerinin olduğu gibi “cinsiyetlendirilmiş” bir olgu olduğu bilgisi, göç süreçlerinin kadınlar ve erkekler açısından farklı deneyimlere işaret ettiği yaklaşımını da beraberinde getirecektir (Demirler 2007). Aynı doğrultuda, Buijs’e göre göç eden kadın ve erkekler arasında “göç nedenleri, göçün sürecine katılım, bu süreç esnasındaki yaşam deneyimleri ve göçün etkileri, göç edenlerin tutumları ve tepkileri” açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır (1996, akt. İlkaracan ve İlkaracan 1998) Ancak söz konusu literatür hala zorunlu göçe maruz kalan bireyleri etnisite haricinde cinsiyet, yaş ve diğer “belirleyici özelliklerden yoksun” bireyler olarak ele almaya eğilimlidir (Colson 2008:24) Bu nedenle “cinsiyetlendirilmiş göç” ve “cinsiyetlendirilmiş zorunlu göç” kavramları, göç ve zorunlu göç/yerinden edilme/mültecilik olgularının bütün bileşenlerini (hukuki statüler, karar mekanizmaları, kalkınma, sağlık, iş gücü, eğitim, şiddet vb.) toplumsal cinsiyet perspektifinden görmek anlamına gelmektedir. Indra'nın da belirttiği gibi “zorunlu göç evini cinsiyetlendirilmiş bir alan olarak görmek, kadınlara bu evde kendilerine ait bir tavan arası bahşetmenin önüne geçmede belirleyicidir” (2008: 20).

Göç ve zorunlu göç olgularına sebep, süreç ve sonuçları bakımından cinsiyetlendirilmiş olgular olarak yaklaşmak, aynı zamanda yöntembilimsel olarak kapsayıcı bir çalışmaya da işaret eder. Çağlayan’ın Kürt kadınlarının zorunlu göç deneyimlerine yönelik çalışmasında da belirttiği gibi, toplumsal cinsiyet perspektifini merkeze almadan, başka bir deyişle göçü “cinsiyetlendirilmiş” bir süreç olarak görmeden yapılan çalışmalar, göçün toplumsal cinsiyet dolayımıyla nasıl deneyimlendiğine dair doğrudan bilgi

vermekte yetersiz kalmaktadır (Çağlayan vd. 2011: 28). Bu bağlamda Göç-Der ve Kalkınma Merkezi'nin çalışmalarını örnek gösteren yazarlar, zorunlu göç araştırmalarında bir yöntemsel araç olarak kullanılan anket çalışmasının bir sonucu olarak kadınların araştırma çerçevesine dâhil edildiği alanların kısıtlılığına ve zorunlu göç bağlamında kadınların “mağdur” olarak resmedilmesinden öte bir analizin eksikliğine dikkat çekmektedir. Indra'nın yukarıda yer alan ifadesine benzer bir şekilde, zorunlu göç ve beraberinde getirdiği bütün toplumsal dinamiğin toplumsal cinsiyet perspektifinden izlenmesi, araştırmacıya kadınları zorunlu göç çalışmalarında bir alt başlık olarak ele almak yerine, özne olarak merkeze alma olanağı sağlayacaktır. Böylece “cinsiyetlendirilmiş” bir analiz mümkün olabilecektir.

Bir sonraki bölümde, zorunlu göç süreçleri yaşamış kadınların yurtlanma ve evini/yurdunu kaybetme ve yeniden üretme deneyimlerini anlamaya dönük kuramsal bir çerçeve çizilecektir.

1.2.2. Bir Kadın Mekânı Olarak Ev/Yurt, Evin/Yurdun Kaybı ve Yeniden Üretimi:

Kamusal alan/özel alan tartışmalarında sıklıkla bir kadın mekânı olarak analiz edilen ev, zorunlu göç bağlamında hem göç sürecinin ve yerinden kopmanın, hem de yeniden yerleşme, uyum ve bütünleşme süreçlerinin odağında yer alan bir mekândır. Yerinden edilme söz konusu olduğunda mekânı aşan anlamlarıyla birlikte ev hem paylaşılan bir travma üzerinden ‘yurt’a gönderme yapar, hem de kolektif kimliklerin yeniden üretildiği ve bu travmanın rehabilite edildiği yeni bir gündelik alana dönüşür. Evin/yurdun kaybedilmesi ekonomik bir yıkım olmanın ötesinde, sadece barınma ihtiyacını karşılayan bir mülkün değil, yaşam alanının ve gündeliğin de tahrip edilmesi anlamına gelir. Bu nedenle zorunlu göç bağlamında ev sadece ekonomik ya da kamusal olanı anlamak için araçsallaştırılabilecek toplumsal bir birim değil, aynı zamanda yeniden konumlanmanın inşa edildiği, kimlik, aidiyet ve iyelik kiplerinin düzenlendiği geçirgen bir alan olarak ele alınmalıdır.

Klasik kalkınma araştırmaları ve uygulamalarında ev/hane (household) genellikle tüzel, şeffaf olmayan, “girdileri” ve “çıktıları” bakımında ele alınabilecek bir “özel alan 'kara

kutusu” olarak işlenmiştir. Erkek ve -bazen- kadın bireyler hanede üretici ve tüketici olarak ele alınır. Araştırmalarda zaman zaman hane içi cinsiyet eşitsizliklerine işaret edilmiş olsa da, WID ya da öncesindeki analitik yaklaşımlar hanenin cinsiyet temelli yapılanmasını, hane içindeki üretim, yeniden üretim, bölüşüm ve tüketim örüntülerini dikkate almamışlardır. WID ve öncesindeki yaklaşımların bu eksikliği Indra'ya göre, hane içi yapısal cinsiyet eşitsizliklerini durağan ve verili olarak görmelerinden, bu eşitsizlikleri “kalkınmanın yerel bağlamı” olarak tanımlamalarından kaynaklanmaktadır (2008: 12-13). Aynı zamanda WID yaklaşımındaki hane olgusunun bileşenlerine (erkek koca, kadın anne(ler) ve çocuklar) ilişkin bu türden bir ön kabul, normatif olmayan hane yapılanmalarını (örn. hane reisinin kadın olduğu durumlar) otomatik olarak basit, küresel ancak patolojik kategoriler olarak tanımlamıştır – ki bu kategoriler kalkınma çalışmaları tarafından “bilhassa korunmasız ve bilhassa yoksul” olarak nitelendirilerek değerlendirme dışı bırakılmıştır (Indra 2008: 14-15).

Indra, GAD yaklaşımıyla birlikte haneyi sosyokültürel, dinamik ve cinsiyetlendirilmiş bir birim olarak kabul etmenin gerekliliğini ifade eder ve böylelikle bu yaklaşımın kalkınma çalışmalarında var olan verili ve durağan toplumsal cinsiyet statü ve rol nitelendirmelerini hanenin yeniden tanımlanmasıyla aştığını belirtir. Bu yeni hane modellerini hane içi “pazarlığı” ve karar alma mekanizmalarının yeniden gözden geçirilmesini içeren modeller olduğuna dikkat çeker (2008: 15-16). Indra, özellikle zorunlu göç bağlamında, ataerkil sistemlerde bile kadınların haneler arası sosyal ağlarının ve topluluk içindeki yetkilerinin, hem gündelik sağkalımda hem de kalkınmada stratejik bir öneme sahip olduğunu belirtir (2008: 16). Wenona Giles, uluslararası zorunlu göç ve cinsiyetçi şiddeti ev, hane ve içkinlik ekseninde tartıştığı çalışmasında haneyi şu şekilde tanımlamaktadır:

... [Haneler], toplumsal örgütlenmenin üyelerinin sağkalımını zaman boyunca ve zorunlu göç ile göçmenlik durumunda kıtalar ve ülkeler boyunca destekleyen küçük ölçekli biçimleridir. Kendi başlarına birer ekonomik müessese olmalarının yanı sıra diğer hanelerle bağlantılıdır ve her zaman içine gömülü oldukları daha geniş bir ekonomi ve kültür tarafından şekillendirilirler. Diğer hanelerle bağlantıları ekonomiktir; ancak aynı zamanda toplum ve aile ortaklıklarını içeren bir biçimde duygusaldır da. (1997: 388, akt. Giles 2008: 84)

Hanenin ekonomik bir birim olduğu kadar toplumsal ve kültürel çevre tarafından tanımlanan (ve yerinden edilme/yeniden yerleşme durumlarında yeniden tanımlanan) bir

alan olarak ele alınması, beraberinde ev kavramının genişleyen anlamlarıyla tanımlanmasını gerektirir. Giles'a göre ev, temelde ekonomik ve ilişkisel bir birim olan haneden farklı olarak "memleket" ve "ulusal aidiyet" gibi kavrayışlara işaret edebilen; aynı zamanda içinde yaşanan yerleşkeye, haneye ya da aileye karşılık gelebilen bir kavramlar bileşiğidir (2008: 85).

Ev kavramının işaret ettiği üç farklı düzeyden söz eden Bhattacharjee'nin çalışmasında da ev, benzer bir şekilde genişleyen anlamlara sahiptir: "heteroseksüel ve ataerkil ailenin (geleneksel) özel alanı"; "diğer etnik topluluklardan ayrılan ve farklılaşan geniş çaplı bir etnik grup"; "genellikle milliyetçi hareketler ve sömürgecilik tarihi tarafından oluşturulmuş ulusal köken" (1997: 313-4, akt. Giles 2008: 85) evi çerçeveleyen tanımlardan birkaç örnek olarak anılabilir.

Aksu Bora da "Rüyası Ömrümüzün Çünkü Eşyaya Siner" başlıklı makalesinde evin bir "özel alan" olmaktan öte anlamlarını tartışırken, tarihsel olarak milliyetçilik ve millet sembolü olarak kullanıldığına dikkat çeker. Bora'ya göre ev, kültürün tamamında izi sürülebilen, kişinin "dış"a karşı tanımladığı ve kişinin kendisini de biçimlendiren "iç"tir (2009: 72). Evin bu oldukça kapsamlı anlamlar dizisine işaret eden bir kavram olması, feminist tartışmalar bağlamında şu soruyu sordurur: "İkincileştirilmeden kurtulmanın yolu evden çıkmak mıdır?" (Bora 2009: 74). Feminist tartışmalarda evin ekonomik ya da özel alan olarak "baskıcı" bir birime indirgenmesi ve kadının özgürleşmesi yolunda evden çıkmanın olumlanması, kadınlar açısından "yersiz yurtsuzlaştırıcı" bir politika olarak da tanımlanmıştır (Aktaş 1992, akt. Bora 2009: 73).

Benzer bir şekilde Bell Hooks (1990: 41-49), siyah özgürlük hareketinde ev mekânının kadınlar tarafından bir baskı alanının tersine, kolektif kimliklerin kurulmasına olanak tanıyan bir "direniş alanı" olarak kurulduğuna işaret eder. Hooks'a göre ev, özellikle sömürgecilik sonrası bağlamlarda erişimin yıkıcı bir değer haline geldiği, politik örgütlenme ve dayanışmaya zeminlik eden bir "özel alan"dır. Bu noktadan hareketle Hooks, Güney Afrika'daki ırkçı sistemi örnek göstererek ev alanının böylesi rejimler tarafından sürekli olarak bir saldırı ve yıkım nesnesi haline getirildiğine işaret eder; çünkü ev alanı, direnişin inşa edilebildiği "iç"tir.

Başlangıçta Indra'nın da işaret ettiği gibi ev, genişleyen anlamlarıyla ele alındığında kamusal/politik olandan bağımsız, ya da kalkınma bağlamlarında cinsiyet eşitsizliklerinin mikro düzeyde gözlemlenebildiği bir baskı alanı olmaktan öte gündeliğin ve toplumsalın kurulduğu, geçirgen bir alandır.

1.3.ZORUNLU GÖÇ TARİHİNİN KISA ÖZETİ

Türkiye'de zorunlu göç ve yerinden etme uygulamaları, Kürdistan İşçi Parti'sinin 1984 yılında 1974 yılında fiili olarak yapılanmasının ve 1984 yılında eyleme geçmesinin ardından, Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda devlet tarafından başlatılan “düşük yoğunluklu ve gayri nizami savaş” halinin en kitlesel ve önemli bileşenlerindedir (Keser 2011: 52). Örgütün eyleme geçmesinden kısa bir süre sonra uygulanmaya başlayan zorunlu göç ve yerinden etme, “örgüte bölgenin kırsalından gelen desteği kesme” ve “bölge coğrafyasının savaş koşullarınca yeniden düzenlenmesi” adına uygulanan bir devlet stratejisi haline gelmiştir (Saraçoğlu 2011: 88). TBMM İnsan Hakları Araştırma Komisyonu'nun verilerine göre, 1987-1994 yılları arasında 3438 yerleşim yeri boşaltılmıştır (GÖÇ-DER). Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'ne göre göç ettirilen nüfusa ilişkin rakamsal veri ise 953.680 – 1.201.200 arasındadır (HÜNEE). 1987 yılından 1994 yılının başlarına dek süren zorunlu göç ve yerinden etme uygulamalarının yönetsel hareket noktasının başlangıcını bölgede yaşayan halkın geçim kaynaklarını yok etme (yayla yasakları, gıda ambargosu vb.) ve “koruculuk sistemi” oluşturmaktadır (Çağlayan 2011: 18). Gazeteci Necati Bozkurt, bu başlangıç uygulamalarını şu şekilde aktarmaktadır:

Rejim güçleri önce köylünün geçim kaynaklarına yöneldi. Ardından köylüleri gerilla için düşman haline getirmek istedi. Bunun için koruculuk uygulaması başlattı ve köylüleri buna zorladı. Ancak uygulamanın direnişle karşılaşması üzerine bunları göçertmeyi planladı. ... Korucu olmayı kabul eden bazı köylere ise bir süre daha izin verildi. Ancak bunların da bu süre içinde gerillaya direnmeleri, gerek savaş süresince tümüyle işbirliği yapmamaları, bunların da göçertilmeye başlanmasına neden oldu (2000: 82).

Söz konusu zorunlu göç ve yerinden etme uygulamaları, sadece nedenleri ve süreci bakımından değil, sonuçları ve göç sonrası süreçler bakımından da büyük ölçüde dönüştürücü olmuştur (Saraçoğlu 2011: 89). “Hiçbir kurumsal düzenleme olmadan,

tamamen enformel bir süreçle ve olağanüstü koşulların baskısıyla” (Erder 1997, akt. Kaygalak 2009: 101) yerinden edilen bu Kürt nüfusunun Türkiye'nin birçok ilinde yarattığı kentsel dönüşüm dinamikleri, “kalkıncı stratejilerden çok, neoliberalizmin ekonomik mantığına bağımlı olarak” gerçekleşmiştir (Saraçoğlu 2011: 89). İlgili TBMM komisyonunun raporuna göre yerinden edilen bu nüfus Doğu ve Güneydoğu'nun büyük il merkezlerinde ya da İstanbul, Adana, İzmir, Mersin ve Bursa gibi Türkiye'nin batısında yer alan büyük illerde ucuz emek gücü olarak yeni yaşam alanları arayışına girmiştir (Keser, 2011: 53). Zorunlu göçün deneyimlendiği coğrafyada bu uygulamanın dönüştürücü etkisinin en yoğun gözlemlenebildiği bölge içi kentlerden biri de Diyarbakır'dır.

1.3.1. Diyarbakır'da Zorunlu Göç

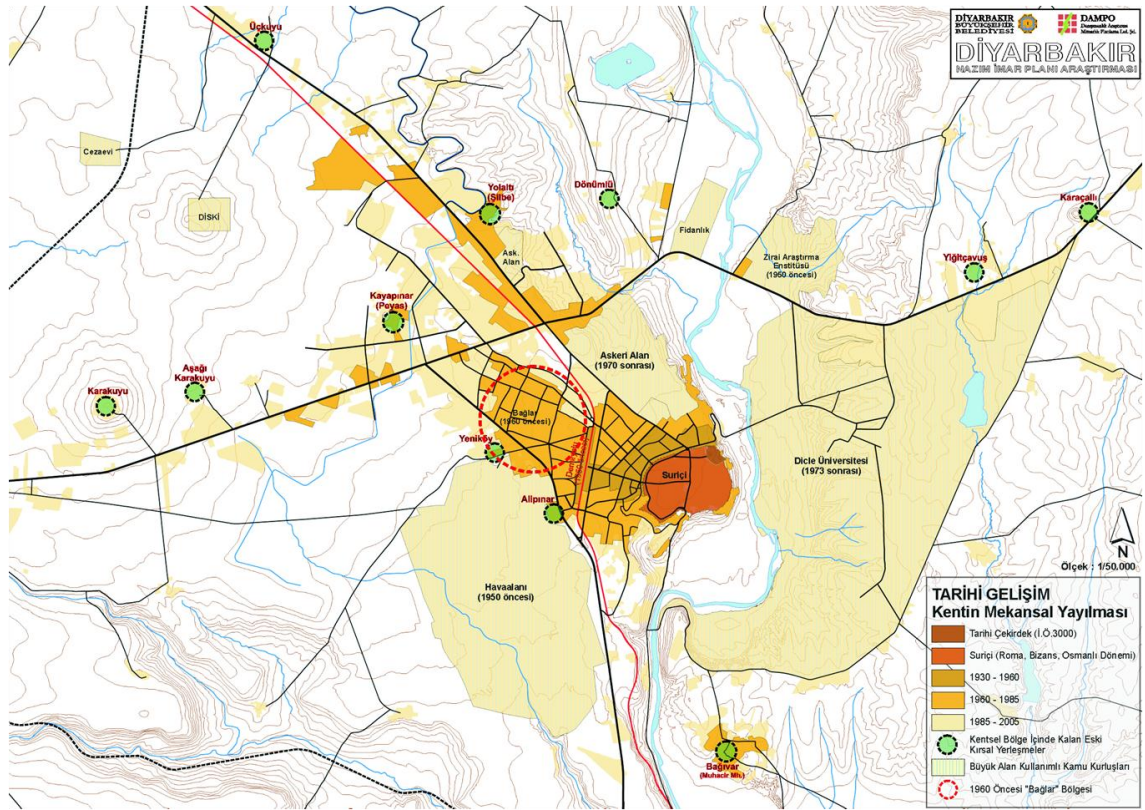
Diyarbakır'a yönelik zorunlu göç ile ilgili kapsamlı bir araştırmayı 2011 yılında yayınlamış olan sosyolog İnan Keser, 1950'den başlayarak Diyarbakır'ın göç kapsamındaki nüfus hareketlerini inceleyerek 1990lardaki zorunlu göç hareketinin kent üzerindeki demografik etkisini ortaya koymuştur. Buna göre Diyarbakır'a göç etme yoluyla yerleşen ailelerin %13.7'si 1970 yılından önce gelmiş, ancak 1970li yıllarda bu oran %16.7'ye yükselmiştir. 1980 yılında kentin nüfusu %38.9 oranında artarken, bu artış 1985 yılında %29.8'e ulaşarak kentin nüfusunu 305.940 kişiye yükseltmiştir. 1990lara gelindiğinde ise kentin “göç ve sosyal tarihindeki temel kırılma” yaşanmış ve 1990'da %24.5 ve 2000'de %43.2 oranlarında yaşanan nüfus artışı, kentin nüfusunu 545.983 kişiye eşitlemiştir (Keser, 2011: 59-60).

Kalkınma Merkezi'nin konu ile ilgili 2006 tarihli raporunda belirtildiğine göre 1990-1995 yılları arasında kentin nüfusu iki katına çıkmıştır (Kalkınma Merkezi 2006). TESEV'in “Zorunlu Göç ile Yüzleşmek” adlı raporunda da, Diyarbakır ilinde toplam 90 köy ve 305 mezranın boşaltıldığı ve 43.664 kişinin yerlerinden edildiği açıklanmaktadır. (Yükseker, vd. 2006: 145). Zorunlu göç ve yerinden etme uygulamaları sırasında Diyarbakır'ın hem göç alan, hem de göç veren bir kent olarak özgün bir konumunun olduğu söylenebilir. Bu süreçlerin bir sonucu olarak Diyarbakır, Keser'in ifade ettiği biçimde “belirli bir nüfus kesiminin uzun yıllar yaşadığı bir kentten daha çok, sürekli

bir nüfus akışının, buna bağlı olarak da insanlar arası gelip geçici ilişkilerin egemen olduğu bir terminal kente dönüşmüştür.” (Keser 2011: 62)

Bağlı ve Binici'nin, Diyarbakır'ın kentleşme sürecine ilişkin çalışmalarında da belirttikleri gibi, Diyarbakır'ın nüfus dinamikleri, doğal nüfus hareketlerinden farklı bir eğilim izlemiştir. Kentin ve göçmenlerin bu harekete “hazırlıksız yakalanma” durumu, “tutunamayanların” “kentsel yaşama yönelik tutumları benimseme/benimsememe konusunda” yaşadıkları problemle sonuçlanmıştır. Bu problem de kırdan kente göç edenlerin kente “hoyratça” yerleşmelerine sebep olmuştur (Bağlı ve Binici 2005: 108-109).

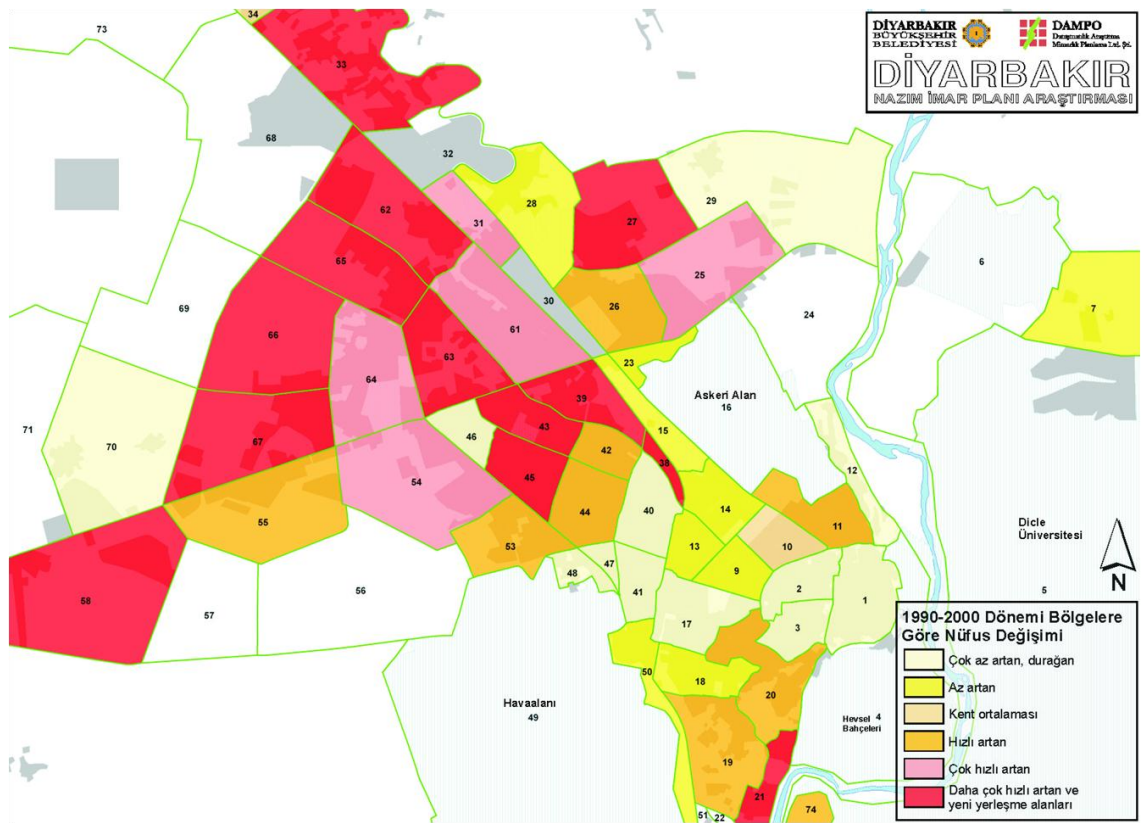
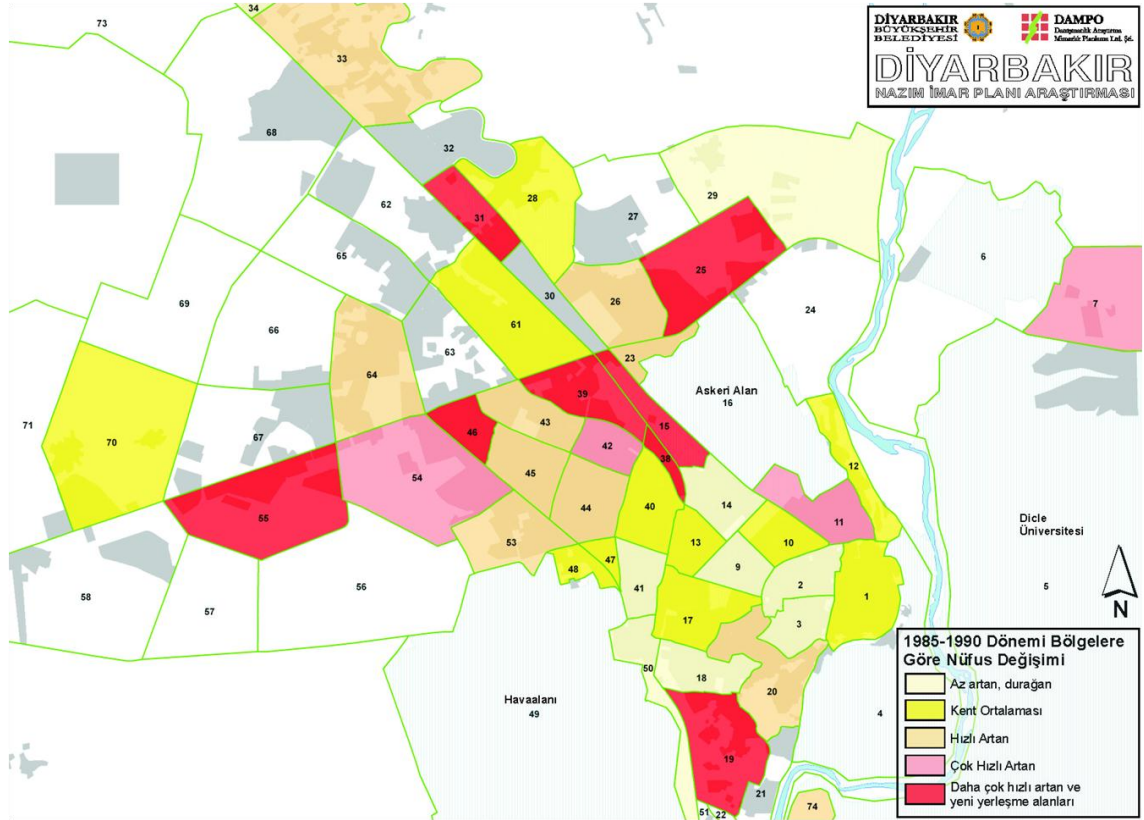
Diyarbakır kentinin maruz kaldığı bu hızlı ve bir bakıma dengesiz nüfus artışı ve söz konusu sosyal ve politik atmosferde kentsel planlama imkânlarının kısıtlılığı, kent “uyum/uyumsuzluk ekseninde yapılanmasına” ve köy-kent ayrımındaki sınırların muğlâklaşmasına neden olmuş, fiziki ve sosyal açıdan Diyarbakır kentini bir “mega köy”e çevirmiştir (Bağlı ve Binici 2005: 11) Diyarbakır Büyükşehir Belediye'sinin “Kentın Mekansal Oluşumu” isimli çalışmasında ise bu durum, kente göçü tarihsel olarak daha esnek biçimde ele alarak, 1960 sonrası kentleşmeden “plansız, yağ lekesi gibi yayılma eğilimi gösteren” bir genişleme olarak bahsetmiştir. Yine aynı çalışmaya göre Diyarbakır kentinde 1930-1960 yılları arasında demiryolu istasyonun doğusunda planlı bir kentleşmeden söz edilebilirken, kırdan kente göçün başladığı 1960 - 1985 yılları arasında demiryolu istasyonun batısında altyapısız ve plansız bir şekilde kentleşmeye devam etmiş, bu sebeple Diyarbakır'da kentleşmeye ilişkin ikili bir yapı oluşmuştur.

Diyarbakır kentinin tarihi gelişim haritasında da gözlemlenebildiği gibi, Diyarbakır'ın kırsal göç almaya başladığı 1960'ta sonra kent demiryolu hattının batısında parçalı ve plansız bir şekilde yayılma eğilimindedir. Bu genişleme zaman içinde eski kırsal bölgeleri de kentsel alana dâhil etmiştir.

1985-1990 ve 1990-2000 yılları arası bölgelere göre nüfus değişimi haritaları incelendiğinde, Diyarbakır kent merkezine zorunlu göç sonucu gelen nüfusun çoğunlukla kent çeperlerine yerleşmiş olduğu görülmektedir. Özellikle 1985-1990 arası yerinden edilen nüfus, ana aksların dışında kalan bölgelere yerleşmiş, 1990-2000 arası kente gelen daha yoğun nüfus ise eski kırsal bölgeleri kent merkezine dâhil edecek şekilde kentsel sınırları genişletmiştir.

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nin 25 Eylül 2006 tarihli "Nazım İmar Planı Raporu"nda Diyarbakır Belediyesi'nin 2004 yılında 5216 sayılı Büyükşehir Kanunu 'na bağlı olarak Büyükşehir Belediyesi olduğu, devamında kentsel sınırların yaklaşık beş kat genişlemesi sonucunda çevre düzeni planı ile imar planları arasındaki kademeli bütünlüğün bozulduğu, dolayısıyla Diyarbakır kentinde öngörülen nüfus-alan dengelerinin hedeflerinin dışında bir kentleşme eğiliminin ortaya çıktığı belirtilmektedir (Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi 2005).

Hızlı nüfus artışıyla birlikte kentin plansız bir şekilde yayılmasının ve zorunlu göç ile ortaya konulan demografik boyutun yanı sıra Diyarbakır'a yönelik zorunlu göç hareketinin sosyolojik sonuçları çoğunlukla kentte artan işsizlik oranı, yoksulluk, altyapı sorunları, suç oranlarının artması gibi etkenlerle özetlenmiştir. Özellikle "kentle bütünlüşme" ve "uyum sağlayabilme" sorunu olarak tanımlanan bu durum, Diyarbakır'ın "kentsel kimlik" kazanmasını engelleyen bir faktör olarak sunulmuştur (Erkan ve Bağlı 2005: 106). Zorunlu göç sonucu kente yerleşen nüfusun "kenti benimsememe probleminin" en sıklıkla belirtilen göstergelerinden biri, özellikle ana akım medyada sürekli haber haline gelen suç oranlarının artması olmuştur. Bu türden köşe yazısı ve haberlere çoğunlukla zorunlu göç ile çeşitli kurumlar tarafından hazırlanan raporlar kaynaklık etmektedir⁴.

Zorunlu göç sonrası kent çeperlerinde oluşan "göç mahallelerinin" aynı zamanda "suç mahalleleri" olarak görüldüğü, bu mahallelerin güvenliliğine şüpheyle yaklaşıldığı söylenebilir. Özellikle Diyarbakır kentinin eski kent merkezi olan, şimdi ise turistik çekim alanına dönüştürülen Suriçi ve Şehitlik semtleri uyuşturucu madde kullanımı ve alım-satımı, kapkaç ve hırsızlık anlatılarıyla sürekli gündeme gelmektedir. Kır kökenli nüfusun zorunlu göçün ardından yerleştiği bu mekânlar, Erkan ve Bağlı tarafından "hızlı ya da daha kapsamlı değişme hallerinde (...) değişmenin bunalımsız olmasını sağlayan, çözülmenin önüne geçen ve her iki sosyal yapıya da ait olmayan" "tampon

⁴ Bahsedilen türde haber ve köşe yazılarına örnek olarak şu metinler gösterilebilir:

"Göçler kentleri göçertiyor" *Hürriyet*. 07.11.2005.

Erdilek, Neşe. "Zorunlu göç ve şiddet" *Radikal*. 27.06.2004.

İflazoğlu, Nazif. "Bütün suçların anası: Göç" *Radikal*. 09.07.2006.

mekanizma”lar olmaktan öte, kentsel yapı içinde “emilemeyen” “sefalet bölgeleri” olarak tanımlanmıştır (2005: 111).

Kentle göçle gelen nüfusun yığılması ve bu yığılmanın ortaya çıkardığı problemlerin hala tam anlamıyla çözülememiş olması, bir yandan kentsel dönüşüm projeleriyle birlikte şehrin batısında adeta bir “yükselen değer” haline gelen yeni kentleşme ve sosyalizasyon örüntüleri dikkate alındığında, yıllar içinde kentsel nüfus arasındaki sınıfsal ayrımı derinleştirmiştir. Kayapınar ve Diclekent gibi alım gücü yüksek, üst-orta sınıf nüfusun oluşturduğu yeni, planlı ve “hijyenik” semtler, Diyarbakır’ın kentsel yüzünü temsil etmeye başlamış, “sefalet bölgeleri”nin karşısında yeni ve özel sağlık kuruluşları, alışveriş merkezleri, “prestijli” toplu konut ve kapalı site türü yerleşim alanlarıyla birer “cazibe merkezi” haline gelmişlerdir.

Türkiye’nin güneydoğusunun ticari, sosyal ve kültürel olarak en gelişkin anakenti olan Diyarbakır’ın aynı zamanda Kürt siyasi hareketi bağlamında önemli bir politik merkez haline gelmesinde zorunlu göçün kent üzerinde yarattığı etkinin hatırı sayılır bir payı olduğundan söz edilebilir. Erkan ve Bağlı, zorunlu göç ile Diyarbakır’a gelen nüfusun kentle bütünleşme aşamasında yukarıda bahsedildiği şekliyle “marjinal” konuma düştüklerini belirtirler. Zorunlu göçle gelen nüfusun kentte maruz kaldığı bu marjinalizasyon, aynı zamanda göçmenlerin de kente karşı güvensiz bir tutum almalarına ve bunun sonucunda kentsel değerlere karşı tepkisel bir konum olarak radikal ideolojileri benimsemelerine yol açmıştır (Erkan ve Bağlı 2005: 107).

Diyarbakır’a zorunlu göç sonucunda yerleşen nüfusun Kürt siyasi hareketinden yana bir tutum benimsedikleri, hatta Diyarbakır’da “parti”nin tabanının önemli bir kısmını oluşturdukları söylenebilir. Ancak devlet eliyle yerlerinden edilen, politik şiddete maruz kalan ve uğradıkları zararı ancak kısmen tazmin edebilen bu nüfusun “radikal ideolojilere” yatkın olmasının sebebinin söz konusu grubun kentle güven ilişkisi kuramamalarıyla açıklamak, indirgemeci bir yaklaşım olacaktır.

Diyarbakır’ın sahne olduğu hızlı nüfus artışı ve kentsel problemlerin çoğalması, direkt olarak zorunlu göç ve yerinden edilen nüfusa yönelik olan, ya da bu nüfusu da içermek

üzere kentsel nüfusun tamamına hitap eden yeni kurumsallaşmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 2006 yılında kurulan Sarmaşık Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği, 2001 yılında İstanbul merkezli derneğin şubesi olarak kurulan ve daha sonra 2004 yılında bağımsız bir dernek olan Diyarbakır Göç-Der, 1999 yılında Mersin’de kurulan ve 2010 yılında merkezi Diyarbakır’a taşıyan Göç Vakfı ve 2004 yılında kurulan Kalkınma Merkezi Derneği, Diyarbakır’da göç sonrası faaliyete geçen sivil toplum kuruluşlarından bazılarıdır. Diyarbakır Göç-Der 2010 yılında “bölücü faaliyet yürüttüğü” iddiasıyla kapatılmış, Sarmaşık Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği’nin Gıda Bankası ise yine 2010 yılında Diyarbakır Valiliği’nin itirazıyla faaliyetine ara vermek durumunda kalmıştır.

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi’nin 2005 yılında başlattığı Sümerpark Projesi ve Habitat projesi, bunların yanında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı kapsamında uygulanan bir proje olan Yerel Gündem 21 de Diyarbakır’da zorunlu göç sonrası ortaya çıkan kurumsal yapılar arasında yer almaktadır. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi’nin 2005 yılında başlattığı Sümerpark Projesi, eski Sümer Halı Fabrikasının yerel yönetime devredilmesinin ardından bir “sosyal yaşam merkezi”ne dönüştürülmesini kapsamaktadır. Yenişehir ve Şehitlik semtlerinin arasındaki hatta bulunan Sümerpark sosyal yaşam alanı, bünyesinde Sosyal Hizmetler binası, Güneşevi, Kent Konseyi binası, nikâh salonu, amfi tiyatro gibi bileşenlerle düzenlenmiş, her türden kültürel ve sosyal aktiviteye mekân oluşturan bir “sosyal yerleşke” haline getirilmiştir.

Yerel Gündem 21 ise Habitat projesinin bir parçası olarak Türkiye’de altmıştan fazla ilde örgütlenen, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, akademik çevreler ve özel sektörü bir araya getiren bir platform olarak Diyarbakır’da 2009 yılında faaliyete geçen bir projedir. “Demokratik yerel yönetim temelinde sürdürülebilir kalkınmanın yerelleştirilmesini hedefleyen”⁵ Yerel Gündem 21, çeşitli alanlardaki çalışma gruplarının kent konseyleriyle işbirliği içinde bir tür “toplumsal sorunlara yerelden çözüm üretme mekanizması” olarak işlev görmektedir.

Söz konusu çalışmalarla birlikte, devam eden bölümde, Diyarbakır’daki yerel

⁵ Diyarbakır Kent Konseyi, <www.yg21.com>, 04.05.2013.

yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının zorunlu göç ile kente gelen kadın nüfusa yönelik çalışmalarından söz edilecektir.

1.3.2. Diyarbakır'da Zorunlu Göç ve Kadın

Türkiye'de yerinden olmuş nüfusa ilişkin rakamsal tahminlerin değişkenliğine benzer şekilde, söz konusu nüfusun ne kadarını kadınların ve kız çocuklarının teşkil ettiğine ilişkin de kesin bir veri bulunmamaktadır. Ancak yerinden etme uygulamalarının cinsiyete dayalı istisna ölçütlerinin bulunmadığı göz önüne alındığında, bu nüfusun yaklaşık yarısını kadınlar ve kız çocuklarının teşkil ettiğini söylemek mümkün olabilir. Merkezi yönetimin “Tazminat Yasası” ve “KDRP” gibi zorunlu göç sonrasına ilişkin “iyileştirme” çalışmalarının içeriğinde ya da uygulama aşamalarında toplumsal cinsiyete ve bu dolayısıyla farklılaşan deneyim ve ihtiyaçlara yönelik herhangi bir vurgu yapılmamıştır. Devletin zorunlu göçten kaynaklanan sorun ve ihtiyaçları “rehabilitate” etmeye yönelik çabaları yukarıda bahsedildiği şekliyle “cinsiyet farkı gözetmeyen” bir tutuma sahiptir ve bu tutum, yerinden edilen nüfusun kaçınılmaz biçimde içerdiği cinsiyet, yaş ve etnisite gibi değişkenlerini etkisizleştirmiştir.

Göçle birlikte meydana gelen hızlı nüfus artışından ve bu artışın Diyarbakır kenti üzerindeki etkilerinden en çok etkilenen kurumsal yapılardan biri olarak Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nin uyum ve bütünleşme yılları içerisinde planladığı ve yürürlüğe koyduğu projeler ve çalışmalara bakıldığında ise, bu çalışmaların belirli ölçüde toplumsal cinsiyet vurgusuna sahip olduğu görülmektedir.

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı bünyesinde çalışma yürüten Kadın ve Aile Şube Müdürlüğü'ne bağlı birimler olan DİKASUM, Beyaz Kelebekler Çamaşır Evleri ve Kadın Sığınma Evi, özel olarak zorunlu göç ile yerinden edilen kadınlara yönelik çalışmalar yürütmeseler de, Diyarbakır'da zorunlu göç ve kadın ilişkisine belirli ölçüde dikkat çekmekte ve kadına yönelik çalışmalarda zorunlu göç olgusunun yöntem, amaç ve araçları belirleyen bir faktör olduğuna işaret etmektedir. “[K]adının kadınlık haliyle ilgili karşılaştığı sorunların çözümü ve çözümüne yönelik politikalar geliştirmek amacıyla” 2001 yılında faaliyete geçen

DİKASUM, kurumsal amacını “Göçle gelen kadın nüfusunun sorunlarını araştırmak ve çözüm yolları konusunda danışmanlık yapmak, kadına yönelik şiddetle mücadele yolları konusunda bilinçlendirme çalışmaları yapmak, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dikkat çekmek, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama konusunda etkin rol oynamak, kadının ekonomik ve sosyal statüsünü yükseltme amacıyla çalışmalarda bulunmak” olarak tanımlamaktadır⁶. “[Ö]zellikle göç alan dört mahallede” çalışma yürüten birimler olan Beyaz Kelebekler Çamaşır Evleri ise sırasıyla 2003-2004 yıllarında Benûsen, Hasırlı, Aziziye ve 2010 yılından itibaren de Yeniköy mahallesinde hizmet vermeye başlamıştır. Çamaşirevlerinin kurulmasında Avrupa’nın çeşitli bölgelerindeki sığınma evlerinin bir bölümü olarak işleyen çamaşır yıkama odaları model olarak alınmış, ancak bu model yalnızca kadınlara ekonomik olarak yardımcı olan bir modelin ötesine taşınmış ve bölge kadınlarının gündelik yaşam profilleri dikkate alınarak bu modellere çamaşır makinelerinin bulunduğu odaların yanı sıra çocuk odaları, oturma salonları, eğitim odaları ve idari ofisler eklenmiştir. Kurumsal amacını “göç alan yoğun mahallelerde hızlı toplumsal değişme, kentleşme ve göçün yarattığı sorunlar doğrultusunda bireylerin, grupların, toplumun sorunlarla baş edebilmesi, katılımcı, üretken ve kendine yeterli hale gelmesi amacıyla da birer toplum merkezi statüsüne getirmek” olarak tanımlayan bu birimler⁷, mahallelerdeki kadınlara çamaşırılarını ücretsiz yıkama olanağı sağlarken, aynı zamanda çeşitli kurs, seminer ve eğitim çalışmaları düzenlemekte, mahalledeki çocuklar için kurulan çocuk odalarında beş yaş ve üstü çocuklar için okul öncesi eğitim sağlamaktadır.

Kuruluş aşamasında OHAL döneminin devam ediyor olmasından kaynaklı işleyiş sorunlarıyla karşılaşan DİKASUM, bir kadın merkezi olarak kurulmasına rağmen, alanında ilk kuruluş olması itibariyle birçok toplumsal sorunla ilgili başvuruların yapıldığı bir “sosyal ofis” olarak algılanmıştır. Açılış döneminde Suriçi’nde bulunan eski belediye binasında hizmet veren DİKASUM, konum itibariyle mahallelere yakın olmasının yanı sıra, yakınında bir sağlık merkezi bulundurması itibariyle çeşitli sebeplerle sağlık merkezine başvuran kadınlarla da iletişime geçebilme imkânı bulmuştur. Dönemin DİKASUM sorumlusu, bir kadın merkezi olarak kitlenin merkeze

6 DİKASUM, <<http://www.diyarbakir.bel.tr/departmentdetail.aspx?did=80>>, 04.01.2013.

7 Beyaz Kelebekler Çamaşirevleri, <<http://www.diyarbakir.bel.tr/departmentdetail.aspx?did=80>>, 04.01.2013.

akışının bu şekilde sağlandığını belirtmektedir. Birim günümüzde Sümerpark'ta hizmet vermeye devam etmektedir.

Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı'na bağlı olarak 2008 yılında açılan Kadın Konukevi (Sığınma Evi), Bağlar Belediyesi'ne bağlı olarak 2005 yılında açılan Kardelen Kadın Evi ve bağımsız bir kadın derneği olarak 2002 yılında kurulan SELİS Kadın Derneği zorunlu göç sürecinden sonra Diyarbakır'da faaliyete geçen diğer kurumlardır. Zorunlu göçle gelen nüfusun yoğun olarak yerleştiği bir bölge olan Bağlar'da faaliyet yürüten Kardelen Kadın Evi, direkt olarak zorunlu göçle gelen nüfusun kadın bireylerine yönelik çalışma yürütmesi de, yönetmelik ve faaliyet raporlarının bir kısmında zorunlu göçün kadına yönelik çalışmalar dâhilinde önemli bir faktör olduğu belirtilmiştir⁸.

Sosyal hizmet anlayışında kadın kategorisi ekseninde örgütlenen bu yapılar kendilerini genellikle aile içi şiddetle mücadelede çeşitli yollara (ekonomik destek, adli destek, psikolojik destek) başvuran ve sosyal ve kültürel anlamda toplumsal cinsiyet eşitliği için mücadele veren kurumlar olarak tanımlamaktadırlar. Aynı zamanda hem kadının istihdamına yönelik, hem de kadınların sosyal ve kültürel hayata katılımının artırılması amacıyla çeşitli seminer, kurs ve atölye çalışmaları düzenlemektedirler.

Diyarbakır'da kadınlara yönelik çeşitli hizmetler sunan bu kurumlar genel olarak kadınlara yönelik sosyal politika üretme çabasında olan kurumlar olarak tanımlanabilir. Takip eden bölümlerde çalışmanın yöntemine ilişkin bir tartışmanın ardından, çalışmanın alanını teşkil eden Hasırlı ve Benûsen mahallelerinde söz konusu kurumların çalışmalarıyla ilgili daha kapsamlı bilgi aktarılacak ve konuya ilişkin bir analiz sunulacaktır.

---

⁸ Kardelen Kadın Evi, < kardelen.baglar.bel.tr >, 04.05.2013.

2. BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. METODOLOJİK BİR TARTIŞMA: FEMİNİST ETNOGRAFYA:

Tarihsel olarak bakıldığında etnografya alanda hatırı sayılır uzunlukta vakit geçiren, görüşmeler ve katılımlı gözlem yoluyla veri toplayan antropologlar tarafından geliştirilmiş geleneği takip eden bir yöntemdir (Lengel 1998: 229). Antropolojik araştırmalarda disiplinin temel yöntembilimsel yaklaşımı olarak etnografya niteliksel bir araştırma türü olmakla birlikte antropolojiyi diğer disiplinlerden ayırır, “ ‘orada olmayı’, ‘deneyim’i ve ‘gözlem’i imler.” (Altuntek 2009: 9) Etnografya, antropoloji disiplini içinde yerelin bilgisine ulaşmak amacıyla kullanılan bir araştırma yöntemi olmanın ötesinde, bu amacın ortaya çıkardığı “bilen öznenin neyi, nasıl bildiği” sorusuna da yanıt olmaya çalışan bilgikuramsal tartışmaları da içerir (Honer, Hunt ve Okholm 2003: 136, akt. Altuntek 2009: 10). Bir başka deyişle, etnografya “her bir paradigmanın perspektifinden yeniden inşa edilmektedir.” (Altuntek 2009: 11) Altuntek, etnografyanın tanımlandığı üç çift gerilimli yöntembilimsel ilkedен söz eder: Bunlardan ilki pozitivizm-doğalcılık, ikincisi betimleme-kuram, üçüncüsü ise açıklama-anlama ilkeleridir.

Doğa bilimlerinde ve toplum bilimlerinde değişkenler arası ilişkiyi ortaya koyabilmek için niceliksel yöntemlere başvuran ve temelde doğrudan gözlemlenebilir görüngülere başvuran pozitivizm, bilimsel kuramların test edilebilirliğini ve doğrulanabilirliğini öngören bir bilimsel yaklaşımdır. Doğalcılık ise, pozitivizmin aksine, bilimsel verinin birincil kaynağını “doğal” ortamlar olarak belirler ve pozitivist anlamda doğrulanabilir ve tekrarlanabilir deneysel verinin toplumsal ve kültürel dünyayı açıklamada doğru yöntem olmadığını öne sürer. Bir başka deyişle; “sayımerkezli pozitivist araştırmalar, evrensel ve yasacı ilkelere dayanırken sözmerkezli etnografik araştırmalar, tekil ve görece bir perspektife dayanır.” (Altuntek 2009: 15) Antropoloji disiplini tarihinde, sadece kültürel farklılıkları değil, aynı zamanda “kültürel görüngülerin yasalarını ve düzenliliklerini açık ve kesin bir şekilde” ortaya koyma çabası 1970’lere dek gözlenebilen bir olgu iken, bu yönelim yakın zamanda yerini yorumcu paradigmalar ve

doğalcı bir yöntembilimsel yaklaşımı benimsemeye bırakmıştır. “[T]oplumsal dünyanın nedensel ilişkilere dayanarak açıklanamayacağını veya evrensel yasaların bütün toplumsal olayları kapsayamayacağını” öne süren bu paradigmlar, pozitivist bir model olarak reddetmişlerdir (Altuntek 2009: 16).

Betimleme-kuram gerilimi, “doğal ve kültürel görüngülerle ilgili kapsamlı bir açıklama modeli” olarak tanımlanan kuramsal yaklaşım ile “olguları açık ve seçik bir şekilde öne sürme işlemi” olarak tanımlanan betimleme yaklaşımı arasındaki öncelik tartışmasından kaynaklanmaktadır (Altuntek 2009). Betimleme, kuramın oluşmasında bir tür ilk evre olarak tanımlanabilmektedir. Fakat bunun yanı sıra betimlemeler de belli başlı kavram ve kuramlara dayandıklarından dolayı, betimlemelerin aynı zamanda kuramsal metinler olduğundan söz etmek mümkündür (Hammersley 1992: 12, akt. Altuntek 2009: 17). Betimleme ve kuramın iç içeliğine dair bu görüşün yanı sıra yorumcu paradigmlar, pozitivism-doğalcılık ikiliğindeki konumlarına benzer bir şekilde, betimleme-kuram gerilimine farklı bir açıdan yaklaşır: “saf” betimlemenin mümkün olmadığına, buna bağlı olarak değerden bağımsız bir betimleme yapmanın imkânsızlığına dikkat çekerler (Altuntek 2009: 18). Düşünsel ve eleştirel bir konum benimseyen bu paradigmlar, toplum bilimlerinde nesnel ve tarafsız bir gözlem dilinin mümkün olmadığını iddia etmektedirler.

Bunlara ek olarak, açıklama-anlama ikiliği de birbirine tamamen karşıt olmamakla birlikte, yöntembilimsel bir gerilimin konusudur. Temelde açıklama yöntemini “görüngülerin oluş biçimini değil, oluş nedenini” göstermeyi amaçlayan, görüngüleri neden-sonuç ilişkisi içinde okuyan bir yöntem, anlama yöntemini ise “ ‘olayları bir değer-eylem, simge-eylem bağıntısı temelinde kavramak’ ” (Özlem 1998: 60, akt. Altuntek 2009: 20) amacı doğrultusunda yöntembilimsel bir yaklaşım olarak tanımlamak mümkündür. Açıklama yönteminin olgular arasındaki değişmeyen ilişkileri ve dolayısıyla bu ilişkilerin evrenselliğini gösterme çabasına karşın, anlama yöntemi anlam dünyasının sürekli olarak değişime tabi olduğu gerçeğinden yola çıkar, doğrulanabilir/yanlışlanabilir yasacı açıklama modelininin toplum bilimleri için yeterli bir yöntembilimsel perspektif öneremediği sonucuna ulaşır. Diğer gerilimli ilkelerle bağlantılı olarak; Brian Fay etnografik antropolojinin “çalışma nesnelere”nin “*kendi*

özgüllükleri içinde anlaşılabilir, tarihsel olarak özel” ve “ tekil” varlıklar olduğundan yola çıkarak yasabilimsel açıklamaların toplum bilimleri için yetersiz olduğunu belirtmiştir (2005: 230).

1980lerin sonundan itibaren postmodern düşüncenin de etkisiyle yukarıda bahsedilen ikilikler arasındaki ayrımlar daha da keskinleşmiştir ve yeni boyutlar kazanmıştır. Fay’ın belirttiği gibi, doğa bilimlerinin önerdiği şekliyle “özneliği dışarıda bırakmanın imkânsızlığını” savlayan düşünümsel etnografya aracılığıyla “geleneksel etnografyada ‘gözlenen’e (kültüre) odaklanmış bakışlar, ‘gözleyen’e (araştırmacıya)” çevrilmiştir (Altuntek 2009: 134). Temelde “ırk, cinsiyet, sınıf sorunları bağlamında antropolojide bir ‘temsil krizi’”nin var olduğu tespitinden yola çıkan düşünümsellik perspektifi, böyle bir krizden yola çıkarak Bourdieu’nun “bireysel olandaki toplumsalı, mahremi altında gizlenen gayri şahsiyi, özeli en derinine gömülmüş evrenseli keşfettirerek bizi (...) yanılısamalardan kurtaran” bir sosyal bilim çağrısını yöntembilimsel bir öneri olarak yinelemiştir (Wacquant 2003: 40, akt. Altuntek 2009: 135).

“ ‘[K]endine geri dönme’ sürecini” ve “kendini referans almayı” (Altuntek 2005: 135) belirten düşünümsellik,

yöntembilimsel kendi üzerine düşünme yoluyla toplum bilimcilerin ‘kendilerinin kim ve ne olduklarının, toplumsal analize ne getirdiklerinin, üzerinde çalıştıkları insanlar tarafından nasıl görüldüklerinin, varlıklarının bu insanlarda hangi davranışlara (öz-bilinçlenme dâhil) yol açtığı ve dolayısıyla da belli duygu, ilişki ya da etkinlik biçimlerini değiştirdiklerinin’ farkına varabileceği

görüşünü ileri sürer (Fay 2001: 315-316, akt. Altuntek 2005: 135). Ancak düşünümsellik yalnızca bir içebakış yöntemi değildir: aynı zamanda “ötekini kavrayarak kendini kavrama yöntemidir.” (Altuntek 2005: 136) Geleneksel etnografyada da var olan bu özneler arası ilişkiden doğan anlamaya yönelik yöntembilimsel yaklaşım, düşünümsel etnografyada aynı zamanda araştırmacının “incelenen grup üzerinde hegemonik bir konuma gelmekten sakınarak, daha eşitlikçi bir ilişki kurmaya çalışması” anlamına da gelmektedir (Altuntek 2009: 136).

Etnografik yöntemle ilişkin tartışmalar, feminist antropoloji içinde, düşünümsel antropoloji etrafında şekillenen yeni bir yöntembilimsel tartışmayı, feminist

etnografyayı ortaya çıkarmıştır (Altuntek 2009: 151). Feminist etnografya Visweswaran tarafından “erkeklerin, kadınların ve çocukların yaşamlarının karşısındaki sosyal eşitsizlik problemini ön plana alan etnografya” olarak tanımlanır (1997: 593). Bir önceki bölümde de bahsedildiği gibi etnografik metinlerde kadının ampirik düzeyde temsil edilmesine dair bir itirazla yola çıkan feminist antropolojik tartışma, daha sonra kadının analitik ve kuramsal olarak temsiline dair bir krizle yüzleşir. 1980lerden sonra ise feminist antropolojide “kadın” analitik kategorisinin yerini “toplumsal cinsiyet” kavramı alır. Aynı zamanda “insanlar ve toplumlar arası farklılığı yaratan kültürel ve siyasal boyut, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin etnosantrizm, ırkçılık, sınıfsal ayrımcılık gibi olumsuz değer yüklü anlayışlardan ve birbirini karşılıklı kesen toplumsal cinsiyet/cinsel bölünmelerden ayrı düşünülmemeyeceği” tartışması ortaya çıkar (Altuntek 2009: 155). Bu nedenle feminist etnografyada kadınlar yalnızca feminist etnografyanın çalışma nesnelere, yazarları ya da okurları olarak düşünülmemelidir. Yazarları, okurları ya da çalışma nesnelere kadınlar olmayan birçok eleştirel etnografya metni de etkin bir şekilde feminist etnografya olarak okunabilir (Visweswaran 1997: 594).

Feminist etnografyada yöntemsel soruna ilişkin tartışma da bahsedilen kuramsal/kavramsal tartışmayı takip eder. Feminist çalışmalara özgü bir yöntemin varlığına ilişkin tartışma temel olarak araştırılan/araştırmacı ikiliğinde var olan hiyerarşik ilişkinin sorgulanması ile başlar. Örneğin Judith Stacey, feminist etnografyanın empati ve insani ilgi gibi kadınların geleneksel olarak güçlü yanlarını kullanarak bilen ve bilinen arasında daha eşitlikçi ve karşılıklı bir ilişkiyi mümkün kıldığını söyler. Ancak aynı şekilde, araştırmacı ile araştırılan arasında kurulan bu yakın ilişkinin daha büyük bir risk taşıdığını da ifade eder: Buna göre böyle bir ilişki durumunda araştırılan kişi her daim araştıran tarafından ihanete uğrama ve terk edilme riski altındadır. Stacey’e göre bu nedenden dolayı feminist etnografya “daha derin ve tehlikeli bir sömürü biçimini maskeler.” (1988: 21) Bu nedenden ötürü, Stacey bütünlüklü bir feminist etnografya olamayacağını, ancak feminist perspektiflerle geliştirilen kültürel anlatılar olarak etnografyaların kısmen feminist olabileceğini ileri sürer (1988: 26).

Bazı araştırmacılar ise, benzer şekilde, “feminist etnografyanın tamamen feminist

metinler üretemeyeceğini, çünkü etnografik metni kontrol edenin, ‘ötekini yorumlayanın’ nihayetinde hep etnograf olduğunu ileri sürer.” (Altuntek 2009: 157). Strathern ve Abu-Lughod gibi feminist araştırmacılar etnografyanın doğası gereği ‘ben’ ve ‘öteki’ ayrımına ihtiyaç duyduğunu, dolayısıyla bu ayrımın hiçbir şekilde ortadan kalkamayacağını ileri sürerler:

Farklılık, feministlerin söylediği gibi, hiyerarşiyi hep işin içine sokar mı? Görünüşe bakılırsa insanbilimin, bizimkinden ayrık, farklı ve ayrı olarak tanımlanabilecek kültürlerin varlığına olan inancın korunması ve sürdürülmesinde önemli bir çıkarı var. (...) Amacı ister kültürel özeleştirir ister görecelilik yoluyla aydınlanmış bir hoşgörü olsun, insanbilimin ben’den farklı ötekilere ihtiyacı var. Yine de ben ve öteki ayrımı hiyerarşik olmaya mahkûmdur, çünkü ben (...) hep yorumlayan, öteki ise yorumlanandır (Abu-Lughod 2004a: 37, akt. Altuntek 2009: 157).

Bu görüşe karşılık Sanda Harding ve bazı diğer feminist araştırmacılar, feminist araştırmanın “kaynağını, öncelikle herhangi sıradan bir ‘kadın deneyimi’nden değil, ama siyasi mücadele sürecinde ortaya çıkan kadın deneyiminden” aldığı sürece mümkün olabileceğini ileri sürer (Harding 1995: 41, akt. Altuntek 2009: 157). Başka bir deyişle “kadın araştırmacının çelişkili varoluşsal-ideolojik konumunu yeni bir yöntembilimsel yaklaşımın başlangıcı olarak değerlendiren görüşler ortaya çıkar”:

Bunu gerçekleştirmek için feminist kadınlar bilerek ve cesaretle kendi bastırılmış bilinçaltı kadını özelliklerini, yani kendi ezilmişlik ve ayrımcılık yaşantılarını araştırma sürecine katmalıdır. Bu demektir ki, kadın sosyal bilimciler kendi ‘ikili bilinçlilik’ hallerini bir engel gibi değil yöntembilimsel ve politik bir fırsat olarak değerlendirmelidir (...) Bu ‘ezilenlere özgü içe bakış’ (...) nedeniyle kadın sosyal bilimciler ezilen grupların bilimsel bir incelemesini yapmaya erkeklerden daha donanımlıdır (Mies 1995: 51, akt. Altuntek 2009: 158)

Anne Williams, Martyn Hammersly’nin “On Feminist Methodology”⁹ (1992) isimli makalesine eleştirel nitelikte kaleme aldığı “Diversity and Agreement in Feminist Ethnography” (1993) adlı makalesinde, feminist etnografya tartışmalarının ayrışma ve kesişme noktalarını “düşünümsellik”, “güç” ve “bilgi” kavramları ekseninde ele alır. Williams düşünümsellik kavramının feminist araştırmacılar için farklı anlamlara gelebildiğini ve bu sebeple bu kavramın farklı odak noktaları üzerinden tartışılıp ele alınabileceğini ileri sürer. Hammersly’nin öne sürdüğü şekliyle feminist etnografyada

⁹ Martyn Hammersly, söz konusu makalesinde, çalışmalarda toplumsal cinsiyete yapılan vurgunun, çalışmayı etkileyen diğer olguları görünmez kıldığını ve feminist etnografilerde deneyime yapılan vurgunun ‘yanlış kültürel çıkarımlara’ yol açabileceğini iddia etmektedir. Yanı sıra araştıran/araştırılan arasındaki hiyerarşik olmayan ilişkiyi sorgulamakta ve gerçeği ararken politikayı bilimin önüne koymaya karşı çıkmaktadır (1992).

araştırmacının deneyiminin, araştırmının yönteminden önce gelmesi gibi bir sorun söz konusu değildir; çünkü deneyim ve yöntem arasında bu denli keskin bir ayırmadan söz edilemez:

Hammersly deneyimden ‘sürekli gözlem’ ve ‘ötekilerin’ hikâyelerini ‘dinleme’nin bir ürünü olarak söz eder. Böylelikle ‘araştırmanın yapılma yollarını açıklamak (ve böylece kolektif değerlendirmeye ve geliştirmeye açık hale getirmek) olarak tanımladığı ‘yöntem’i, deneyimden ayırır (1992b: 192). Kısacası deneyimi araştırılanlarla eşitlerken yöntemi de araştırmanın kendisiyle eşitler. Böylesi bir eşitlemenin sonucu hem araştırılanın, hem de araştırmacının deneyim ve kendiliklerine yönelik ilginin üstünü kapatmak olacaktır (Williams 1993: 587).

Williams aynı zamanda yöntemin kendisinin de deneyimsel bir boyutunun olduğundan ve ‘araştırmanın yapılma yolları’nın da araştırmacının kendisini ve deneyimlerini içermesi gereğinden söz eder. Bununla birlikte feminist etnografyada deneyimin öncüllüğünün, yani araştırmacının toplumsal cinsiyetinin ciddi bir şekilde göz önünde bulundurulmasının yöntemsel yaklaşımı açığa kavuşturmada önemli bir rol oynadığını ileri sürer (Williams 1993: 584).

Williams, aynı zamanda, düşünümsellik kavramının bazı feminist araştırmacılar tarafından etnografik metinlerin üretiliş süreçlerine odaklanan bir yaklaşım olarak ele alındığını öne sürer. Buna göre etnografik metinlerde “alanı” ve “öteki”yi kurmak, aynı zamanda “kendi”yi ve “kendilik”leri de kurmaktır. Bu bağlamda düşünümsellik deneyim ve yöntem arasındaki ilişkiye dair ayırt edici bir feminist perspektif ortaya koymak anlamına da gelir. Feminist çalışmalarda düşünümsellik kavramının farklı şekillerde ele alınması, araştırmacıyı araştırmanın metinsel halinin içinde tutmakla beraber, bir metnin diğerinden daha doğru ya da gerçek olarak görülebilmesini öncülleyen bir temel olmadığını da ifade eder (Williams 1993: 580). Son olarak Williams, düşünümsellik kavramının feminist çalışmalarda hem kabul edilen, hem de sürekli olarak sorgulanan ve genişletilen bir kavram olduğunu belirtir (1993: 584).

Feminist etnografyanın tartışmalı olduğu bir diğer kavram, güç kavramıdır. Williams’a göre güç kavramı, düşünümsellik tartışmalarında da bahsedildiği üzere, çeşitli kutupsal karşıtıklara işaret eden ve feminist araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde ele alınmış bir kavramdır (1993: 581). Williams, feminist etnografyada güç tartışmasını Oakley (1974, 1980) ve McRobbie (1982) örnekleri üzerinden açıklar: “Her iki yazar da araştırılan-araştırmacı ilişkisinin karmaşık dinamiklerinin farkındadır, fakat ilki kadın

araştırmacılar ve araştırılan kadınlar arasında yakın bir benzerlik ilişkisi görür, diğeri ise kadınların araştırmacılarla konuşma konusundaki istekliliğinin bir güçsüzlük göstergesi olduğundan endişelidir.” (Williams 1993: 581)

Daha önce de bahsedildiği üzere feminist etnografyada yönetime ilişkin problemler araştırmacı/araştırılan arasındaki hiyerarşik olmaya mahkûm olduğu iddia edilen ilişki çerçevesinde gelişmiştir. Williams bu hiyerarşik güç ilişkisiyle ilgili olarak feministlerin üstünlük kurmanın üstesinden gelmenin yollarını bildiğini ifade eder. Buna örnek olarak feminist etnografyanın zaten var olan kutupsal karşıtlıkları (özellikle bilgi üretimi, öznel/nesnel, mantık/duygu, araştırmacı/araştırılan gibi karşıtlıkları) sorgulama çabasında olduğunu ve araştırma ürünü olan veri ile araştırmayı mümkün kılan veri arasında bir değer hiyerarşisi gözetmediğini belirtir (1993: 581).

Son olarak Williams’ın feminist etnografyada bilgi kavramı üzerine yürüttüğü tartışma, genel olarak sosyal bilimlerde bugüne dek tartışıl gelmiş olan belirgin sınırlara işaret eder ve bunları bilim insanı/bilim insanı olmayan kişi, araştırmacı/araştırılan, analitik bilgi/pratik bilgi olarak kategorilendirir. Bu noktada Williams feminist araştırmacıların “bilginin doğası ve durumuna ilişkin” farklı tavırlara sahip olduklarını belirtir. Bununla birlikte bahsedilen türden ikili karşıtlıkların, feministler tarafından bilmenin politik bir süreç olduğu ve bu ikili karşıtlıkların araştıran özne ve araştırılan nesne arasında hiyerarşik bir ilişki yaratarak bilmenin önüne geçtiği temelinde reddedildiğini de öne sürer (Stanley 1984b, akt. Williams 1993: 582): “Yapmaya çalıştığımız şey ‘bilimsel bilgi’nin, ‘nesnel bilgi’nin tamamen toplumsal kurgular olduğuna ve bu itibarla ortaklaşa sahip olduğumuz diğer bilgi türleriyle tamamen aynı olduğuna dikkat çekmektir.” (Stanley ve Wise 1983: 130-1, akt. Williams 1993: 583).

Sonuç olarak feminist etnografyanın yukarıda bahsedildiği türden tartışmalar içermekle birlikte düşünümsellik/özdüşünümsellik yaklaşımları çerçevesinde gelişen yöntembilimsel bir perspektif sunduğu söylenebilir. Altuntek’in özetlediği şekilde

Bu durum aynı zamanda feminist araştırmaların etik boyutunu açığa çıkarır – yani araştırma konusunun, kaynak kişilerin vb. seçiminden, alana girişe, ilişkilere, yorumlamaya ve temsile kadar araştırma sürecinin birçok boyutu niçin düşünümselliğin feminist etnografyanın ayırt edici bir motifi olduğunu gösterir (Skeggs 2001: 434). Bunu Abu-Lughod (2004a: 31) şöyle formüle eder: “feminist

olmak egemenliğe duyarlı olmak demektir; etnograf için bunun anlamı, betimlenen toplum içinde olduğu kadar yazarla (ve okuyucularla) haklarında yazılan insanlar arasındaki ilişkide de egemenliğin farkında olmaktır”. Bu nedenle feminist etnografyanın “hijerarşik, otoriter ve yönlendirici olmayan bir üslupla anlama çabası” ilkesine dayandığı söylenebilir (Kümbetoğlu 2005: 54).

Feminist yöntembilim, etnografik yaklaşım ve düşünömsellik/özdüşünömsellik vurgusu etrafında aktarılan bu kısa özet, bu araştırmanın yöntembilimsel yaklaşımının belirlenmesinde yol gösterici olmuştur. Bu yaklaşım, zorunlu göç bağlamında kadın deneyiminin aktarılması ve kuramsal tartışma kısmında da belirtildiği üzere zorunlu göç ve sonrası sürecin toplumsal cinsiyet dolayımıyla nasıl deneyimlendiğine ilişkin soruların yanıt bulması açısından önemlidir. Feminist perspektifin yanı sıra bu çalışma, yine kuramsal tartışma kısmında belirtildiği üzere kadın özneleri merkeze alması ve araştırılan ve araştıran arasında epistemik bir ortaklık kurma çabası açısından da önemlidir. Takip eden bölümlerde araştırmanın yöntemine ilişkin bilgi aktarılacaktır.

2.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ:

Zorunlu göç sonrası Diyarbakır’a yerleşen yerinden edilmiş kadınları konu edinen bu araştırmanın yöntemi temel olarak alan araştırması ve literatür taraması olmak üzere iki aşamalıdır. Çoğunlukla nitel araştırmaya dayanan bu çalışma kapsamında öncelikle zorunlu göç, toplumsal cinsiyet ve Diyarbakır kenti ekseninde çok yönlü bir literatür taraması yapılmış, daha sonra araştırma alanı olarak belirlenen Hasırlı ve Benûsen mahallelerinde aralıklı olmak üzere yaklaşık bir yıl süren alan araştırması gerçekleştirilmiştir.

Literatür taraması kapsamında öncelikle Türkiye’de ve Türkiye üzerine oluşmuş göç literatürü incelenmiştir. Daha sonra bu literatür konuyla ilişkilendirilmek üzere Türkiye’de zorunlu göç literatürüne daraltılmıştır. 1990lı yılların başından itibaren Türkiye’nin doğu ve güneydoğusunda uygulanmaya başlanan zorla göç ettirmeye ilişkin 2000li yıllarda oluşmaya başlayan literatür, konuya ilişkin kitaplar, akademik makaleler, tezler ve çeşitli kurumlarca hazırlanmış raporları kapsayacak şekilde incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Literatür taramasının sonucunda Kürt zorunlu göçüne ilişkin halihazırda sınırlı olan kaynakların çok azının Diyarbakır yereline dair ve zorunlu göçte toplumsal cinsiyet perspektifine dayalı olduğu gözlemlenmiştir.

Alan çalışması kapsamında öncelikle Diyarbakır'da Kürt zorunlu göçü ile ilgili başvurulabilecek ilk kurumsal adreslere başvurulmuştur. Bu kurumlar arasında Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Yerel Gündem 21, Göç-Der, Sarmaşık Yoksullukla Mücadele ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği ve SELİS Kadın Derneği sayılabilir. Kurum ziyaretlerinin ardından Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı DİKASUM'un yönlendirmeleri doğrultusunda Hasırlı ve Benûsen'de bulunan Beyaz Kelebekler Çamaşirevlerine ziyaretler yapılmıştır.

Bu ön alan araştırmasını takiben bir alan takvimi oluşturulmuş ve alan çalışmasının yürütüleceği mahalleler bir yıl boyunca kısa aralıklarla ziyaret edilmiştir. Bu ziyaretler kapsamında Çamaşirevleri aracılığıyla mahallelere zorunlu göç sebebiyle yerleşmiş olan aileler tespit edilmiş ve bu ailelerdeki on beş kadınla en kısası otuz dakika, en uzununu bir buçuk saat olmak üzere derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşme soruları yarı yapılandırılmış nitelikte hazırlanmıştır. Zorunlu göç ile Diyarbakır'a yerleşen kadınların yanı sıra, biri DİKASUM'un kurucu kadro çalışanı, ikisi Çamaşirevi sorumlusu olmak üzere toplam üç belediye çalışanı ile yarı yapılandırılmış sorular üzerinden derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler görüşmecilerin izin verdiği ölçüde ses kaydına alınmış ve daha sonra bu tez çalışmasının temel başvuru kaynağını teşkil etmesi amacıyla yazıya aktarılmıştır. Görüşmecilerin ana dillerinin Kürtçe olması nedeniyle, belediye çalışanları dışındaki tüm görüşmecilerle yapılan mülakatlarda çevirmen desteği alınmıştır; bu desteği Çamaşirevleri çalışanları sağlamıştır.

Alan araştırması kapsamında gerçekleştirilen mülakatların yanı sıra Çamaşirevleri yoğunluklu olmak üzere mahallelerin tamamında uzun süreli gözlemler yapılmış ve düzenli olarak alan günlükleri tutulmuştur. Görüşmelerde dil desteğinin Çamaşirevi çalışanları tarafından sağlanıyor olması ve Çamaşirevlerinin çalışma saatlerinin akşamüzeri sonlanması sebebiyle mahallelerde gerçekleştirilen alan çalışması gündüz saatleriyle kısıtlanmıştır. Yanı sıra mahallelerde düzensiz aralıklarla görsel veri toplanmıştır.

Çalışmaya temel oluşturacak verinin çeşitlendirilmesi amacıyla Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nin çeşitli birimleri ziyaret edilmiş ve Diyarbakır kentinin zorunlu göç sürecinde takibini kolaylaştırabilecek istatistikî veriler, haritalar, kent planları, ilgili yıllara ait imar, nazım ve çevre plan raporları edinilmiş ve bu veriler konuya ilişkin literatürün ortaya çıkaracağı tartışmayı desteklemesi amacıyla analiz edilmiştir.

Bir önceki başlıkta tartışılan yöntembilimsel yaklaşım çerçevesinde, araştırmanın yöntemi çeşitli açılardan önemlidir. Öncelikle; araştırmanın deneysel boyutu yöntemsel araçlar üzerinde yol gösterici olmuştur. Hem araştırmacının, hem de araştırılanların araştırma konusuna ve araştırmanın kendisine dair deneyimleri, görüşme sorularını, alan çalışmasının dilini ve alan takvimini belirlemiştir. İkinci olarak alan çalışması tamamıyla görüşmeci profillerine göre ve görüşmecilerle birlikte yapılandırılmış, bu yolla araştırmacı/araştırılan arasındaki hiyerarşik bir ilişki kurulmamıştır. Aynı zamanda yöntemin çok yönlü olması, konunun bütünlüklü olarak ele alınmasını desteklediği gibi, araştırma alanının ve araştırılan bağlamın tekilliğiyle anlaşılmasını sağlamıştır. Bir başka deyişle zorunlu göçte kadın deneyiminin özgünlüğüne çeşitli yöntemsel araçlar vasıtasıyla dikkat çekilirken, söz konusu araçlar aynı zamanda bu deneyimin bu bağlamda özgün olduğu gerçeğine de vurgu yapmaktadır.

2.3. GÖRÜŞMECİLERİN PROFİLLERİ:

Araştırma kapsamında, Diyarbakır'ın Hasırlı ve Benûsen mahallelerinde toplam on beş derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerin tamamı zorunlu göç sebebiyle yerlerinden edilen ailelerdeki kadınlar ile yapılmıştır. Zor yoluyla göç yaşamış kadınlar, Diyarbakır'a yaklaşık 14 ile 20 yıl önce geldiklerini ifade etmişlerdir; bu bilgi zorunlu göçün en yoğun yaşandığı döneme, 1990'ların tamamına yayılan bir zaman aralığına işaret etmektedir. Görüşülen kadınların en genci 34, en yaşlısı ise 68 yaşındadır. Çoğunluğu ellili yaşlarında olan kadınların sadece bir tanesi zorunlu göç esnasında çocuk yaşta (yedi yaşında) olduğunu belirtmiştir.

Görüşme yapılan kadınların büyük çoğunluğu zorunlu göç esnasında evli ve çocuk sahibi olduklarını belirtmişlerdir. Yalnızca iki kadın kente göç sırasında evli olmadığını ifade etmiştir; bu iki kadın kente göç ettikten sonra evlenmişlerdir. Derinlemesine görüşme yapılan kadınların tamamı güncel durumda evli ve çocuk sahibidir. Ailelerin çocuk sayısı on ve iki arasında değişmektedir.

Görüşmeciler kadınların tamamının da dile getirdiği üzere, aileler göç öncesi yaşamlarında, köylerinde geçimlerini hayvancılık, bahçecilik ve tarım gibi işlerden sağlamaktaydılar. Oradayken işgücü ve emek süreçlerine kadınlar da aktif olarak katılmaktaydılar. Görüşmeciler profilinin de ana hatlarıyla ortaya koyduğu üzere, kente göçten sonra ailelerin geçim olanakları ve yöntemlerinde, buna bağlı olarak kadınların aile içindeki konumlarında önemli değişimler olmuştur. Görüşmeciler arasında köydeki geçim yöntemini kısıtlı da olsa devam ettiren, belirli aralıklarla köye gidip geldiklerini ve bahçecilikle uğraştıklarını ifade eden sadece bir aile vardır.

Görüşmeciler kadınların bir tanesi hariç tamamının eşi yaşamaktadır. Eşlerden ücretli bir işte çalışan iki ve emekli olmuş bir kişi dışında kalanların tamamı işsizdir. Eşin çalışmadığı durumlarda evin geçimini düzensiz işlerde çalışan büyük erkek çocukların üstlendiğini ifade eden kadınların sayısı ise ikidir. Buna ek olarak, görüşülen kadınlardan iki tanesi evin dışında da çalışmakta, ailenin geçimine ekonomik katkı sunmaktadır. Kadınlardan bir tanesi kapıcılık yapmakta, bir diğeri de mahallede yaptığı tandır ekmeğini satarak ev geçindirmektedir. Görüşülen diğer kadınlar ev haricinde ücretli bir işte çalışmamaktadır. Görüşülen ailelerden ikisi mevsimlik tarım işçiliği yaptığını belirtmiştir. Görüşmelerde, mevsimlik tarım işçiliği de görüşülen ailelerin geçim yollarından biri olarak belirtilmiş, iki kadın görüşmeciler aile olarak mevsimlik tarım işçiliği yaptıklarını vurgulamıştır.

Üç görüşmeciler dışındaki bütün görüşmecilerin zorunlu göç öncesi yerleşimleri, bir başka deyişle memleketleri, Diyarbakır'ın ilçelerine bağlı köylerdir. Görüşmecilerden altısı Lice'ye, ikisi Silvan'a biri Çınar'a, biri Hazro'ya, ikisi Kulp'a ve biri Ergani'ye bağlı köylerden göç etmişlerdir. Bunların yanında, Bingöl'e bağlı bir köyden göç eden bir aile ve Mardin'e bağlı Mazıdağı ilçesinin bir köyünden göç eden iki aile vardır.

Aktarılan yöntembilimsel tartışma ve görüşmeci profilleri çerçevesini takiben, bir sonraki bölümde alan çalışmasıyla ilgili betimsel bilginin yanı sıra, alana ilişkin analitik bir çerçeve sunulacaktır.

3. BÖLÜM

ALANA GİRİŞ: “GÖÇ MAHALLELERİ” VE SOSYAL DIŞLAMA & DIŞLANMA

Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere, Kürt zorunlu göçü bağlamında Diyarbakır birçok açıdan özgül bir konuma sahiptir. Zorunlu göç politikasının uygulandığı bölgenin sınırlı kentsel merkezlerinden biri olması sebebiyle Diyarbakır, çoğunlukla göç ettirilen nüfusun geçici ya da kalıcı ilk yerleşim yeri olmuştur. Keser’in araştırmasına göre, yerinden edilen nüfusun %90,6’sı doğrudan kent merkezine gelmiştir (2011: 98). Bu oran Diyarbakır kentinin ani ve sürekli bir nüfus hareketliliğine maruz kaldığını göstermektedir.

Bağlı ve Binici’nin Diyarbakır kentsel gelişimini ele aldıkları çalışmalarında da belirttiği gibi Diyarbakır’daki göçe bağlı nüfus hareketliliği “çoğunlukla doğal nüfus hareketliliğinden farklı” bir seyir izlemiştir. Yine aynı araştırmaya göre, zorunlu göç dalgasının beraberinde getirdiği sorunların başında “kırdan göç edenlerin kentsel yaşama yönelik tutumları benimseme/benimsememe konusunda yaşadıkları sorunlar” gelmektedir (2005: 106-7). Bağlı ve Binici, çalışmalarının Diyarbakır’da göç ve kentleşme sürecine ilişkin alt başlıklarında göç edenlerin göçe ilişkin herhangi bir hazırlığa sahip olmadıklarından ve bu nedenle kente “hoyratça” yerleştiklerinden söz ederler (2005: 109)¹⁰. Ancak belirtilmelidir ki bu hazırlıksızlık durumu, yalnızca yerinden edilen nüfusa özgü bir durum değildir. Aynı zamanda Diyarbakır kentinin de doğal nüfus hareketliliğinden daha hızlı ve yüksek oranlarda gerçekleşen nüfus akışına hazırlıklı olmadığı söylenebilir.

Bu bölümde Diyarbakır’da zorunlu göçe ilişkin yapılan araştırmalarda söz edildiği türden yerleşimin ilk adresleri, bu tezin de alan araştırması adresi olarak belirlenmiş olan Benûsen ve Hasırlı mahalleleridir. Bu araştırmanın tartışma ve analiz kısımlarında her iki mahallede yapılan, genelde zorunlu göç ile gelen nüfusa ve özelde kadınlara yönelik çalışmalar anılacak, bunlara ek olarak alan çalışmasına dayanan veriler

---

¹⁰ Söz konusu çalışmada yazarlar zorunlu göçün taraflarınca (devlet ve yerinden edilenler) “politik bir olgu olarak gösterilmeye çalışılmasından” duydukları rahatsızlığı da dile getirmekte ve köy boşlatılmalarından bir “iddia” olarak bahsetmektedirler (Bağlı ve Binici 2005: 108-9).

üzerinden zorla göç ettirilen kadınların Diyarbakır kentiyile kurduğu ilişkinin antropolojik analizi yapılacaktır. Bu doğrultuda bölümün devamında sırasıyla önce yöntembilimsel bir tartışmaya yer verilecek, ardından bu çalışmanın alanını teşkil eden Hasırlı ve Benûsen mahalleleriyle ilgili mekânsal ve sosyo-kültürel bir analiz yapılacak ve son olarak yapılan alan araştırması ile analizin ayrıntıları paylaşılacaktır.

İkinci bölümde de belirtildiği üzere Diyarbakır'a yönelik zorunlu göç hareketi kentin bugünkü demografik, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik durumunu almasında en önemli faktörlerden biridir. Diyarbakır'ın aynı zamanda göç veren bir kent olması, kırsal alandan gelen nüfusun kentsel nüfusun terk ettiği alanları doldurmasına ve Diyarbakır'ın kentsel dokusunun sadece kentsel sınırların genişlemesiyle açıklanamayacak bir dönüşüme uğramasına sebep olmuştur.

Zorunlu göç ile ilgili doğrudan ya da dolaylı olarak sosyal politika geliştiren kurumlarca “göç mahalleleri” olarak adlandırılan mahalleler zorunlu göç ile gelen nüfusun hızlı bir şekilde yerleştiği ve nüfusunun kentle bütünleşmesinin sorunsallaştırıldığı, Bağlı ve Binici tarafından birer “mega köy” olarak adlandırılan yerleşimlerdir (2005: 10).

Bu araştırmanın alanını teşkil eden Hasırlı ve Benûsen mahalleleri, Diyarbakır'a zorunlu göç sonucu yerleşen nüfusun bir kısmının ilk yerleşim yerleri olmakla beraber, yerel yönetimler ve çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından yürütölen zorunlu göçe ilişkin araştırma ve uygulama çalışmalarının ilk adresleri olmaları açısından da dikkat çekmektedir. Aynı zamanda bu mahalleler Diyarbakır kenti içinde gerek mekânsal konumları, gerekse sosyal, politik ve kültürel konumları nedeniyle de özellikle zorunlu göç bağlamında özgün yerleşimlerdir.

3.1. HASIRLI MAHALLESİ:

Diyarbakır merkez Sur ilçesine bağlı bir mahalle olan Hasırlı Mahallesi, 1980'li yıllara kadar Ermeni, Süryani, Keldani, Yahudi, Yezidi ve Müslüman Kürtlerin birlikte yaşadıkları bir mahalle olmuştur. Mahalle, 1990'lı yılların başından itibaren zorunlu göç uygulaması sonucunda kent merkezine göç eden Kürtler ve aynı dönemlerde yayla

yasağı gibi geçim ekonomilerini direkt olarak etkileyen olağanüstü hal uygulamaları sonucunda yerleşik hayata geçmek zorunda kalan ingene nüfusun yaşadığı bir mahalle olmuştur (etin ve Şahin 2012: 308). Mahallenin eski nüfusunun çoğunluğunun gayrimüslimlerin teşkil etmiş olmasının bir sonucu olarak mahalle Diyarbakır halkı tarafından genelde “gavur mahallesi” ya da Hanepepek olarak adlandırılmaktadır.

Konum olarak “Eski Diyarbakır” olarak adlandırılan bölgede bulunan mahalle, kentin en eski yerleşim yerlerinden biri olarak, Diyarbakır’ın güncel mekânsal ayrışması göz önüne alındığında “turistik” olarak tanımlanabilecek adresleri içindedir. Dolayısıyla bu mahalle kentin en eski kültürel ve turistik mekânlarına (Dört Ayaklı Minare, Surp Giragos Kilisesi, Mar Petyun Keldani Katolik Kilisesi, Hasan Paşa Hanı gibi) oldukça yakın mesafededir. Diyarbakır’ın yeni kent merkezi konumunda olan Ofis semtinden mahalleye ulaşım ancak en yakın ana caddeye kadar minibüs ve belediye otobüsleriyle sağlanıyor olmakla birlikte semtin iç kısımlarında kalan evsel mekânlara ancak yürüyerek ulaşılabilir.

Sosyal ve kültürel olarak Hasırlı Mahallesi, Diyarbakır’ın eski kent merkezi, hatta kentin çekirdeği konumunda olmasına rağmen tanıklık ettiği nüfus akışı ve yerleşimin sosyo-ekonomik ve kültürel dinamikleri nedeniyle, zamanla “suç” oranlarının yüksek olduğu, çeşitli etnik ve sınıfsal gerilimlere sahne olan, “gettolaşan” ve “marjinalize” olan bir “kenar mahalle” olarak görülür ve anılır hale gelmiştir. Hasırlı Mahallesi, zorunlu göçe yönelik çalışmaların ilk adresi olmasından ötürü, zorunlu göç sebebiyle Diyarbakır’a gelen nüfus ile kentsel nüfusun birbirleriyle ilk doğrudan karşılaşmasını yaşadığı yer olarak da önemli bir yerleşimdir.

Hasırlı (Hançepek), Diyarbakır’ın “göç mahallesi” olmanın yanı sıra “suç mahallesi” olarak da tanımlanmaktadır. Genellikle “tehlikeli”, “tekinsiz” ve “pis işlerin döndüğü” mahalle olarak tabir edilen mahallede ilk göze çarpan sosyal dinamiklerden biri, mahallede birlikte ikamet eden Kürt ve Çingene¹¹ nüfusları arasındaki gerilimli ilişkidir:

Hançepek eski genelevin [orada] olmasından kaynaklı ve küçük yaşta madde bağımlılığı oranının [yüksek] olmasından kaynaklı “suç oranının” daha yüksek olduğu bir yerdi. Daha az politik insanların olduğu ama daha hırçın insanların yaşadığı bir mahalleydi. O mahallede Romenler yaşıyordu, Romenlerle Kürtler arasındaki dinamiğin yansımasını da net görme şansın vardı. İşte Kürtler Romenlerin hırsızlık yaptığını söylüyor, Romenler de Kürtlerin hırsızlık yaptığını söylüyor, böyle şeyler...¹²

¹¹ Türkiye’nin güneydoğusunda yaşayan Çingenerler Dom grubuna aittir ve Kürt toplumu tarafından “mıtrıp” ya da “kereçi” olarak adlandırılırlar (Çetin ve Şahin 2012: 314).

¹² G. G. 03.03.2012.

Çingeneler Hasırlı mahallesine Kürtlerin maruz kaldığı zorla göç ettirmenin sebepleriyle belli oranda kesişen bir şekilde, çoğunlukla yayla ve mera yasağının kendilerini yerleşik hayata zorlaması sonucu yerleşmişlerdir (Çetin ve Şahin 2012: 319-320). Ancak iki etnik grup arasındaki gerilimin bir sonucu olarak aynı mahalle içinde bu gruplar mekânsal olarak ayrılmış, Çingeneler mahalle içinde bir “alt-getto” oluşturmuşlardır. Çetin ve Şahin, Hasırlı mahallesinde Kürtler ve Çingeneler arasındaki bu gerilimin iki grup arasında kırsal alanda var olan himaye/patronaj ilişkisinin kentsel alanda çözülmesinden kaynaklı olduğunu ifade etmektedir:

Temel yaşam ve geçinme stratejisini göçerlik üzerine kuran Çingenelerin kent çeperlerinde yerleşik hayata geçmek zorunda kalmaları, grupların iş kollarını da kökten dönüştürdü. Daha önceden kırsaldaki yerleşmelerin ihtiyaçlarına bağlı olarak gelişen iş kolları, yerleşik hayata geçiş ve köy-kent iletişiminin artmasıyla birlikte değişmek durumunda kaldı. (...) Dışçılık yapmak ya da elek satmanın yerini, kağıt toplayıcılığı gibi kent merkezlerindeki enformel işler aldı. (...) Aynı süreçte göç eden Çingeneler gibi, Kürtler de daha önce sahip oldukları tarım ve hayvancılık gibi işler yerine kağıt toplayıcılığı ve benzeri alanlarda çalışmaya başladılar. Bu durum, şehir ve ilçe merkezlerindeki enformel sektörlerde Kürtler ve Çingeneler arasında bir rekabetin oluşmasına sebep oldu. Kürtlerle Çingeneler arasındaki himaye/patronaj ilişkisi bir nebze kırılmıştı ve eski hami konumunu kaybeden birçok Kürt, Çingeneleri hedefleyen dışlayıcı tavırlarını sertleştirmişti. (2012: 320)

Bu çalışmanın temel gözlem ve görüşme adreslerinden olan DİKASUM’a bağlı Beyaz Kelebekler Çamaşır Evleri’nin ilki 2003 yılında Hasırlı mahallesinde açılmıştır. Mahallede merkezi bir konumda bulunan Çamaşirevi’nin yanı sıra, kadınların ekmeklerini hem kendi tüketimleri için, hem de satmak amacıyla geleneksel yollarla pişirebilmelerini sağlayan bir de Tandirevi bulunmaktadır.

Hasırlı mahallesinin böyle bir çalışma için öncelikli olarak seçilmiş olmasının nedeni, Hasırlı'nın “yüzleşmeye başlanılması gereken en problemlı bölge” olması olarak ifade edilmektedir. Bu çalışma, aynı zamanda zorunlu göçe ve “göç mahalleleri”ne ilişkin çalışmaların alanla ilk karşılaşması olması açısından önem teşkil etmektedir:

İlk çamaşırevini Hasırlı'da açtık. Bizim için çok ciddi bir deneyimdi. Öyle İstanbul'da Ankara'da okuyup, düzgün Türkçelerle gelip o kadınlara “sizin bilincinizi yükseltmeye geldim” dediğin andan itibaren hem saffin değişmiş oluyor, hem de zaten amacına uygun çalışmıyorsun. Nihayetinde bu coğrafyanın insanlarıyız, hasbelkader zamanında mürekkep yalama şansımız olmuş ama bu sana sınıf atlatmıyor, sınıf atlamak böyle bir şey değil.¹³

Aktarılan bu deneyim, yerel yönetimin zorunlu göçe ilişkin ilk çalışma alanlarından biri olan Hasırlı'da “yüzleşilen” ilk problemin sınıfsal bir problem olduğuna işaret etmektedir. Çoğunlukla Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nin zorunlu göçe ilişkin olarak yürüttüğü çalışmalarda görev alan bu kişilerin etnik kökeni ve mensubu oldukları politik gelenek mahalle nüfusunu kiyle aynı olsa da, mahallede yürütülen çalışmalara dair aktarılan ilk deneyimler genellikle sınıf ve statü farkından doğan sorunlara işaret etmektedir. Yürütülen çamaşırevi çalışmasının ilk yılında, üç çalışanın mahallenin genel sosyal yapısına uygun giyinmediği, mahalleliyle “ilişkilerini dengeleyemediği” ve

¹³ H.C. 12.04.2013.

insanlarla “eşit ilişki kuramadığı” gerekçeleriyle mahalle çalışmasından geri çekilmek zorunda kalmaları ifade edilen sorunun somut örneklerinden olmuştur.

3.2.BENÛSEN MAHALLESİ:

Diyarbakır’ın güneyinde yer alan Benûsen Mahallesi, 1990’larda zorunlu göçün ardından hızla genişlemiş bir mahalledir ve şehrin tarihi merkezini çevreleyen surların hemen dibinden başlayarak Dicle vadisine uzanmaktadır. 1970’li yıllara uzanan tarihiyle Benûsen, Diyarbakır’ın en eski “gecekondu mahallesi” olma özelliğine sahiptir. Nüfusu yaklaşık olarak 18.000 olan Benûsen, kentin içinde olmaktan çok, kentin “bitişğinde” yer alan bir mahalle olarak tanımlanabilir (Les Ateliers 2011).

Tarih boyunca kent sınırlarını belirleyen Diyarbakır Surları’nın dışında kalması, Benûsen Mahallesi’ni birçok kentsel olanaktan da mahrum bırakmıştır. İçme suyu ve elektrik şebekesi oldukça zayıf olan mahallede, kapladığı alana oranla yoğun nüfusuna rağmen sadece bir ilkökul ve bir lise bulunmaktadır. Daha eski ve düzenli bir yerleşim yeri olan Hasırlı Mahallesi’ne nazaran Benûsen, çoğunlukla illegal ve tapusuz konutlardan oluşmaktadır. Bu yapıların genel olarak sağlıksız, nüfus için yetersiz ve sağlam olmayan yapılar olduğu söylenebilir. Kent planlarında “yeşil alan” olarak

görülen Benûsen’de bulunan illegal konutlar, Diyarbakır’ın kentsel dönüşüm planı dâhilinde ve bu nedenle yıkılma riski altındadır. Daha önce de bahsedildiği üzere kentin turistik merkezini teşkil eden Diyarbakır Surları’nın çevrelediği bölgeye yakın olan konumu, Benûsen Mahallesi’ni kıymetli bir emlak arazisi haline getirmektedir.

Benûsen Mahallesi’nin bulunduğu arazi kısıtlı da olsa bahçeciliğe imkân tanımaktadır. Yanı sıra Benûsen’de kayıt dışı hayvan kesimi, birçok ailenin temel geçim kaynağını oluşturmaktadır. Mahalleye taşınan canlı hayvanlar burada kesilip, kasaplara satılmaktadır (Kalkınma Merkezi 2010). Mahalleye ulaşım Diyarbakır Surları’nın iç kısımlarında kalan çeşitli merkezlere kadar minibüslerle, sonrasında ise surların içindeki geçitlerden yürüyerek sağlanmaktadır. Aynı zamanda Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından sağlanan belediye otobüsü, Benûsen mahallesine saat başı gelmektedir; ancak mahalleli bu ulaşım aracının mahalleye geldiği saatleri ve gelme sıklığını bilmemekle birlikte, belediye otobüsünü kullanma biçimlerini tamamen rastlantısal olarak tanımlamaktadır. Bir başka deyişle Benûsen, surların dışındaki konumuyla hem sembolik, hem pratik olarak kentle dolaylı bir iletişim içerisinde. Mahalledeki altyapı sorunu, çevre kirliliği, sık gerçekleşen elektrik kesintisi gibi sorunlar sıklıkla dile getirilmekle birlikte mahalleli, mahallede bulunan tek ana yol dışındaki tüm ara yollarını, merdivenlerini ve kaldırımlarını, Sur Belediyesi’nin arada bir getirip mahalleye bıraktığı yapı malzemesini kullanarak kendilerinin yaptıklarını ifade etmektedirler.

Benûsen Mahallesi'ndeki Beyaz Kelebekler Çamaşirevi, Hasırlı Mahallesi'yle aynı

zamanda, 2003 yılında açılmıştır. Konum olarak mahallenin tek ana yolunun üstünde, aynı zamanda mahallenin merkezinde bulunan Barış Parkı'nın içinde yer alan Çamaşirevi'nin yanı sıra mahallede hizmet veren bir diğer sivil toplum kuruluşu, yine 2003 yılında faaliyete geçmiş olan ÇAÇA¹⁴'dir.

Benûsen Mahallesi, barındırdığı zorunlu göç ile gelen nüfus açısından yerel yönetimin ve sivil toplum kuruluşlarının çalışma yürüttüğü diğer mahallelerle benzer olmasına karşın “dinamikleri çok farklı” bir mahalle olarak tanımlanmaktadır. Bu duruma ilişkin deneyimler aktarılırken, genellikle mahallenin kentte değil, “kent çeperinde” olmasına vurgu yapılmaktadır:

Benûsen haritaya sonradan yerleştirilmiş bir mahalle. Gecekondu mahallesi ve Diyarbakır'ın önemli rengini yansıtan bir mahalle... Çünkü çok ciddi işkenceler görerek, göç yollarında çok ciddi problemler yaşayarak kentin çeperine ulaşmış insanlar bunlar ve çok politikler. O yüzden oradaki dinamikler çok farklı. (...) Hani en tehlikeli insan tipi kaybedecek hiçbir şeyi olmayan insan tipidir ya, çünkü ölümüdür artık, bu insanlar böyle yani. Köylerini kaybetmişler, hayvanlarını kaybetmişler, mezarlıklarına gidemiyorlar, tarlaları, bağları, bahçeleri, en sevdiklerini kaybetmişler. Böyle olunca da o insanlar seni beni takmaz!¹⁵

Bu alıntıda ifade edilen her şeyini kaybetmiş olma durumu, yerinden edilen nüfusun

¹⁴ Çocuklar Aynı Çatı Altında

¹⁵ H.C. 12.04.2013.

büyük çoğunluğu için geçerli olan bir durumdur. Güvenlik kaygısıyla, silahlı kuvvetlerin direkt müdahalesi olmadan yahut bu müdahale henüz gerçekleşmemişken göç eden ve bu şekilde taşınabilir mülklerinin bir kısmını kurtarabilenler dışında, zorla göç ettirilen birçok aile yeni yerleşimlerine her şeylerini kaybetmiş halde gelmişlerdir. Ancak Benûsen Mahallesi söz konusu olduğunda aktarılan bu durum, diğer mahallelerden farklı olarak Benûsen'in "kentin çeperinde" olmasıyla, dolayısıyla kentsel olanaklardan uzak kalmasıyla da yakından ilgilidir. Özellikle Benûsen'e yerleşen nüfusun evlerini kayıt dışı ve kendi olanaklarıyla inşa etmiş olmaları, resmiyette bir yerleşim alanı olarak tanınmaması nedeniyle mahallenin inşa ve tadilat faaliyetlerini hala kendilerinin yürütüyor olmaları, mahalle nüfusunun kentle bütünleşme sorununun ve dolayısıyla uğradıkları marjinalizasyonun çıkış noktası olarak ifade edilmektedir.

Son birkaç yıldır Benûsen Mahallesi'nin gündeminde olan sorun, Diyarbakır Surları'nın UNESCO Dünya Miras Listesi'ne aday gösterilmesiyle birlikte başlayan "sit alanı" sorunudur. Surların hemen dibinden başlayan mahalli sınırlardaki yapıların, Diyarbakır Surları'nın ve sur çevresinin korunma ve işlevlendirilme çalışmaları çerçevesinde yıkılması planlanmaktadır. Ancak Diyarbakır Büyükşehir Belediyesinin Ocak 2013 tarihli "Diyarbakır Tarihi Sur Burçlarının Çevresi ile Birlikte İşlev Tespit Çalışması" proje raporunda proje kapsamına alınan altı bölgeden birinin Benûsen olmasına ve Benûsen'in en yoğun nüfuslu bölge olmasına rağmen, raporda bu bölgeyle ilgili görüşlere oldukça kısıtlı yer verilmiştir. Yanı sıra, proje kapsamında yürütülen alan çalışması ve mahallelinin proje ile ilgili aktarılan görüşleri sur ve burçların tadilatının getireceği ekonomik ve turistik olanaklarla sınırlandırılmış, bu proje kapsamında gerçekleştirilmesi planlanan yıkım çalışmalarından hiç söz edilmemiş ve bu konuyla ilgili hiç görüş aktarılmamıştır.

Bu çalışmanın alanını teşkil eden Hasırlı ve Benûsen mahallelerine ilişkin betimsel bilginin ardından, takip eden bölümde araştırmacının alanla ilgili deneyimleri aktarılacaktır.

3.3. ALANDA ARAŞTIRMACI OLMAK

Daha önceki bölümlerde tartışıldığı üzere, feminist etnografya düşünömsellik/öz düşünömsellik çerçevesinde tartışılan bir yöntembilimsel yaklaşımdır. Bu noktadan hareketle, alana ilişkin verinin ve etnografyada anlamaya ilişkin çabanın araştıran/araştırılan arasındaki ilişkide kurulduğu göz önüne alındığında, araştırmacının alanla kurduğu ilişkiyi etkileyen ve düzenleyen koşullar alana ilişkin analizin bir bölümünü teşkil etmektedir.

Diyarbakır’da yapılması planlanan bu araştırmayla ilgili, araştırmaya başlama sürecinde harekete geçirici olan en önemli faktörlerden biri, araştırmacının alana ilişkin sosyo-politik altyapıya dair Diyarbakır’daki ilk izlenimleri ve gözlemleridir. Bu araştırma dâhilinde kurumsal olarak başvurulacak adresin Diyarbakır Valiliği gibi bir kurumdan ziyade, kent nüfusunun büyük çoğunluğunun sahip ve dâhil olduğu bir politik geleneğin Diyarbakır’daki temsili olan Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi olduğuna karar verilmesi de, bu ilk gözlemlerin sonucunda netleşmiştir. Alanı tanımak ve alan çalışmasının asıl adresini belirlemek üzere kurumlarla yürütölen bu ön araştırma sırasında araştırmacı kimliğinin tanınması, çalışma konusunun daha önce çeşitli araştırmacılar tarafından akademik olarak ele alınmış olması önemli avantajlar sağlamış, Diyarbakır içindeki çalışma alanlarını seçmede ve alanla irtibata geçmede kolaylaştırıcı bağlantıları sağlamada katkı sağlayıcı olmuştur.

Alan araştırmasını yürötmek üzere Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından ilk yönlendirildiği birimler olan Çamaşirevleri’ne ulaştığımda ise daha önce avantaj olarak deneyimlediğim bazı unsurların bu kez dezavantaja dönüştüğünü gözlemlemek durumunda kaldım. Araştırmacı kimliğimin bilinmesi ve mahalle sakinlerinin benzer nitelikteki araştırmalara aşına olması ilk safhadaki kolaylaştırıcı etkinin aksine, araştırmaya ilişkin bir takım zorluklarla ve önyargılarla karşılaşmama neden oldu. Çalışmamın konusuna ve amacına yönelik yaptığım açıklamayı takiben sorulan “Kaç kadına ihtiyacın var?”, “Kadınları buraya mı toplayacağız?” gibi sorular, bir yanıyla Çamaşirevi çalışanlarının daha önce yapılmış olan alan çalışmalarından hareketle, araştırma yöntemine dair bir bilgiye sahip olduklarına işaret ediyordu. Fakat bana yönelen tutum ve davranışları izlediğimde, bu bilginin onlarda eleştirel bir tutum

ürettiğine de tanık oluyordum. Benzer bir şekilde, zorunlu göçle gelen ailelerle ilgili çalışmak istediğimi belirttiğimde, “Nedir bu zorunlu göçle gelenlerin araştırmacılarından çektiği!” gibi hem kendileri, hem zorunlu göçle gelen aileler adına bıkkınlık ifade eden cümleleri, belki sahaya çıkan ve insanları nesneleştirme tehlikesi ile karşı karşıya kalan her araştırmacı gibi beni de araştırmamı etik olarak sorgulamaya sevk etti.

Alana girişte, görüşmecilerle iletişime geçmemi sağlayacak olan Çamaşirevi çalışanları ile aramızda kısa süreli bir güven sorunu yaşandı. İlk ismimin Türkiye politik tarihinde gergin bir politik sürecin taraflarından olan başka bir politik geleneğe gönderme yapıyor olması ve bu politik geleneğin Kürtler tarafından genellikle antipati duyulan bir gelenek olması; bunun yanı sıra sonradan öğrendiğim Kürtçeyi yeterli şekilde konuşamıyor olmam, öncelikle tedbirli ve mesafeli bir tavırla karşılaşmama neden oldu. Bu benim için, alan araştırmasında tanışma ve karşılıklı güven tesis edebilme için sarf edilen emek ve zamanın, araştırmaya dâhil ve öğretici bir deneyim olduğunu gösterdi. Yaklaşık iki ayın sonunda daha çok onlardan bana yönelik olan güven sorunu önemli ölçüde çözülmüştü.

Alana ilişkin yöntemin belirlenmesinde mahallelerle ilgili edinilen ilk izlenimler etkili oldu. Mahallelere ilişkin betimsel anlatılarda da belirtildiği gibi bu mahallelerin “göç mahalleleri” olmanın yanı sıra “suç mahalleleri” olarak da anılıyor olması, bu mahalleleri kentin diğer alanlarına oranla daha kapalı yaşam alanları haline getirmiş görünüyordu. Bir başka deyişle bu mahalleler kentsel alandan soyutlanmış mahalleler olarak, “işi olmayanın uğramadığı” yerleşimlerdi. Bu durumda etnografya yapmak amacıyla mahallelerde sürekli ve uzun süreli yaşamak, veri toplama kapasitesini arttırmakla birlikte mahallelerin sosyal koşullarını zorlamak ve araştırmacı olarak alanda fazla görünürleşmenin risklerini de göze almak anlamına gelecekti. Zira kent içinde marjinalize olmuş olmanın yanı sıra mevcut politik atmosferin yarattığı genel gerginlik halinden de dolayı, bir yabancının mahalleye yerleşmesi neredeyse olanaksızdı. Bunlara ek olarak, kadın araştırmacı olarak sahaya çıkmak, özellikle de güçlü bir kadın sosyalleşmesinin olmadığı bu mahallelerde bir diğer zorluktu.

Kadın bir araştırmacı olmak, yukarıda bahsedildiği türden bir “dezavantaj” yaratmasına

karşın, görüşmecilere yapılan ev ziyaretleri söz konusu olduğunda kolaylaştırıcı bir faktör oldu. Kadın olmak, alan analiz kısmında daha ayrıntılı aktarılacağı üzere gündüz vakitlerinde genellikle yaşlı ve genç kadınların mekânı olan evlere yapılan ziyaretler esnasında, aynı zamanda Çamaşirevleri'nde yapılan gözlemler esnasında iletişimi kolaylaştırmış, araştırmacı olarak mahalleli kadınların günlük hayatına katılımını belli ölçülerde olanaklı kılmıştır. Normal çalışma saatleri dâhilinde çalışanlarının tamamının kadın olduğu Çamaşirevleri'nde mutfak, ofis, oturma salonu gibi iç mekânın bütün alanlarını sorunsuzca kullanabilmemin yanı sıra, kadınlara yönelik yapılan çalışmalara, baş sağlığı, doğum, hastalık gibi nedenlerle gerçekleştirilen ev ziyaretlerine, mahallede Çamaşirevi çalışmalarıyla ilgili yapılan bilgilendirme turlarına katılabilmem, böyle bir şart açık bir şekilde şart koşulmasa da, kadın olmamla ilgiliydi. Bu tür katılımlar dolaylı olarak görüşmecilerle kurulan iletişimi de etkilemiştir.

Kadın bir araştırmacı olmak, yukarıda bahsedildiği türden bir “dezavantaj” yaratmasına karşın, görüşmecilere yapılan ev ziyaretleri söz konusu olduğunda kolaylaştırıcı bir faktör olmuştur. Kadın olmak, alan analiz kısmında daha ayrıntılı aktarılacağı üzere gündüz vakitlerinde genellikle yaşlı ve genç kadınların mekânı olan evlere yapılan ziyaretler esnasında, aynı zamanda Çamaşirevleri'nde yapılan gözlemler esnasında iletişimi kolaylaştırmış, günlük hayata katılımı olanaklı kılmıştır. Bu katılım dolaylı olarak görüşmecilerle kurulan iletişimi de etkilemiştir. Alanda bir kadın araştırmacı olmanın yanı sıra, görüşmecilerle kurulan iletişimde güven ortamının oluşmasında yaş faktörü de önemli bir rol oynamıştır. Görüşmeci kadınların büyük çoğunluğu tarafından “araştırmacı” yerine “öğrenci” olarak kodlanmak, iletişimi şeffaflaştıran, göç hikâyelerinin anlatımını akıcılaştıran, araştırılan/araştıran arasındaki ilişkiyi hiyerarşik olmaktan uzaklaştıran bir faktör olmuştur.

Zorunlu göç hikâyelerini kadınlardan dinlemek ve zorunlu göç sonrası sürece ilişkin alan gözlemi yapmak, görüşmeciler için hatırlaması ve aktarması güçleşen bir deneyimi gözlemlenmek anlamına gelmekteydi. Bu gözlem bir yanıyla duygusal ve etik olarak zorlayıcı olmakla birlikte, diğer yandan kadınların deneyimlerini açığa çıkarmaya yönelik sorular sormak açısından önemliydi.

3.4.ALAN ANALİZ: DİYARBAKIR’DA YERİNDEN EDİLEN KADINLARIN KENTE EKLEMLENME SÜREÇLERİ

Çalışmanın kuramsal tartışma bölümünde de belirtildiği gibi, bir toplumsal olgu olarak zorunlu göç, kadınlar ve erkekler için, göç nedenleri, göçün sürecine katılım, bu süreç esnasındaki yaşam deneyimleri ve göçün etkileri, göç edenlerin tutumları ve tepkileri bakımından farklılaşabilen bir deneyimdir. 1990’ların başından 2000’li yıllara dek süren Kürt zorunlu göçü de, bu türden bir okumaya tabi tutulduğunda kadınların yaşamın farklı alanlarında farklı deneyim ve bu deneyimi aktarma biçimlerine sahip oldukları söylenebilir.

Çalışmanın bu bölümünde Hasırlı ve Benûsen mahallelerinde yaşayan kadınların zorunlu göç sürecine, yeniden yerleşimin adresi olan Diyarbakır’da kurmak zorunda kaldıkları hayata ve Diyarbakır kentiyle kurdukları ilişkinin farklı boyutlarına ilişkin anlatılarına yer verilecektir. Bu çerçevede kadınların zorunlu göç sürecine, köy yaşantılarına dair anlatılarının yanı sıra, Diyarbakır’a geldikten sonra farklılaşan ve benzeşen kentsel deneyimlerine dair anlatıları da toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alınacaktır.

Bu bölümde, kimi zaman aktarılması güçleşen göç deneyimlerinin, kadınların anlatılarıyla birlikte farklı tür ve yoğunluklarda şiddet ve mağduriyete işaret eden bir nitelik kazandığı söylenmelidir. Bununla birlikte, kadınların aynı zamanda eşit derecede güçlü tutunum ve sağkalım stratejilerine sahip oldukları da gözlenmemiş ve tez içeriğine taşınmıştır.

3.4.1. Kadınların Gözüyle Yerinden Edilmek:

Yerinden edilme deneyimi, kadınlar ve erkekler için duygu ve aktarımda farklılaşan, bir başka deyişle “cinsiyetlendirilmiş” bir deneyimdir. 1990’lı yılların başından itibaren yerinden edilmek suretiyle Diyarbakır’a yerleşen ailelerdeki kadınların yerinden edilme deneyimine dair anlatıları zaman zaman birbirinden de farklılaşmakla birlikte, yaşanan deneyimin güçlüğüne ve yeniden yerleşmenin/tutunmanın gerekliliğine dair anlatılardan

yola çıkararak, anlatıların içeriğinde benzeşen ve ortaklaşan bir zeminin varlığından söz edilebilir.

Daha önce de söz edildiği gibi Kürt zorunlu göçü “terörle mücadele” denilen ortak bir sebebe bağlı olarak gerçekleştirilse de, bu doğrultuda kullanılan yöntemler bölgesel ve zamansal olarak farklılık göstermiştir. Kimi aileler direkt olarak evlerinin ve köylerinin yakılmasına tanık olurken, kimi aileler bu tehlikeyi erken fark ederek köylerini terk etmiştir. Köy korucuları da dâhil olmak üzere güvenlik güçlerinin sözlü tehdidi sonucu göç eden ailelerin yanı sıra, kimi aileler için göç, yayla yasağı, gıda ambargosu gibi daha dolaylı yollardan zorunlu hale gelmiştir. Zorla göç ettirme yöntemlerinin farklılaşmasına rağmen, zorunlu göç deneyimiyle ilgili değişmeyen şeylerden birinin, köylülerin arzu ve rızası dışında gerçekleşmesi olduğu söylenebilir:

Önceden akrabalarımız buradaydı. Biz gelmiyorduk. Toprağımız çoktu. Bağımız bahçemiz çoktu. Biz buraya gelmek istemiyorduk. (...) Vallahi bu 10-17 yılımızdır buraya gelmişiz. Korucular [köyün] içindeydi. Kimse bize bir şey demedi de. Konuşmadı da. Köyün eskilerindendik diye bize karışmadılar. Ama [durum] iyi değildi. Dedik olay çıkmasın gidelim. Ve buraya geldik. (Fatma)¹⁶

20 yıl önce geldik. Yandık, yandık. 300 haneydi hepsini yaktılar. Öyle geldik. Dediler dışarıya ekmek veriyorsunuz. Dedim o da bir devlettir, mecbur yapıyoruz. Dedik korkuyoruz bizi dövüyorlar, korkuyoruz. (Emine)¹⁷

Vallahi biz kaçtık, inancımız olsun yalınayak kaçtık. O zamanlar çocuklarımız bunun kadardı, onları kucağıma aldım, öyle kaçtım. Goder’e gittik, orada bir gece kaldık, saklandık, sabah olunca buralara geldik. Allah üzerimize günah yazmasın, keyfimizden gelmedik. Keyfimizden olsaydı, köyümüzde, toprağımızda kalırdık. (Zelal)¹⁸

Kalktılar dediler üç güne kadar siz evinizi taşıyacaksınız. Taşının yoksa çocuklarınızın, evinizin içine bomba atacağız. Sizin hepinizi öldüreceğiz. Ve kalktık o karın içinde çocuklarımızı aldık ve kaçtık. Zaten eşyalarımın yarısını evlerde bıraktık. Kaçtık geldik. Evimizi yaktılar. Hiçbir şey bırakmadılar. Her şeyimizi yerle bir ettiler. Hiçbir şeyimizi bırakmadılar. Ve çıktık geldik. Bu 14 yıldır. 3-4 ay elalemin evinde kaldık. İşte şehrin bu köşesinde... (Aysel)¹⁹

Görüşmecilerin zorunlu göç süreciyle ilgili aktardığı ilk ifadeler, genellikle göçün kendi istek ve rızaları dışında gerçekleştiğine dairdir. Bu anlatılar aynı zamanda zorunlu göç

¹⁶ 11.09.2012 tarihli görüşme metnin devamında böyle anılacaktır.

¹⁷ 08.05.2012 tarihli görüşme metnin devamında böyle anılacaktır.

¹⁸ 18.01.2013 tarihli görüşme metnin devamında böyle anılacaktır.

¹⁹ 25.04.2012 tarihli görüşme metnin devamında böyle anılacaktır.

sürecine tanıklık etmiş kadınların yerinden etme uygulamalarının failine ilişkin farklılaşan ifadelerini de göstermektedir. Söz konusu dönemde Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda etkili olan politik atmosferin gerginliği sosyal yaşamda da tezahür etmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri, köy korucuları, Hizbullah ve PKK'nin çatışma alanı haline gelen bölge, bu odakların sosyal politik algıda zaman zaman kesiştiği ve ayrıştığı bir ortama tanıklık etmiştir.

Hayvanlar kaçtılar, korucular öldürdüler. Ateş ettiler. Bir şey kalmadı. Bir şey kalmadı elimizde. (...) Belki bin asker vardı. Korucular pisti. Şerefsizdi. Asker vicdanlıydı. (Naile)²⁰

Hevaller bizi vurmadı. Korucular bizi vurdu. Korucular ve hükümet beraber bizi vurdu. Ve biz de onlardan kaçtık, buraya geldik. (...) Hükümet, devlet bize geç yetişti. (...) Ordu, hükümet bize yetişti, top, tüfek, tayyareler. (...) Devlet bize yetişene kadar onlar bizi mahvetti. Onların birbirinden haberi var mıydı, bilmiyorum, günahı boynuma düşmesin. (Nergis)²¹

Bu anlatılarda ifade edildiği şekliyle bazı bölgelerde zorla göç ettirmenin faili olarak köy korucuları görülmektedir. Köy korucularının zorlamasıyla göç eden ailelerdeki kadınların göç sürecine ilişkin anlatılarından yola çıkarak, korucu şiddetiyle boşaltılan köylerin göç sürecinde köylülerin ölümüne tanıklık eden köyler olduğu sonucuna varılabilir. Alıntılarda yer alan “asker vicdanlıydı”, “hükümet bize yetişti” gibi ifadeler, aslında “hükümet” ve “asker” olarak tanımlanan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin köyler boşaltılırken köylüleri öldürmemesi, ya da korucuların köylüleri öldürmesine müdahale etmesine işaret etmekten ibarettir.

Yanı sıra bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, yerinden edilen kadınların algısında sivil hükümet ile güvenlik güçleri (bu durumda TSK), aynı faile işaret etmektedir. Buna karşın “terörle mücadele” kapsamında devlet eliyle silahlandırılan köy korucuları aynı şekilde kategorize edilmemekte, zorla göç ettirmenin birincil faili olarak görülmektedir. Bazı anlatılarda ise asker, direkt olarak hükümetle ilişkilendirilmektedir. Güvenlik güçleri tarafından köyleri boşaltılan kadınlar bu anlatılarında, karşılaştıkları kişilerin askerler olmasına rağmen, dolaylı olarak faili “hükümet” olarak atamaktadır:

Bir gün kardeşimin evine geldiler ve dediler siz teröristlere bakıyorsunuz. Kardeşimi tuttular götürüp işkence yaptılar. Ve onlar kardeşimi getirdiler.

²⁰ 04.04.2012 tarihli görüşme metnin devamında böyle anılacaktır.

²¹ 25.04.2012 tarihli görüşme metnin devamında böyle anılacaktır.

Kardı o yıl. Kar çoktu. Kardeşimi getirdiler ve ona dediler ki teröristler sana kalaşnikof vermişler. Geldiler kardeşimin kalaşnikofunu samanların altından çıkardılar. (...) Hükümet gelip kalaşnikofu aldığıında, bir dere gibi bir yere götürüp siz teröristleri burada besliyorsunuz dediler. O da dedi valla biz teröristleri beslemiyoruz. Biz çoktandır teröristleri görmedik dedi. Hükümet bize inanmıyordu. (Aysel)

Cevizlerimiz, ağaçlarımız hep yandı gitti. Hacı gitti söndürmeye çalıştı. Yoruldu. Baktı olmuyor geri geldi. Çeşmeye gitti başına su döktü. Yandı gitti. Ağaçlar gitti. Biz de çaresiz izledik. Hükümet yaktı. Top atıyordu, ateş atıyordu. Her akşam üzerimizden top atıyordu. Bir gece tek değil ki. (...) O zamanlar timler ve korucular gelmişlerdi. Sürekli atıyorlardı. Köyün karşısındaki karakoldan atıyorlardı. (Ruken)²²

Zorla göç ettirmenin failine ilişkin anlatılarda dikkat çeken diğer bir nokta ise, yukarıda da bahsedildiği gibi bu failin kimliğine ilişkin çıkarımların birbiriyle kesişmesi, bir başka deyişle, köy korucuları, Hizbullah ve Silahlı Kuvvetler gibi birden fazla failin bulunmasının ortaya çıkardığı belirsizlik halidir:

Babamın morali bozuktu. Anneme dedim niye babamın morali bozuktur, dedi vallahi burada Hizbullah örgütü çıkmış. Dedim Hizbullah nedir? Dedi vallahi onlar da bizim gibi insanlardır ama devletin adamları olmuş, parayla adam öldürüyorlar. (Gülten)²³

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, yerinden etme uygulamaların faili bölgeden bölgeye değişiklik göstermekle birlikte, yerinden edilen kadınların bu failere ilişkin algıları da farklılaşmaktadır. Birden fazla güç odağının farklılaşan uygulamalarıyla karşı karşıya kalmaktan kaynaklanan belirsizlik hali, kadınların anlatılarının zorunlu göçün politik bağlamından çok, dramatik bağlamı ve öyküsüyle kurulmasına yol açmıştır:

Ölülerimiz çamur içerisinde yatıyordu, gözlerimiz onları görüyordu ve hep birlikte dönüp dedik ki “onları bırakıp nereye gidelim?” Ben döndüm kadınlara dedim ki biz gitmeyelim. (Canan)²⁴

Bayram günüydü. Bayram günü köyümüzü yaktılar. İşte budur. Ne hayvan ne ev... Çırılçıplak buraya geldik. Eşya yok hayvan yok... (Derya)²⁵

Yerinden edilen kadınların zorunlu göç sürecine ilişkin anlatılarında ortaya çıkan bir diğer unsur, kadınların göç sürecinde meydana gelen çatışmalı atmosferin öyküsünde ortaya çıkan “ev”e ilişkin anlatılardır. Evin zorunlu göç anlatılarında öne çıkan bir anlatı

²² 15.01.2013 tarihli görüşme metnin devamında böyle anılacaktır.

²³ 04.04.2012 tarihli görüşme metnin devamında böyle anılacaktır.

²⁴ 17.01.2013 tarihli görüşme metnin devamında böyle anılacaktır.

²⁵ 13.09.2012 tarihli görüşme metnin devamında böyle anılacaktır.

unsuru olmasının nedeni, öncelikle köy gündeliğinin bir parçası olarak kadınların “asker”, “hükümet” ya da “korucu” geldiğinde buldukları mekân olmasıyla açıklanabilir. Aynı zamanda ev, kadınların anlatılarında köy boşaltılma sürecinde tahrip edilen bir mülk olmaktan öte, hem sahip olunan, hem de ait olunan, dolayısıyla korunması gereken bir mekân olarak kurulmuştur:

Annemin evine gittiğimizde annem bizi dışarıya çıkardı, amcamla odada tek kaldı. Daha sonrasında buğday torbalarını kapının önüne koymamızı istedi. Kendimizi kurşunlardan korumak için siper yaptı buğday torbalarından annem. “Köyümüz yıkılıyor, biz evimizden uzak kalmayalım, evimizi başıboş bırakmayalım” dedi. (Canan)

Birkaç ay geçti aradan, Hizbullahçılar kalktılar bunların evine girdiler. Benim nenem gitti devlete, karakola dilekçe verdi, dedi ne hakları var, hem bizi öldürdüler, hem bizi göç ettirdiler, hem bizim evimize girdiler! Ne hakları var bizim evimize giriyorlar? (Gülten)

Yerinden edilmiş kadınların yeniden yerleşme öykülerinde ev, köye ve köydeki evlerine dair ifadelerinin aksine, temel bir ihtiyaç olan barınma ihtiyacına işaret eder şekilde yerini almaktadır. Köydeyken varlıklı olan ve bu varlıklarının bir kısmını kente getirebilmiş olan birkaç ailenin dışında, özellikle gecekondu tipi ev inşa etmenin söz konusu olmadığı Hasırlı Mahallesi’nde, yerinden edilen aileler şu anda buldukları evlerde kiracı olarak yaşamaktadır; köylerinde kendi evlerindeyken kentte kiracı konumundadırlar. Yeniden yerleşme öykülerinde yer alan bazı ifadeler, kiracı olma halinin köyden göç etmiş kadınlar için oldukça olumsuz anlamlara geldiğini ve kadınların kiracı olarak yaşadıkları evlerde köydeki evleriyle kurdukları sahiplik/aidiyet ilişkisini kuramadıklarını göstermektedir. Yeni yerleşimdeki evle kurulan bu güvensiz ilişki, “milletin evi”, “elalemin evi”, “ben elin kiracısıyım” gibi ifadelerle aktarılmaktadır:

Vallahi sıkıntımız çoktur. Söylemezsek yalan olur. Milletın kirasından çok çektik. Mecburuz ne yapalım. Bu yirmi yıl oldu milletın kirasındayız. Nerden getirsek de kirayı vermek zorundayız. Mecbur. Ne yapalım. (Derya)

Kiracı olmanın kentte karşılaşılan zorluklar çerçevesinde öncelikli olarak ifade edilmesinin başka bir nedeni de kiracılığın yeni tanışılan “sürekli borçlu olma hali” olmasıdır. Borçlu olmaktan duyulan bu rahatsızlık, başka “Sosyal Çevre” altbaşlığında tartışılacak olan sosyal çevreyle kurulan ilişkiyle de yakından ilgilidir.

Zorla göç ettirilmiş ailelerdeki kadınların yerinden edilmeye ilişkin düşünceleri, köye

geri dönüşe ilişkin düşünceleri üzerinden de okunabilir. Zorunlu göç sonrası merkezi yönetimin “iyileştirme” çalışmalarından biri olan KDRP²⁶, 1994 yılında yerinden edilen ailelerden eski yerleşimlerine geri dönmeye gönüllü olanların yeniden iskânı ve bu yeniden iskânın sürdürülebilir olması için gerekli ekonomik ve sosyal alt yapının oluşturulabilmesi için öncelikle Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından, 2000 yılından sonra ise İl Özel İdareleri tarafından yürütülmek üzere uygulamaya konulan bir projedir (TOHAV). Proje kapsamında 144.158 kişinin köylerine geri dönüş sağladığı bildirilmiş olsa da, bu rakamın güvenilirliği kuşkuyla karşılanmış ve bu proje de birçok açıdan eleştiriye tabi tutulmuştur (TOHAV).

TESEV'in zorunlu göç raporunda belirtildiği üzere “geri dönüş”, zorunlu göç ve yerinden etme uygulamalarının üzerinden raporun hazırlanış tarihi itibarıyla on yıl geçmesinin ardından alınan bir karar durumu olmaktan çok, karmaşık bir sosyolojik olgu haline gelmiştir (Yükseker 2006: 147). Diyarbakır'da konuya ilişkin yapılan araştırmanın bulgularına göre “geri dönmek”, birçok yerinden edilmiş birey için farklı anlamlara gelebilmektedir:

Kimileri köye dönmeyi hayatının geri kalanını köyünde geçirmek; kimileri, yaz tatillerini memleketinde geçirebilmek; bazı yaşlılar, ölen yakınlarının mezarını ziyaret edebilmek, yine bazıları, ölümlerini köyde gömebilmek olarak algılıyor. Köye dönmek, kimi zaman da siyasi bir talep olarak dillendiriliyor. Bu nedenle, köye dönmeyi istemek öncelikle *köye dönme hakkına sahip olmayı istemektir*. Köylerin aniden, insanlara hiçbir yardım sağlanmadan ve seçenek bırakılmadan boşaltılmış olması, bazı anayasal hakların ihlali anlamına geliyordu (TBMM, 1998). Dolayısıyla, eğer yerinden edilmiş kişilerin vatandaşlık haklarının yeniden tesisi amaçlanıyorsa, sürekli olarak köylerinde yaşamak isteyip istemediklerine bakılmaksızın, memleketleriyle olan manevi ve maddi ilişkileri yeniden kurabilmelerinin önünün açılması gerekiyor (Yükseker 2006: 148-149).

Geri dönüşün kişiler için değişen anlamlarından başka, söz konusu projenin çıkmazları TESEV'in raporunda “kuşak, cinsiyet ve ekonomik faaliyetten kaynaklanan dengelerin” kişiler tarafından geri dönüş fikrini belirleyen ve proje tarafından gözetilmeyen unsurlar olması, KDRP kapsamında sağlanması öngörülen yardımların geri dönüşü ekonomik anlamda gerçekçi olmayan bir proje haline getirmesi, projenin geri dönüş yapılacak bölgelerde hala can ve mal güvenliğini sağlar ve koruculuk sisteminin devam etmesinin ortaya çıkardığı sorunları önler durumda olmaması olarak aktarılmıştır (Yükseker 2006:

²⁶ Köye Geri Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi

149-155). TOHAV'ın raporunda ise geri dönüşü gerçekçi olmayan bir proje haline getiren unsurlara ek olarak, boşaltılan bölgelerde hala devam etmekte olan yayla yasağı, can güvenliğini tehdit eden kara mayınlarının hala tamamen temizlenmemiş olması ve PKK-TCK arasındaki çatışmaların devam ediyor olmasından kaynaklanan güvenlik problemlerine işaret edilmiştir (2006).

Geri dönüşe ilişkin olasılıklar, merkezi yönetimin “iyileştirme” çalışmalarının eksikliklerinin yanı sıra, yaklaşık yirmi yıldır kentte ya da kent çeperinde yaşayan ve bu süre boyunca kente tutunmaya çabalayan insanlar için oldukça düşüktür; zira zorla da olsa uzun süredir kentte yaşıyor olmak, aynı zamanda bu yeni yerleşimle de kopması zor olan ilişkisel bağlar kurmak anlamına gelmektedir. Özellikle yerinden edilen nesilden sonraki nesillerin kentte doğmuş ya da büyümüş olması, uyum ve bütünleşme sorunları olmakla beraber “kentli” bir nesil ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda kente geldikten sonra meydana geldiği ifade edilen sağlık sorunları, kentte kısıtlı da olsa tedavi olanaklarının bulunmasıyla ilişkili olarak yerinden edilen insanları kente bağlayan bir unsur haline gelmiştir. Geri dönüşe ilişkin özlem duygusu ne kadar baskın olsa da çocuklarının evlenerek ya da evden ayrılarak Diyarbakır'da yaşıyor olmaları, bazı aile fertlerinin Diyarbakır'da cezaevinde olması, ya da yeniden yerleşilen yere diğer akraba ve tanıdıklarla birlikte yerleşmiş olmaları gibi durumlar da geri dönüşü ve köye yeniden yerleşmeyi olanaksız kılan unsurlardır.

Bazı aileler yerlerinden edildikten bir süre sonra köyle yeniden ilişki kurduklarını ifade etmişlerdir. Ancak köyle yeniden kurulan bu ilişki kısa süreli ya da mevsimlik ziyaretlerle sınırlı kalmıştır. Çok az sayıda görüşmeci ise köydeki topraklarının hala geçimlerine katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Bunun dışında köye geri dönüşe ilişkin düşünceler toprağa, köydeki yaşantı biçimine duyulan özlemle ilgili olarak aktarılmaktadır:

Köy hep yıkıldı. Köy boşaldı. Köylüler artık kendileri davalılar. Zaten hep gidip geliyoruz. (...)Vallahi gidiyorum. 150 evdi orda. Orda bir odamız salonumuz var. Gidip işimizi yapıyoruz. Yazın gidiyoruz. Bahar da iki defa gidiyoruz. Elimiz oradan kopamıyor. Ama buradan da kopamıyoruz. Eğer köy deki bağımız bahçemiz de olmasa burada geçinemeyiz. (Fatma)

Hayvanları suluyorduk, otları yoluyorduk, orakla ekimimizi biçiyorduk. Vallahi ben oradan razıyım, buradan değilim. O iş ve güçten razıyım, buradan

değilim. (...) Köye misafirliğe gidip geliyoruz. Vallahi ben buradayken üzerimde büyük bir yük var, köye gidip geliyorum, hafifliyorum, ruhum hafifliyor. (...) Biz oraya gidiyoruz, ağaçları birbirine verip üzerine bir naylon atıyoruz, birkaç gün orada kalıp geliyoruz. Orada hayvanlara bakıyoruz, badem topluyoruz. Köyde beş ev var. Yetmiş beş evden beş ev tek kaldı. Onlar geldiler, bir daha gittiler. İki üç yıldır geri döndüler. Her taraf yıkıldı, onlar da kendilerine idarelik bir yer yapmışlar. Gücümüz olsaydı biz de öyle yapacaktık, yazın orada kalacaktık, kışın gelecektik. (Zelal)

Şimdi de istiyorum. Vallahi şimdi de köye dönmek istiyorum. Köy de en çok o yaptığımız işlerden sonra yorulup bir ağacın gölgesinde oturmayı özledim. (Safiye)²⁷

İnsan kendi toprağını nasıl özlemez? Keşke gidip annemin babamın mezarını görsem de öyle ölsem. İnsan orada büyüyor, babasının, dedesinin toprağı...(Nergis)

Vallahi gidersek benle kocam gideriz. Gençler garibanlar gelip ne yapacaklar. Ne iş yapacaklar. Evimiz her şeyimiz yıkıldı. Hiçbir şeyimiz kalmadı. Evimiz de yok içine girelim. Gidip ne yapacağız. Her şeyimizi yakmışlar. (Gonca)²⁸

Vallahi köyümüz daha güzeldi. Huzurum olsaydı ora daha güzeldi. Orası da memleketimiz. Geçen gün köye gittim. Dedim köy nerede şehir nerede. Köy güzel. Otlar ağaçlar açmış. İnsan köyde mutlu oluyor. (Naile)

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, köye geri dönüş birçok aile için çeşitli sebeplerden imkânsız hale gelmiştir. Ekonomik darlık ve genç kuşağın tamamen kentsel bir yaşam kurmuş olması dışında köye geri dönüşü engelleyen en önemli faktörlerden biri, köylerin artık eski yaşantılarını sürdüreceği durumda olmamadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi köye kısmen geri dönen aileler de hala sahip oldukları topraklardan elde edecekleri az miktarda ürünle geçimlerine katkı sağlamak için mevsimlik ziyaretler yapmaktadır. Buradan hareketle köye geri dönüşün önündeki engelle ilgili başat algının köyün artık yeniden bir yaşantı kurmak için elverişli bir yer olarak görülmemesi olduğu söylenebilir.

3.4.2. Dil:

Kürt zorunlu göçüne ilişkin diğer kentlerde yapılan çalışmalarda Kürt dili, göçle ve yeniden yerleşmeyle ilgili ortaya çıkan uyum sorunlarının arasında önemli bir yere sahiptir. Örneğin Çağlayan, Özar ve Doğan'ın çalışmalarında bahsettikleri üzere,

²⁷ 13.10.2012 tarihli görüşme metnin devamında böyle anılacaktır.

²⁸ 09.05.2012 tarihli görüşme metnin devamında böyle anılacaktır.

zorunlu göç nedeniyle İstanbul'a yerleşen Kürt ailelerde kente uyum sağlama çabası sonucunda Kürtçe kullanımının zamanla gerilediği ve kuşaktan kuşağa ilerledikçe bir dil kaybının gözlemlenebildiği kaydedilmiştir (2011: 119). Hâlihazırda Kürt nüfusunun yoğun olduğu ve Kürtçenin yoğun olarak kullanıldığı bir kent olan Diyarbakır'da ise bu durum başka bölge ve kentlerdeki yeniden yerleşim alanlarında yaşanan problemlerle karşılaştırıldığında ikincil bir sorun olarak değerlendirilebilir. Kürtçe anlaşılan yerinden edilmiş Kürt kadınları için Türkçe bilmemek büyük sosyalleşme problemlerine yol açmamaktadır. Türkçe bilmemek, ancak hastaneye gidildiğinde zorluk çıkaran bir durum olarak aktarılmıştır:

Önce gidiyordum, bekliyordum. Sonra doktor senin gibi Müslüman bir Kürdü çağıracaktı, diyecekti bu kadının derdi nedir. Ben de ona anlatacaktım. Eğer doktor iyi olsaydı böyle olacaktı, iyi olmasaydı doktor hoşça kal diyecekti. Vallahi birçoğu da bize kulak asmıyorlardı. Ben de onların elinin altında çalışanlara gidiyordum, onlar da diyorlardı ki git şikâyet et. Ben de gidiyordum, şikâyet ediyordum. Ben Kürtçe şikâyetimi söylüyorum, onlar beni dinlemiyor. Vallahi zaten kulak asmıyorlardı. (Zelal)

Hastanede de yapamıyorum. Ben Kürtçe konuşuyorum, o Türkçe konuşuyor. Doktora diyorum Türkçe konuşmayı bilmiyorum, ben Kürtçe konuşuyorum. Nasıl anlayayım. Doktor diyor bazı şeylerini anlıyorum. Bazı şeyleri de gelinim benle geliyor, o çeviriyor. Yan yana olmasaydık belki delirmiştik. (Hanım)²⁹

Kadınların ifadelerinde Türkçe bilmiyor olmak ancak doktorla iletişim kuramama problemi olarak aktarılmıştır. Ancak nüfusun çoğunluğunun Kürtçe ve Türkçe biliyor olması, bu tür problemlerin üstesinden gelmekte kalıcı olmasa da pratik bir yol olarak aktarılmıştır. Ayrıca mahallelerde yaşayan kadınlar için Türkçe'yle karşılaşılan diğer alanlarda Çamaşirevleri'nin çözümü kolaylaştıran bir başvuru merkezi olarak işlediği görülmektedir.

Diyarbakır kent merkezinde konuşulan birinci dil Türkçe olmasına rağmen, özellikle kentin tarihi ve turistik merkezi olan Suriçi'nde, iki dilli denebilecek bir durum mevcuttur. Mahallelerde büyük oranda Kürtçe konuşulmaktadır. Askerlik yapmış ve en az ilkokul eğitimi almış erkeklerin tamamı ile genç kadınlar ve kız çocuklarının bir kısmı Türkçe bilirken, zorunlu göç sebebiyle kente gelmiş kadınların dili büyük oranda sadece Kürtçedir.

²⁹ 11.09.2012 tarihli görüşme metnin devamında böyle anılacaktır.

Mahallelerde hizmet veren Çamaşirevleri ve gerek yerel yönetimlerin, gerekse sivil toplum kuruluşlarının çalışanlarının tamamı Kürtçe bilmektedir. Kürtçe biliyor olmanın bu kurum ve birimlerde istihdam edilmenin bir şartı olduğu belirtilmiştir. Çalışanların iki dilli olması bu kurumları aynı zamanda birer çok yönlü başvuru merkezi haline getirmiştir. Örneğin Çamaşirevleri çamaşır yıkamak, çeşitli sosyal ve kültürel faaliyetlere, kurslara, seminerler katılmanın yanı sıra, Türkçe bilmeyi gerektiren her iş için yardım alınan yerlerdir. Çocukların okula kaydedilmesi, kaybedilen nüfus cüzdanı ya da yeşil kart gibi resmi evraklarla ilgili yapılması gerekenler, çeşitli devlet dairelerine iletilecek dilekçeler gibi Türkçe bilmeyi gerektiren işlerin Çamaşirevleri çalışanlarının yardımıyla yapılıyor olması, Çamaşirevlerinin mahallelerdeki konumuna ilişkin ikili bir durum yaratmaktadır: Türkçeyle işi olanın Çamaşirevine başvuruyor olması bir yandan Kürtçe konuşan kadınlar için Türkçe bilmiyor olmayı bir dezavantaj olmaktan çıkarırken, diğer yandan Çamaşirevlerini kentle kurulan her türlü resmi ilişkide tek başvuru merkezi haline getirmektedir.

Mahallelerde yaşayan ailelerin evlerinde ve Çamaşirevleri'nde bulunan medya araçlarının dili de büyük ağırlıkla Kürtçedir. Hem evlerde, hem de Çamaşirevi gibi ortak alanlardaki televizyonlarda gün içinde Roj TV, MMC gibi sadece Kürtçe yayın yapılan televizyon kanalları izlenmektedir. Ortak alanlarda bulunan gazeteler ise Türkçe basılan Özgür Gündem gazetesi ile Kürtçe basılan Azadiya Welat gazetesidir. Buradan yola çıkarak, Kürtçenin gündelik dilin neredeyse tamamını teşkil etmesinin yanı sıra, Kürtçe kullanımının aynı zamanda bir politik duyarlılık meselesi olduğu söylenebilir. Ortak alanlarda konuşma dili nadiren Türkçe olduğunda kadınlardan gelen tepkiler doğrultusunda dil çoğunlukla tekrar Kürtçeye dönmektedir:

Çocuklar bana diyor niye Türkçe konuşuyorsun. Diyorum lazım olur. Diyorlar yok. Bırakmıyorlar. (Ruken)³⁰

Hem şeraitte, hem adalette bu yok. Türk devleti bize diyor Türkçe konuş, Kürtçe konuşma. Bu adalettir? (Hanım)

3.4.3. Sosyal Çevre:

Zorunlu göç sebebiyle mahallelere yerleşen kadınların anlatılarında sosyal çevreye ilişkin ifadeler, çoğunlukla köy yaşantısıyla kıyas yoluyla aktarılmaktadır. Kente göç

³⁰ 15.01.2013 tarihli görüşme metnin devamında böyle anılacaktır.

sırasında küçük yaşta olan, ya da kentte dünyaya gelen çocukların çoğunlukla iş ve geçim zorunlulukları sebebiyle ailelerden ayrılması, bazı ailelerin geçimini sürdürmek için mevsimlik tarım işçiliği yapıyor olması gibi eski ve yeni sosyal ağları zayıflatan etmenlerin yanı sıra, görüşmecilerin anlatılarında “komşuluk” anlayışının da kent yaşantısıyla birlikte değişime uğradığına dair aktarımlar izlenebilir. Kırsal geçim ekonomilerinden yalıtılarak kentte vasıfsız işçi ya da işsiz konumunda kalan yerinden edilmiş nüfus için, hâlihazırda kısıtlı olan iş olanaklarını mahallelerde zorunlu göç öncesi yaşayan nüfusla paylaşmak zorunda kalmak, mahalleli arasındaki sosyal ilişkileri zayıflatan bir faktör olarak ele alınabilir. Bunun yanında, kentte özellikle kadınların sosyal ilişkilerinin zayıf olmasının sebebi bir görüşmeci tarafından, yine köy yaşantısıyla kıyaslanarak şu şekilde aktarılmıştır:

Köyde daha rahattık. Yani köyde kimin ne olduğu belliydi. Hiçbir erkek bir kadına yanlış gözle bakamaz ya da onunla başka bir dille konuşamaz. Çünkü birbirlerini tanıyorlar, birbirlerine saygıları var, birbirlerini koruyorlar, o duygu da var köylülerde. Ama Diyarbakır’da değil, Diyarbakır’da hayatta değil! Bir kadının yalnız yaşaması sorun. Köyde sen saat on ikiye kadar bir yerde kalsan, gitsen birinin evine sorun değil. Ama burada dörde kadar kalsan, dördü on geç sorun. (Naile)

Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi, köydeki sosyal ilişki ağları ile kentte karşılaşılan yeni ilişkiler arasında güven kıstası ekseninde bir karşıtlık kurulmaktadır. Özellikle kadınlar için ilişki kurulacak insanın güvenilir olması önemli bir belirleyen olarak aktarılmıştır. Bu ve benzeri ifadelerde kentte karşılaşılan yeni ilişkilerin neden güvenilmez olduğuna dair somut bir örnek verilmemiştir; ancak bu ifadeden çıkarımla, köydeki sosyal ilişkilerin kuşaklar boyu süren ilişkiler olduğu göz önüne alındığında, mecburi bir yaşam alanını teşkil eden kentte karşılaşılan yeni insanların “güvenilmez” “yabancı”lar olarak kodlanması anlam kazanmaktadır.

Aynı zamanda bu ifadeden çıkarımla, kadınların sosyalleşmesinin önünde içselleştirilmiş bir eril tahakkümün olduğu da söylenebilir. Zira “sorun” olarak ifade edilen engelin işaret ettiği zaman kısıtlaması, aynı zamanda “akşam vakti” evde olma zorunluluğuna işaret etmektedir. Belli bir noktaya kadar bu kısıtlamanın kadınların tercihi olmaktan çok üzerlerinde hissettikleri eril tahakkümden kaynaklandığı söylenebilir. Köy yaşantısında belirtilen türden bir güven ilişkisinin hâkim olduğu

sosyal yaşantı, kentte mesafeli ve görece kopuk bir mecburiyet ilişkisine dönüşmüştür.

Mahallelerdeki sosyal ilişki ağları söz konusu olduğunda takip edilebilir bir örüntüden bahsetmek zordur; ancak yine de, kentte kurulan sosyal ilişkilerde akrabaların ve birlikte göç edilen insanların öncelikli olarak ilişki kurulan insanlar olduğu söylenebilir. Zorunlu göç ile mahallelere gelen nüfusun, mahallede kendilerinden önce yaşayan insanlarla kurdukları ilişkiler görece mesafeli, zaman zaman da sorunludur:

Kimsenin bana karşı bir şeyi olmadı. İyidiler. Ama sonradan birisinin oğlu [dağa] gittiğinde bize kızıyorlar. Neden bizim çocuk gitmiş. Onların çocuğu da bizim çocuğu görmüş gitmiş diye. (Fatma)

Komşularıyla aram iyi... Vallahi ben ve Ayten'iz. Diğerleriyle o kadar değil. Geldiğimizde ara ara kaynanam geliyordu. Kimseyi tanıyamıyorduk. Burada kimse bize demedi hükümet size şunu yapmış, siz şunu yapmışsınız. (Aysel)

İlki çocuklarından biri dağda olan bir kadına ait olan bu alıntılardan da anlaşılacağı gibi, zorunlu göç deneyimi kadınlar tarafından kendilerini mahallelerde yaşayan diğer nüfustan ayıran bir deneyim olarak görülmektedir. Bu deneyim, aynı zamanda kendilerini politik olarak dışlanmış hissetmelerine sebep olmaktadır. Zorunlu göçün ve takip eden süreçte yaşanan cezaevi, faili meçhul cinayetler, gözaltı, ev baskınları gibi deneyimlerin mahalleye zorunlu göç öncesi yerleşmiş nüfusla paylaşılmıyor olması, sosyal zeminde ortaklaşamama duygusunu da beraberinde getirmektedir.

Sosyal çevreyle ilgili anlatılarda öne çıkan ifadelerden biri, “komşu”nun “yabancı” olarak tanımlandığı ifadelerdir:

Yabancılara gitmiyoruz. Onlar da gelmiyor. Yabancılar. Aynı memleketli değiliz. Dışarıda gördüğümüzde diyoruz nasılsınız falan... Yoksa gidip gelmiyoruz. Komşuyuz. Memleketli değiliz. Gidip gelmiyoruz. (Hanım)

Çocuklarımız elin kapısının ağzına gidiyor. Dışarıda (köyde) olsan gidersen komşunun yanına hava alırsın, ama burada kimin yanına gidebilirsin ki, yabancının yanına insan gidemez. (Nergis)

Komşular nasıl olsun, komşular kendi evinde, ben kendi evimdeyim. Küçük çocuğum kalmadı ki onların çocuklarıyla kavga etsin. Gidip gelenler oluyor, bu komşuluktur, insan gidip gelir. (Zelal)

Vallahi fazla gidip gelmiyorum. Yani bazen belki kapının önünde, iki kadın varsa konuşuyorum. İşim yoksa hastalık falan yoksa gitmiyorum. Birkaç arkadaşım vardı ilk geldiğimizde. Akşam gidiyordum. Ama şimdi gitmiyorum. Şimdi Allah etmesin hastalık falan varsa gidiyorum. Yoksa yok. Ancak kapının önünde görsek konuşuyoruz. Yoksa yıllardır komşumuzun kapısını açmıyoruz.

(Gonca)

Bu ifadelerde yer alan komşu tanımı, sosyal alanın paylaşılmadığı, ilişkinin karşılaşma düzeyinde kurulduğu, “memleketli” olmayan “yabancı” insandır. Hastalık, cenaze, doğum gibi olaylarda yapılan ziyaretler ise ancak sosyal sorumluluk düzeyinde algılanmakta, komşuluk ilişkileri gündelik ilişkiler olarak kurulmamaktadır. Ancak bu türden gündelik ilişkiler, ailelerin daha genç kuşakları tarafından kurulmuştur. Kadınlar tarafından varsa aynı mahallede yaşayan akrabalarla, ya da tek bir komşuyla sıklıkla görüşüldüğü kaydedilmiştir.

Mahallelerde çamaşır yıkama hizmetinin yanı sıra zorunlu göç ile gelen kadınlar için sosyal alan yaratmak üzere kurulan Çamaşirevleri, zamanla evlerdeki çamaşır makinesi sayısının artması ile birlikte her iki işlevini de yitiriyor gibi görünmektedir. Hala Çamaşirevleri’nde çamaşırlarını yıkayan kadınlar ise çamaşırlarının yıkanma süresinde çoğunlukla evlerine geri dönmekte, yıkanan çamaşırlarını almak için Çamaşirevi’ne tekrar gelmektedirler. Bazen yıkanacak çamaşırı getirip götürme işi dahi çocuklar tarafından yapılmaktadır. Çamaşirevleri’nde vakit geçiren az sayıda kadın ise, günlük ev işlerinin yükünden evdeki kız çocukları ya da gelinler sayesinde kurtulmuş, yaşça daha büyük kadınlardır. Bu durumda Çamaşirevi’nde aynı anda bulunan kadın sayısı çoğunlukla beş kişiyi geçmemektedir.

Hasırlı mahallesinde bulunan Tandirevi’ne de sadece ekmek pişirmek için gelen kadınlar, bu mekânı da bir sosyal alan olarak kullanmamaktadır. Tandirevi’nde satımlık ekmek pişiren az sayıda kadının pişirdiği ekmeği de, genellikle çocuklar satmaktadır. Çamaşirevleri’ne çamaşırların getirilip götürülme işini de yapan çocuklar, aynı zamanda Çamaşirevleri’nin sunduğu sosyal ve kültürel etkinliklerden de en fazla yararlanan grup durumundadır. Görüşülen kadınların hiç biri burada düzenlenen kurs ve seminerlere düzenli olarak katıldığını aktarmamıştır.

Bu durumda mahallelerin ev dışı alanlarının sosyal mekân olarak en çok çocuklar ve genç erkekler tarafından kullanıldığı ifade edilebilir. Mahallelerde çocukların sosyalleşme alanları olan parklar, sokak araları ve çeşitli oyunların oynandığı boş arazilerin yanı sıra çok sayıda internet kafe bulunmaktadır. Çoğunlukla bilgisayar oyunlarının oynandığı ve sosyal medya araçlarının kullanıldığı internet kafeler de,

büyük oranla erkek çocuklar ve genç erkeklerin sosyalleşme alanlarıdır. Ergenlik çağında olan kız çocuklarının ve özellikle bekar genç kadınların ev dışı alanda görünürlüğü oldukça azdır. Örneğin on sekiz yaşında bir kadın Çamaşirevi çalışanının da tek başına Çamaşirevi'nin dışına çıkması, diğer sorumlularca hoş karşılanmamaktadır. Bu da mahallelerde kadın sosyalleşme alanlarının en azından mekânsal kısıtlılığına örnek teşkil etmektedir.

Kadınların, yukarıda da aktarıldığı şekilde, kısıtlı sosyalleşmeleri, genelde akrabaları ya da en yakın kapı komşularıyla, evlerinin önünde gerçekleşmektedir. Ergenlik çağına gelmiş kız çocuklarının daha çok ev içinde zaman geçirdiği gözlemlenmiştir. Bu çerçeveden çıkarımla söylenebilir ki, mahallelerde kadınlar için düzenli ve geniş bir sosyal çevreden bahsedilememektedir. Kent merkeziyle de “gerekmedikçe” ilişki kurmayan kadınlar, ancak hastaneye ya da şahsen bulunmaları gereken diğer kamu kuruluşlarına gitmek için mahalleden çıkmaktadırlar. Mahallelerdeki kadınlar için gündelik hayatın yalnızca evsel mekân ve evin yakın çevresinde kurulduğu söylenebilir.

Yerinden edilen kadınların kentsel deneyimlerine ilişkin bir başka olgu da, kadınların politik alanda görünürlüğüyle ilgilidir. Görüşmeciler kadınların çoğunluğu Diyarbakır'da düzenlenen miting, yürüyüş, anma ve kutlama gibi politik etkinliklerin birçoğuna katıldıklarını ifade etmişlerdir. Birkaç görüşmeci ise zaman zaman Diyarbakır dışındaki illerde yapılan etkinliklere de katıldıklarını belirtmişlerdir. Ancak bu politik katılımın sosyal alanda belirgin bir “politik dayanışma” atmosferi yarattığını ve gündelik hayatta sosyal ilişkileri güçlendirdiğini söylemek güçtür. Politik alandaki birlikteliğin sosyal hayata tezahürü, kayıp veren ailelere yapılan ziyaretler ve politik etkinliklere birlikte katılım düzeyindedir. Bu bağlamda politik birlikteliğin gündelik dışında bir sosyalleşme zemini oluşturduğu da söylenebilir. Bir örnekte, Çamaşirevi'ne sorumlular ve orada çalışanlara serzenişte bulunmak için gelen bir kadın, eylem sonrası göz altına alındığını ve çocuklarının evde tek başlarına kaldıklarını söylemiş, çamaşirevinde çalışanlara kendisinin yokluğunda çocuklarına “sahip çıkmadıklarından” yakınmıştır. Bu durum, politik zeminin, gündelik dışında bir sosyal alan oluşturduğunu destekler niteliktedir.

3.4.4. Gündelik Hayat

Mahallelerde gündelik hayat, kadınlar için çoğunlukla evde ve evin yakın çevresinde kurulmaktadır. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere görüşmecilerin büyük çoğunluğu tarafından dile getirilen sağlık problemleri, gündelik hayatın akışında gerçekleştirilen etkinliklerin çeşitlenmesinin önündeki engellerden biri olarak sunulmaktadır. Yanı sıra, kentsel alanla kurulan aktif bir ilişkinin olmaması kadınların gündelik hayatını genellikle evin içinde, hava şartlarının uygun olduğu zamanlarda ise iç avluda ya da kapının önünde geçirmesi anlamına gelmektedir.

Gündelik hayatın zamansal olarak en önemli belirleyenlerinden biri dini aktivitelerdir. Birçok kadın için gün, günün ilk ibadet vakti olan sabah namazı ile başlamaktadır. Çalışan erkeklerin işte, çalışmayanların ise mahalle civarındaki kahvehanelerde geçirdiği gündüz vakti, kadınlar için günlük ev işlerini yapma ve ailenin diğer kadınlarıyla zaman geçirme vaktidir. Ev işlerinin çoğunluğu evde bulunan kız çocukları ve genç kadınlar tarafından yapılmaktadır. Zorunlu göçü doğrudan deneyimlemiş olan kadınlar, aynı zamanda ailelerin en yaşlı kadınlarıdır. Sıklıkla dile getirilen sağlık problemlerinin artması ve nitelikli tedavi görememe sonucu bu kadınlar görece daha az yorucu gündelik işlerle uğraşmaktadır:

Hiçbir iş yapmıyorum. Hastayım, hiçbir şey de yapmıyorum. Nefes darlığım var. Vallahi bazen dostlara gidip geliyorum. Amcamın kızı buradadır. Ona gidip geliyorum. Hiçbir iş de yapmıyorum. (Fatma)

Sabah ezanından önce kalkıyorum, namazımı kılıyorum. Sonra uyukum gelirse yatıyorum, gelmezse uyumuyorum. Yemekleri [çocuklar] kendileri yapıyorlar, beraber yiyoruz. Benim işim şudur; yoğurdumuz yoksa ben gidiyorum dükkâna getiriyorum. Sebzemiz yoksa hale gidip getiriyorum, hizmetleri varsa yapıyorum. Vallahi ben de el ayak üstünde gidiyorum, ben de çalışıyorum. (Zelal)

Vallahi ne yapayım, hamur yapıyorum. İşte çamaşırları getirdim çamaşırhaneden. Vallahi ben yapmazsam tüm işler kızdadır. Kız da gitse ne yapacağım? Nasıl idare edeceğim? İki de oğlum var bekâr. Onları evlendirsem idare edeceğim. İşte o uyanana kadar, bu sabah iki oğlanın yataklarını topladım. Çaydanlıkları aldım. Vallahi dünya yıkılsa oğlan yataklarını kaldırmaz. Biz yatakları kuruyoruz, biz kaldırıyoruz. Vallahi önce böyle olduğu için böyledir. (Gonca)

Gündelik hayata dair bu anlatılar, gündelik evsel işlerin neredeyse tamamının kadın emeğine dayalı olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda yaşlı kadınların gündelik geçiminin büyük kısmının kız çocukları ve genç kadınlar tarafından karşılanıyor olması,

kız çocuklarının ve genç kadınların evde yaşamaya devam etmesi isteğini ortaya çıkarmaktadır. Bu istek büyük oranda kız çocuklarının okula devam etmelerini zorlaştırmakta, aynı zamanda evlenen erkek çocukların anne/baba evine yerleşme oranlarını arttırmaktadır.

Kentte yaşamaya başladıktan sonra oluşan bu “iş görememe” hali, görüşülen kadınlar arasında köy yaşantısıyla kıyaslanarak aktarılmaktadır. Sağlık bölümünde de belirtildiği üzere köy yaşantısında gündelik iş yükü daha fazla olan kadınlar, kente yerleştikten sonra ortaya çıkan sağlık problemlerini yaşam koşullarının değişmesiyle birlikte zorunlu göç sürecinin politik ve sosyal gerilimine bağlayarak “oradan razıydım, buradan değilim”, “köye gidince ruhum hafifliyor” gibi ifadelerle dile getirmektedirler.

Benzer bir şekilde, köy yaşantısındaki sosyal ilişki ağlarının kadınlar için daha “güvenilir” ve “tanıdık” olması; buna karşın kentteki mahallelerde birlikte yaşanan insanların “yabancı” olarak tanımlanması, kentteki yerleşimlerde mekân kullanımını kadınlar için daraltmaktadır. Kadınların köyde geçim ekonomisini oluşturduğu ifade edilen hayvancılık, bahçecilik ve tarım gibi işlerde çalışıyor olmalarının sağladığı gündelik mekân kullanımı, kentte kadınların birçoğunun yaptığı tek iş olan evsel işlerle birlikte daralmıştır. Kente geldikten sonra çalışmaya başlayan az sayıda kadın içinse, düşük ücretle birlikte uzun çalışma saatlerine eklenen ev işleri, gündelik yaşamın bütününe teşkil etmektedir:

Sabah kalkıp ev işini gördükten sonra çalışmaya gidiyorum. Yatma vaktine kadar işim bu benim. (Safiye)

Geleneksel geçim ekonomisini oluşturan işlerin köy yaşantısına etkisi, aynı zamanda, zaman algısını da söz konusu gündelik yaşantıya göre belirlemiştir. Kent yaşantısıyla birlikte gelen günlük zamanın bölünme biçimlerindeki değişikliğe uyum sorunu, Çamaşirevleri'nin kurulma aşamasında yaşanan aksaklıklardan başka bir örnek üzerinden okunabilir:

Yurtdışına sığınma evlerini ziyarete gittiğimde şöyle bir model görmüştüm; sığınma evlerinin ara katlarında çamaşır evleri vardı. Kadınların gün ve saatleri vardı ve herkese gün ve saate göre dağıtılmış jetonlar vardı. O kadınlar gün ve saatleri geldiğinde jetonu atmak üzere çamaşırılarını özel olarak yıkayabiliyordu. (...) Çamaşır evi açıldı ve saat usulü çalışıyoruz. Ortalama 750 kadının çamaşırının yıkanması lazım, ama 200 kadının bile çamaşırını yıkanamıyor. [Sonra] fark ettim ki kadınlar günü bilmiyor! Kadınlar saati de bilmiyor! Çünkü

okul tatil ve onlar için bütün günler aynı gün, bütün günler birbirine benziyor.³¹

Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi kent hayatının gündeliğinin zaman aralıklarına bölünme biçimleri köyden göç ettirilen kadınlar için çocuklarının okula gidiş ve geliş saatlerini bilmekten öte bir anlam ifade etmemektedir. Daha sonra kadınlara verilen gün ve saat eğitimleriyle aşılmaya çalışılan bu aksaklık, nadiren de olsa hala devam etmektedir. Çamaşirevleri'nde gözlendiği kadarıyla hala birçok kadın çamaşırlarını yanlış saatte getirmekte, çocuklarını eğitim ve oyun odasına yanlış saatte göndermektedir.

Kadınların gündelik yaşantısına dair en uygun ifadelerden biri, yukarıdaki alıntıda sarf edilen “onlar için bütün günler aynı gün, bütün günler birbirine benziyor” ifadesidir. Bu ifade alan çalışmasının yürütüldüğü sırada bütün görüşmecilerin evlerine haber verilme ihtiyacı duyulmadan gidilmesiyle birlikte, o sırada taziye için bir ilçeyi ziyarette bulunan tek bir aile dışında bütün görüşmecilerin evlerinde bulunmasıyla da desteklenebilir. Kadınlar için evden çıkmanın düşük bir ihtimal olmasının yanı sıra, ev dışında geçirilen az miktarda zaman da evin yakın çevresinde geçirilmektedir.

Benûsen mahallesinde yapılan alan çalışması sırasında aktarılan bir görüş, kadınların evden çıkmasıyla ilgili erkek egemen bir baskının varlığına da işaret etmektedir. Bu görüşe göre kadınlar mahalle sınırları içinde çeşitli ihtiyaçlarının karşılanabileceği dükkânların varlığını istememektedir; zira kadınlar ihtiyaca yönelik alışveriş işini mahalle sınırları dışına çıkmanın tek meşru yolu olarak görmektedirler. Benzer bir şekilde DİKASUM'un kuruluş yıllarıyla ilgili aktarılan diğer bir deneyim de bu olguyu destekler niteliktedir. Buna göre DİKASUM'un kuruluş yıllarında hizmet verdiği eski belediye binasının alt katında bulunan sağlık merkezi, kadınların çeşitli destek başvuruları için merkeze gelmeleri açısından kolaylık oluşturmuştur; zira doktora gitmek, kadınların tek başlarına, ya da küçük erkek çocuklarıyla birlikte, mahalle sınırlarını terk edebilmelerini sağlayan bir mazerettir.

3.4.5. Sağlık

---

³¹ H.C. 12.04.2013.

Zorunu göçe maruz kalmış ailelerdeki kadınlarda sağlık hizmeti alma olanakları; ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan önemli bir problem olarak dile getirilmektedir. Yerlerinden edilen ailelerdeki bireyler, daha önce de bahsedildiği gibi, çoğunlukla tüm mal varlıklarını kaybetmiş olarak kente geldikten sonra işsiz kalmışlar, yahut enformel sektörde sağlık sigortasından yoksun bir şekilde çalışmaya başlamışlardır. Birçoğu yeşil kart sahibi olan ailelerin hâlihazırda kısıtlı olan sağlık sigortalarından yararlanmakta çektikleri güçlükler, kadınlar için kimi zaman dilsel problemler olarak ortaya çıkmakta, kimi zamansa ekonomik güçlüklerle ilişkilendirilmektedir. Bunun yanı sıra sağlık problemleri, kadınların anlatılarında kentte yaşamaya başlamanın getirdiği sorunlardan biri olarak, kentte ortaya çıkan hastalıklar olarak da ifade edilmektedir:

Vallahi yeşil kartım vardı, yeşil kartımın üzerine gidiyordum, bugün de hala yeşil kartım var. Özel doktorlara gücüm yetmiyor gideyim. Ama bugün sigortam olsaydı, bu özel doktorlara gidebilirdim, onlar hastalığımı çıkartabilirlerdi. (Zelal)

İki ayağımdan ameliyat oldum. Altı saat ameliyatta kaldım. Hepsi Türklerin yüzünden! Torunum okuldaydı. Üniversite okuyordu Tunceli’de. Eve baskın yaptılar. İşkenceden çıkıp geldiğinde mendilim gibiydi. Babası da üç ay on gün işkencede kaldı. Beş saat boğaz ameliyatı oldum. Böbrekten oldum. Hep Türklerin derdinden! (Ruken)

Hastane çok para tutuyor. Sonra kimliğe filan yazıyorlar. İlaç pahalı. Bu kaç gündür ağrıyor. Gidemiyorum. Gidiş geliş yüz milyon tutuyor. Burası zor. Desek ki iyiyiz yalandır. (...)Köydeyken iş çoktu. Buraya geldik iş yok, hastalık [var]. Köydeyken hastalık yoktu. Köyde başımız bile ağrımıyordu. (Derya)

Loğusa ve gebe kadınlara kalsiyumun önemini anlatmaya çalışıyorum. Sonra kadınlardan biri kalktı dedi ki: “Hoca, iyi, hoş konuşuyorsun ama ben iki yıldır yoğurt yememişim, yoğurdun rengini unuttum, neyin düzenli beslenmesi!” O bana kapak oldu! O kadının bu çıkışı benim bütün sosyal hizmet anlayışımı evirdi. Sen o kadının bütçesini bilmeden, evine giren baklagili bilmeden, alım gücünü bilmeden neyin eğitimini veriyorsun!³²

Bu ifadelerde de görüldüğü üzere sağlık problemleri, hem ekonomik olarak sağlık hizmetlerine erişimin kısıtlılığıyla açıklanmakta, hem de deneyimlenen zorunlu göçün doğrudan sonucu olarak aktarılmaktadır. Mahallelerde yaşanan altyapı sorunları, içme suyu şebekelerinin sağlıklı olmaması, belediye hizmetlerinin yetersizliğinden kaynaklanan çevre kirliliği gibi faktörler göz önünde bulundurulduğunda, kente gelişin kadınların sağlığını olumsuz yönde etkileme olasılığının yüksek olduğu varsayılabilir. Yanı sıra, yukarıdaki alıntıda da ifade edildiği gibi, kentte sağlık koşullarının değişmesi,

³² H.C. 12.04.2013.

kırsal alandan kente göç ile birlikte beslenme alışkanlıklarının da değişmiş olmasıyla açıklanabilir. Köydeki beslenme biçiminin üretime dayalı olduğu ve daha önce de bahsedildiği üzere üretimin çok yönlü olduğu (tarım, hayvancılık, bahçecilik) göz önüne alındığında, kentte karşılaşılan alım gücüne dayalı beslenme biçiminin sağlıksız ve yetersiz beslenmeye yol açtığı öne sürülebilir.

Sağlık problemlerine ilişkin aktarılan bu nesnel koşulların dışında, yukarıdaki iki alıntıda yer alan “köydeyken hastalık yoktu”, “hep Türklerin derdinden!” gibi ifadeler, sağlık problemlerinin kötü hijyen ve beslenme koşullarının yanı sıra, sosyal ve kültürel çevrenin değişmesiyle ilişkilendirildiğine işaret etmektedir. Aynı zamanda sağlık koşullarının bozulmasının yaşanılan kötü deneyimlere bağlanması, sağlık anlayışının kadınlar tarafından sadece fiziksel değil, psikolojik boyutlarıyla da ele alındığını göstermektedir.

Diyarbakır’da zorunlu göç sonrası süreçte sağlık ve sağlık sorunları bağlamında sıkça tartışılan ve mahallelerde sıklıkla dile getirilen diğer bir konu da, deneyimlenen gergin politik sürecin bir uzantısı olarak okunabilecek “güvensizlik” halidir. Devlet ve devlet kurumlarına olan güvensizlik, sağlık politikalarına da tezahür etmiştir. Bunun en çarpıcı örneği, 1990lı yılların sonunda başlayan ve 2000li yıllarda da zaman zaman gündem haline gelen “aşı krizi” olmuştur:

Ben 96 yılında Ankara’da gazeteci olarak çalışıyordum. Çalıştığım dönem Tansu Çiller başbakandı ve Tansu Çillerin bütün valiliklere gönderdiği gizli ibareli bir genelge vardı. O genelge, Kürt nüfusu 2015 yılında Türk nüfusunu geçeceğinden dört çocuğu olan ve çocuklardan biri erkek olan ailelerin kısırlaştırılmasıyla ilgiliydi. Bunun üstüne kadınlar normal olmaları gereken kızamık, tetanos gibi aşuları bile yapmamaya başladılar ve çocuklarına da yaptırmamaya başladılar. Sağlık politikasına güvensizlik mahallelerde çok belirgindi. O dönemde hem bayat ilaçlar hem zamanında yapılmamış aşılardan kaynaklı sakat kalan çocuk sayısı yabana atılmayacak kadar fazla.³³

Kardeşime köyden sonra aşı yapıldı. Yedi yaşındaydı. 8 yıldır felçli. Ne konuşabiliyor ne bir şey. Zorla annem tutuyor. Şikâyetçi olduk ama olmadı. Hükümet yapmıyor. Diyor iğne vurmuşlar. (Derya)

Dönemin başbakanına ilişkin iddiaların doğruluğu tartışılır olsa da, zorunlu göç sonrası dönemde mahallelerde aşı sonucu felç kalan çocuklara ilişkin anlatılar oldukça yaygındır. Buradan yola çıkarak bu haberin yarattığı etkinin, ifade edildiği şekliyle, “sağlık politikasına güvensizlik” doğurduğu, dolayısıyla yerinden edilen kadınların

³³ H.C. 12.04.2013.

zaten yabancı olunan kentsel sağlık hizmetlerine mesafeli bir tavır takındıkları söylenebilir. Sağlık kuruluşlarına karşı bu güvensizlik, Diyarbakır’da zorunlu göçe ilişkin çalışmaların başlatıldığı dönemde bölgede artan kadın intiharları vakalarının sonucu olarak da aktarılmıştır. Bu durum şu şekilde örneklenmiştir:

[Kadınların] bir kısmı, mesela, dördüncü doğumunu hastanede yapmış. Doktor demiş ki “tüplerini bağlayalım mı?” Kürtçede bağlamak kelimesi sonradan açılacak bir düğüm olarak algılanıyor, geri dönüşümü olmayan bir şey olarak değil.³⁴

Bu anlatı, kadınların sağlık politikalarına olan güvensizliklerinin yanı sıra, kentsel sağlık hizmetlerine yabancı oluşlarının da göstergesidir. Sağlık görevlileriyle kurulan iletişimin dilsel uyumsuzluğuna da dikkat çeken bu örnek, kadınların kentin sağlıkla ilgili olarak sağladığı olanakları verimli bir şekilde kullanamamalarına, dolayısıyla sağlıkla ilgili problemlerin ekonomik ve politik olduğu kadar kültürel de olduğuna işaret etmektedir. Örneğin, bir belediye çalışanı, zorunlu göç ile gelen ailelerdeki kadınlara İstanbul merkezli bir sivil toplumun kuruluşunun verdiği aile planlaması eğitiminden bahsederken şu olayı aktarmaktadır:

Kadınlara bu eğitimlerin sonrasında prezervatif ve doğum kontrol hapları dağıtılıyordu. Kadınlar prezervatifleri çocukların eline vermişlerdi ve çocuklar balon diye şişirmiş sokaklarda oynuyorlardı. Doğum kontrol haplarının da hormon olduğunun farkındaydılar, çiçeklerine vermişlerdi ve çiçekler neredeyse devasa ağaçlara dönüşmüşlerdi.³⁵

Bu örnekte de, yukarıdaki örneklere benzer şekilde, zorunlu göçle gelen kadınların sağlığa ilişkin problemlerinin yöntemsel olduğu kadar, politik, sosyal ve kültürel uyumsuzluktan kaynaklandığı da görülmektedir. Aile planlamasına ilişkin bir başka örnek de, Çamaşirevi’nde karşılaşılan bir öyküyle aktarılabilir: Doğum kontrol yöntemi olarak spiral kullanan bir kadın, enfeksiyon kapması sonucunda spirali çıkarmak zorunda kalmıştır. Halihazırda beş çocuk sahibi olan ve daha fazla çocuk istemediğini belirten kadın, Çamaşirevi’nde dile getirdiği bu problemin ardından eşinin korunmayı reddettiğini belirtmiştir. İfade edilene göre, eşin korunmayı reddetmesi daha fazla çocuk sahibi olma isteğinden değil, bir erkek olarak korunmayı reddetmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda kadınların prezervatifi bir korunma yöntemi olarak algılamadığı söylenebilir. Hijyenik olmayan çevresel koşulların yanı sıra, ekonomik güçlerinin karşılayamadığı bir sağlık sistemiyle, güven ilişkisi kuramadıkları sağlık

³⁴ E.A. 10.03.2013.

³⁵ E.A. 10.03.2013.

kurumlarıyla, dillerini anlamayan sağlık görevlileriyle ve benimsemedikleri sağlık yöntemleriyle karşı karşıya kalan kadınlar için sağlık ile ilgili deneyimler, zorunlu göçün doğrudan sonuçlarından biri olarak aktarılmıştır.

3.4.6. Geleceğe İlişkin Beklentiler:

Bu çalışma kapsamında zorunlu göç sebebiyle Diyarbakır'a yerleşen kadınların gelecekte ne bekledikleri sorusu iki nedenden ötürü önemlidir. İlk olarak, geleceğe ilişkin beklentilere dair ifadeler, bugüne dair eksiklikleri, sorunları ve henüz karşılanamamış koşulları imler. Zorunlu göç bağlamında ise bu ifadeler yerinden edilme deneyiminin yeniden yerleşme ve yurtlanma deneyimiyle olan ilişkisine ve yeniden yerleşmenin koşullarına işaret eder. İkinci olarak; geleceğe dair beklentiler, bu beklentilerin gerçekleşmesinde bireyler tarafından şart koşulan araçlara da gönderme yapar. Yani bu ifadeler yalnızca beklentilerin kendisine değil, bu beklentilerin karşılanması sürecinde rol oynayacağına inanılan araçsal mekanizmaları da açığa çıkarır.

Zorunlu göç sonucunda Diyarbakır'a yerleşen ailelerdeki kadınlar, geleceğe ilişkin beklentileri sorulduğunda, yerinde edilme deneyiminin birincil sebebi olan savaş atmosferine ilişkin görüşler ifade edilmektedir. Bu noktaya kadar zorunlu göç ve sonrası sürece ilişkin aktarılan deneyimlerin kadınların sosyal, ekonomik ve kültürel yaşantısına dair olmasına karşın, bu noktada ifade edilen görüşler neredeyse tamamıyla zorunlu göçün politik bağlamına dairdir. Görüşmeciler kadınlardan bazıları, kente göç ettikten sonra da gözetim, tutuklanma, ev baskınları ve faili meçhul ölümler gibi politik baskıların devam ettiğini dile getirmişlerdir. Gelecekte beklenenlere ilişkin bu ifadelerde de kente uyum ve kentle bütünleşme sürecinde yaşanan sıkıntıların devam etmekte olan savaş ile ilişkilendirilmesi ve beklentilerin daha geniş bir politik sorunun çözümüne işaret eder nitelikte olması, devam etmekte olan söz konusu politik gerginlikle açıklanabilir.

Gelecekte beklenenlere ilişkin ifadelerde dikkat çeken bir diğer nokta ise, bu ifadelerde belirgin bir inanç vurgusunun yer almasıdır. Geleceğe ilişkin bu barış temennileri, politik ya da etnik bir gruba yönelik olmaktan çok, savaşın taraflarını "ümme" zemininde birleştirmektedir:

Vallahi biz bilmiyoruz, Allah bilir. Bizim yapabildiğimiz, elimizden gelen, günde beş vakit namazımızı kılıyoruz ve elimizi Allah'a açıyoruz. Yarabbi sen ümmetin arasına hayır kat, hayırlı bir barış ver ve bu kanı durdur [diyoruz], bu ricayı Allah'tan yapıyoruz. Allah bilir olacak mı olmayacak mı... Allah yapmazsa kimse yapamaz, ancak Allah onları birbirlerinden ayırabilir. Vallahi biz hepimiz Müslümanların kardeşleriyiz. Eğer ki bir insan Müslümansa, kim ki imanı varsa, yüreği bir Müslümana yanmıyorsa, o Müslüman değildir. (Zelal)

Bundan sonrasına ne diyelim ki? Umut ediyoruz ki olsun. O kadar insan öldü, insan nasıl düşünmez. Öyle düşünüyoruz ki gözlerimiz kör oluyor. Benim kardeşimin oğlu da öldü. Allahtan barışsınlar, birbirlerine iyi olsunlar. Askere giden de senin oğlun, benim oğlum değil mi? O da Muhammed'in dininden değil mi? (Nergis)

Her şey olsun istiyoruz. Ama özgürlük olsun kan dursun istiyoruz. Barış olsun. Özgürlük olsun istiyoruz. Allahımızdan istiyoruz. Diyoruz Muhammed'in ümmetine ver. İnsanların hepsi kardeşdir. Yazıktır. İnşallah kardeşlerimiz evine gelsin. Herkes istiyor. Vallahi günde beş vakit namaz kılıyoruz. Diyoruz yarabbi bu kanı durdur. Asker de bizim, dağ başındaki de bizim. Allahımızdan istiyoruz. İnşallah olur. (Derya)

Aynı zamanda paylaşılan diğer deneyimlerden farklı olarak görüşmelerin bu kısmında aktarım dilinin öznesinin “ben”den “biz”e döndüğü gözlemlenmektedir. Buradan hareketle denebilir ki, zorunlu göçe ve sonrasına ilişkin anlatıların bireysel olarak kurulmasına karşın, geleceğe ilişkin beklentilere dair ifadeler kolektif bir kimlik üzerinden kurulmaktadır:

Vallahi ne istiyoruz. Milletimizin arasına barış girsin. Millet bitti. Vallahi ben elin kiracısıyım ne isteyeyim ki. Ben barış istiyorum. Müslümanların arasına girsin. Benim için ne isteyeyim. İşte tandırda çalışıyorum. Böbreklerim ağrıyor. Ne isteyeyim. Böbreklerin iltihap tutmuş diyorlar. Vallahi ilaç kullanıyorum. (Aysel)

Barış olsun istiyorum. Dünya iyi olsun. Köyüme yine gideyim. Bu kan dursun istiyorum. Apo o zulümden çıksın istiyorum. Tutsaklar çıksın özgür olsun. (Hanım)

Hani ne diyeyim ki. Bir barış olsun. Bu ölüm ortadan kalsın. Dünyada bir güzellik olsun. Türkler tarafında da, Kürtler tarafında da, Zazalar tarafında da. Yeter bu gençlerin kanı dökülsün. Ne asker, ne polis, ne gerilla, ne başkası ölsün istiyoruz. Barış istiyoruz. Dünya güzel olsun istiyoruz. Bugün memleketim güzel olsa, benim de huzurum olur. Bugün her ne kadar komşularına gidip gelmesem de, onlar huzursuzsa ben de huzursuzum. Ve bu komşumuz değil, bu dünyadır. Dünya güzel olsun istiyoruz. Biz bunu istiyoruz. Bir barış olsun dünya rahat olsun. (...) Vallahi ne isteyeyim. Allah bize din iman versin. Dünya malını ne yapalım. Kefenimizin cebi yok ki içine katalım. Dünya malıdır gün gün biter. Çok şükür şimdi borçlu değiliz, ekmeğimizi rahat rahat yiyoruz. Bugüne kadar, bir odada da kaldık, sıkıntılar da çektik ama kimseden on milyon bile borç etmedik. Çok şükür. (Gonca)

Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi, yerinden edilme deneyimi ve süregelen politik gerginlik yeniden yerleşmenin önündeki en somut engellerden biri olarak aktarılmaktadır. Zorunlu göç sonrası yaşanan ekonomik güçlüklerin önemli bir belirleyen olmasına karşın, kadınların geleceğe ilişkin beklentilerine dair aktarımlarında bu güçlüklerle ilişkin ifadeler görece daha az yer tutmaktadır. Bu ifadelerden yola çıkarak denilebilir ki; köye dönüşün güncel sosyo-politik bağlamda “nostaljik” bir istek olarak kalmasının yanında, kente tutunum ve kentle bütünleşme de bu çerçevede politik barış ve huzur ortamına bağlı olarak kurulmaktadır.

4. BÖLÜM DEĞERLENDİRME

Türkiye’de 1987-1994 yılları arasında “terörle mücadele” kapsamında yerleşim yerlerinin boşaltılması, Türkiye’nin doğusu ve güneydoğusunda kırsal alanlarda yaşayan Kürt nüfusunun bölge içinde yahut Türkiye’nin batısında bulunan çeşitli anakentlere hızla göç etmesine sebep olmuştur. Bölge içinde yerinden edilen nüfusun gerçekleştirdiği göç hareketinden en çok etkilenen kentlerden biri de Diyarbakır’dır. Belirtilen tarih aralığında Diyarbakır, yerinden etme uygulamalarının gerçekleştirildiği bölgeye en yakın anakent olarak hızlı bir nüfus artışına sahne olmuştur. Zorunlu göç bağlamında yoğun göç alan bir anakent olmasının yanı sıra Diyarbakır, Kürt hareketi ekseninde sosyal, kültürel ve politik bir merkez olma konumundadır. Diyarbakır, zorunlu göç bağlamında çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından uygulamaya konulan “iyileştirme” ve “kalkınma” çalışmalarının yoğun olarak gözlemlenebildiği bir kent olmanın yanı sıra, Kürt nüfusunun yoğun olduğu bir yerleşim olarak, yeniden yerleşimin çeşitli boyutlarıyla analiz edilmesine olanak tanıyan bir kenttir.

Bu araştırma, sosyo-kültürel ve politik bir olgu olan zorunlu göç sürecinin özellikle “cinsiyetlendirilmiş” olma niteliğine ve buradan üretilen bilgiye odaklanmıştır. Çalışma Diyarbakır’ın zorunlu göçle gelen nüfusu karşılayan ilk yerleşimlerden sayılabilecek Hasırlı ve Benûsen mahallelerinde gerçekleştirilmiş, toplumsal cinsiyet perspektifiyle biçimlendirilmiş bir alan çalışmasına dayanmaktadır. Kuramsal dayanaklarını feminist antropoloji ve kalkınmaya ilişkin tartışmalardan alan çalışma, bu tartışmalar bağlamında Diyarbakır’a zorunlu göç sonucu yerleşen kadınların kente uyum ve bütünleşme süreçlerini analiz etmeyi amaçlamıştır.

Bu doğrultuda yapılan analizin değerlendirmesi temel olarak iki hat üzerinden özetlenebilir. İlk olarak Diyarbakır’daki zorunlu göçle gelen nüfusun kadın bireylerine yönelik “iyileştirme” ve “kalkınma” çalışmalarının feminist antropolojideki kalkınma tartışmaları bağlamındaki değerlendirmeleri betimsel olarak ortaya koyulmuştur. İkinci olarak “cinsiyetlendirilmiş” bir süreç olarak zorunlu göç deneyiminin, hem yerinden edilmenin, hem de yeniden yerleşme ve kentle bütünleşmenin kadınlar tarafından nasıl

anlamlandırıldığı ve aktarıldığına ilişkin bir analiz yapılmıştır.

Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere, zorunlu göçle gelen nüfusun kentin demografik yapısını olduğu kadar sosyal, kültürel ve politik dinamiklerini de değiştirmesi, bu durumun kent tarafından sorunsallaştırılmasına sebep olmuş ve dolayısıyla kenti bir sosyal politika arayışına itmiştir. Bu arayış doğrultusunda Diyarbakır, zorunlu göçe ve zorunlu göçle gelen nüfusun kadın bireylerine yönelik yeni kurumsallaşmalara ve bu kurumsallaşmalar dâhilinde birtakım çalışmalara sahne olmuştur. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı, DİKASUM'a bağlı olarak hizmet veren Çamaşirevleri, bu tez çalışmasının alanını teşkil eden mahallelerde yaşayan kadınlara yönelik çalışma birimlerinden bazılarıdır.

Çamaşirevleri, söz konusu mahallelerde zorunlu göç sonrası oluşan ekonomik ve sosyal çöküntüyü göz önünde bulundurarak, hem ekonomik şartları yeterli olmayan kadınların çamaşırlarını yıkayabilmesi, hem de bu dolayısıyla kadınlar için bir sosyal alan yaratılabilmesi amacıyla hizmet vermeye başlamıştır. Analiz kısmında da belirtildiği üzere Çamaşirevleri, çamaşırhane, oturma odası, kurs/atölye odası ve çocuk oyun odası gibi çeşitli mekânlarıyla, mahallede yaşayan kadın ve çocuklara sosyal hizmet sunmayı amaçlamaktadır.

Çamaşirevleri'nin birer sosyal politika ve sosyal hizmet merkezi olarak kurulma ve hizmet verme sürecinde kurum tarafından ifade edilen herhangi bir kalkınma yaklaşımı bulunmamaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği şekliyle bu kurumlar amaçlarını “göç alan yoğun mahallelerde hızlı toplumsal değişme, kentleşme ve göçün yarattığı sorunlar doğrultusunda bireylerin, grupların, toplumun sorunlarla baş edebilmesi, katılımcı, üretken ve kendine yeterli hale gelmesi amacıyla da birer toplum merkezi haline getirmek” olarak açıklamaktadır. Bu tanımdan da anlaşılabilceği gibi bu kurumlar, birer “toplum merkezi” olarak kadınları odak ya da hedef grup olarak ele almamaktadır. Ancak işlev itibarıyla bu merkezler temelde birer “çamaşır yıkama yeri” olarak “toplum merkezi”nden ziyade “kadın merkezi” olarak faaliyet göstermişlerdir. Çamaşirevleri, gerek mekan kullanım biçimleri, gerekse kurum dahilinde yürütülen etkinlikler göz önüne alındığında, neredeyse yalnızca kadınlara ve çocuklara yöneliktir. Bir başka

deyişle Çamaşirevleri öz tanımları itibariyle kadınlara yönelik bir çalışma alanı olarak tanımlanıyor olmasalar da, analiz bölümünde de aktarıldığı gibi, Avrupa'nın çeşitli yerlerindeki kadın sığınma evleri modelinden esinlenerek oluşturulmuş, kuruluş aşamasından itibaren “toplum merkezleri”nden ziyade, “kadın merkezleri” olarak yapılandırılmıştır.

Çamaşirevleri'nin kuruluş ve işleyiş süreçlerine ilişkin aktarılan deneyimler göz önüne alındığında, özellikle eğitime yönelik etkinliklerde Çamaşirevi çalışanlarının ve sorumlularının kadınlarla ve bir sosyal alan olarak mahallenin kendisiyle yaşadığı ilk uyuşmazlıkların sınıfsal farklılıklardan kaynaklanan problemler olduğu ifade edilmiştir. Bir Çamaşirevi sorumlusu tarafından da ifade edildiği gibi, bu tür uyuşmazlıklar, kurumların mahallelerde hizmete geçmeden önce alana ilişkin yeterli düzeyde gözlem ve araştırmanın yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. İfade edildiği üzere, Çamaşirevleri'nin alana ilişkin izlenimleri, kurumlar hizmet vermeye başladıktan sonra oluşmaya başlamış ve bu durum karşılaşılan sorunların büyük kısmının öngörülemez sorunlar olmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum bir yandan Çamaşirevleri'nin işleyişinde aksaklıklar oluşmasına neden olurken, diğer yandan alanda karşılaşılan sorunlara alanın içinden çözüm üretilmesini de olanaklı kılmıştır. Böylece getirilen çözümler çoğu zaman kalıcı ve uzlaşım olmuştur. Bu durum, GIFM yaklaşımında ifade edildiği üzere, zorunlu göç bağlamında çalışma yürüten kişilerin bu “mağduriyet” alanına yönelik indirgemeci bir tavır sergilemesini engellemiş, “öz bilinçlilik” geliştirilmesine olanak tanımıştır.

Güncel durumda Çamaşirevleri, evlerdeki çamaşır makinesi sayısının artması, ekonomik durumun sağkalımı sürdürülebilir bir düzeye gelmiş olması gibi sebeplerden ötürü yoğun bir trafiğe sahip olmamakla birlikte, başlangıç aşamasında yaşanan bahsedilen türden sorunları geride bırakmış gibi görünmektedir. Ancak güncel durumda da Çamaşirevleri, sabah ve öğleden sonra grubu olmak üzere günde yaklaşık 50 çocuğu, çamaşır yıkamaya gelen günlük yaklaşık 20 kadını ağırlamaktadır. Bu sayılar, mahalle nüfusları göz önüne alındığında, çalışmaların yeteri kadar kapsayıcı olmadığına işaret etmektedir.

Çamaşirevleri'nin mahallede yaşayan kadınların gündelik hayatının bir parçası olmamasına ve kentle uyum/bütünleşme sürecinde sürdürülebilir bir kalkınma aracı olmamasına karşın, bu kurumların kent ile mahallelerde yaşayan kadınlar arasında pratik bir köprü işlevi gördüğü söylenebilir. Çamaşirevleri özellikle dil ve sağlık problemlerinin çözümünde sıklıkla başvurulmuş merkezlerdir.

Zorunlu göç ve yeniden yerleşme deneyimi, kadınlar için birkaç açıdan ayırt edici bir deneyimdir. Öncelikle zorunlu göçün yaşam alanını, geçim ekonomisini, sosyal ve kültürel alanı ve dolayısıyla da gündelik hayatı değiştirmesi, kadınların zorunlu göç deneyimine dair aktarımlarında oldukça büyük bir yer tutmaktadır. Öngörülen ve iyileştirmeye tabi tutulan sorunları çoğunlukla ekonomik problemlere indirgenen zorunlu göç olgusu, kadınlar için ekonomik bir sorun olmaktan öte, sosyal ve kültürel bir sorunlar dizisi olarak kurulmaktadır. Bu noktada belirtilmelidir ki ekonomik problemler zorunlu göç sonrası deneyimde şüphesiz önemli belirleyicilerden biridir ve sosyal ya da kültürel alana ilişkin problemlere kaynaklık da etmektedir. Ancak ne köy yaşantısında, ne de kent yaşantısında para ve mülk gibi geçim araçlarının kontrolünü elinde bulundurmayan kadınlar için işsizlik, düşük ücretle çalıştırılma, iş alanında ayrımcılık ve iş piyasasında yaşanan çatışma hali, zorunlu göç sonrası deneyimlerde sıklıkla dile getirilen problemleri teşkil etmemektedir.

Zorunlu göçün ve kentte baş başa kalınan “zorunlu göçle gelen” statüsünün ortaya çıkardığı ekonomik problemler, kadınlar arasında genellikle ev içi şiddetin en önemli nedeni olarak aktarılmaktadır. Bir başka deyişle çoğunlukla erkekler tarafından deneyimlenen kamusal şiddetin ev içi şiddeti doğurduğu aktarılmaktadır. Ekonomik problemler kadına ve çocuğa yönelik ev içi şiddetin yanı sıra, sağlık hizmetlerine ulaşımın, çocukların okula devamının ve eğitim hizmetlerine ulaşımın da önemli bir belirleyeni olarak ifade edilmektedir.

Zorunlu göç sonrası deneyimlenen ekonomik problemlerin yanı sıra, kadınların zorunlu göç sonrası sürece dair anlatılarında sıklıkla yer alan bir tema, sosyal alana ilişkin problemlerdir. Erkekler ve erkek çocuklar internet kafe, kahvehane gibi kamusal mekanlarda belirli ölçüde bir sosyal alan yaratabilirken, kadınlar ve kız çocukları için

böyle bir olanaktan söz edilememektedir. Bu noktada Çamaşirevleri'nin bir sosyal alan yaratmak amacıyla hizmet verme çabası, yukarıda da belirtildiği şekilde kadınlar için sürdürülebilir bir sosyal alan yaratmada yeterince etkili olmamıştır. Sosyal ağların akrabalık ve hısımlık gibi akrabalık ağlarıyla desteklendiği köy yaşantısını terk etmek zorunda bırakılan kadınlar için kent, “yabancılarla dolu” ve “güvenilmez” bir alandır; bu dolayısıyla kadınların sosyal alanı ev ve ev çevresi mekânlarla kısıtlıdır. Ancak belirtmelidir ki, bu aktarımlar sosyal alanın kısıtlılığına ilişkin bir problemden çok, içinde yaşanılan sosyal alana duyulan güvensizlik ve yabancılaşma problemi olarak dile getirilmiştir.

Zorunlu göçte kadın deneyimi, aynı zamanda kentte karşılaşılan kültürel uyum problemi üzerinden aktarılmaktadır. Kentte karşılaşılan zaman planlaması biçimleri, “modern” sağlık hizmetleri karşısında yaşanan yabancılaşma ve sağlık politikasına güvensizlik, sosyal ilişkilerin kırsal alanda akraba, hısımlık ve memleketliliği ifade ediyor olması gibi sebepler, kentsel alanda karşılaşılan ve gündelik hayatı doğrudan etkileyen biçim ve işleyişlerle yerinden edilenler arasında belirgin bir uyumsuzluk yaratmıştır. Ancak bu uyumsuzluğun kentte doğan nesilde kısmen de olsa çözüldüğü ve bu çözümlenin de yerinden edilen kadınlar ve kent arasında bir köprü işlevi gördüğü söylenebilir.

Yerinden edilen kadınların aktardığı deneyimlerde ifade edildiği üzere, kadınların görünürlük kazandığı bir başka alan, politik alandır. Politik etkinliklere katılım birlikteliği sosyal alanı ve “politik yoldaşlık” temelinde sosyalleşmeyi beslemese de, kentle bütünleşmede bu politik birlikteliğin etkin bir rol üstlendiği söylenebilir. Zira politik temelli sosyalleşme gündelik hayatı direkt olarak etkilemese de kentsel alanda bu bağlar, sürekliliği olan ve dayanışma temelli olarak canlı tutulan bağlardır. Gündelik hayatının çok az kısmını Çamaşirevleri'ne geçiren kadınlar ve sık görüşmeyen komşular, yoğun bir politik gündemde belli aralıklarla bir araya gelebilmektedirler. Aynı zamanda politik dayanışmanın kısıtlı da olsa bir çeşit sosyal dayanışma da ortaya çıkardığı söylenebilir.

Mahallelerde gözlemlenen bu “politik dayanışma”, aynı zamanda kadınların gelecek tahayyüllerinde bir ortaklaşma yaratmaktadır. Gelecekte beklenilere ilişkin neredeyse

bütün görüşmecilerin benzeşen temennilerinin tamamı, politik gerginliğin son bulmasına yöneliktir. Kadınlar politik barışı aynı zamanda köye geri dönüşe yapılan bir gönderme olarak ifade ediyorlar. Köye dönmenin koşullarının politik barışla olanaklı hale gelmeyeceğinin farkında olmakla birlikte, kadınlar için politik barışın sağlanması, bir anlamda yerlerinden olduklarına “değmesini” istemek anlamına gelebilir. Çünkü kendilerini yerlerinden eden savaşın sonlanması, yerlerinden edilenleri bir bakıma “yüzleşmiş” bir nüfus haline getirecektir. Bu açıdan politik barış temennisinin, sembolik bir “köye geri dönüş”, gerçekçi bir bakış açısıyla yeniden yerleşme ve yurtlanma temennisine gönderme yaptığı söylenebilir. Bu açıdan kadınların ifadesiyle politik barış, sosyal barışı da kolaylaştırıcı bir faktör olarak algılanmaktadır.

Sonuç olarak, zorunlu göçte ve yeniden yerleşme süreçlerinde kadın deneyimini Diyarbakır örneğinde betimleyen ve analiz etmeye çalışan bu tez çalışmasının ortaya çıkardığı çerçeveden hareketle, zorunlu göçün cinsiyetlendirilmiş bir olgu olması üzerine yeni sorular sorulabilir, konuya ilişkin betimsel bilgiyi genişletmek adına yeni alan çalışmaları tasarlanabilir.

KAYNAKÇA

- Abu-Lughod, L. "Can there be a feminist ethnography?" *Women Perform.* 1990. 5(1): 7-27
- Abu-Lughod, L. *Kadınların Dünyası*, İstanbul: Epsilon, 2004.
- Agarwal, B. *A field of one's own: Gender and Land rights in South Asia*. Cambridge: Cambridge University Press. 1994.
- Aker, T.A., Çelik, A.B., Kurban, D., Ünalın, T. ve Yüksekler, H.D. "Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri". İstanbul: TESEV. 2005.
- Akgür, Z. G. *Türkiye'de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlik (1970-1993)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı. 1997.
- Altuntek, N. S. *'Yerli'nin Bakışı-Etnografya: Kuram ve Yöntem*. Ankara: Ütopya Yayınları. 2009
- Bağlı, M. ve Binici, A. *Kentleşme Tarihi ve Diyarbakır Kentsel Gelişimi*. Ankara: Bilimadamı. 2005.
- Beneria, L. "Towards a greater integration of gender in Economics". *World Development*. 1995. 23(11): 1839-50
- Bora, A. "Rüyası Ömrümüzün Çünkü Eşyaya Siner" *Cins Cins Mekan*. Der: Ayten Alkan. İstanbul: Varlık Yayınları. 2009.
- Bora, A. *Kadınların Sınıfı, Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları. 2010.
- Bozkurt, N. *Denizi Kurutmak: Dünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskan Politikası*.

İstanbul: Belge Yayınları. 2000.

Bretell, C. *Migration Theory: Talking across Disciplines*. “Theorizing Migration in Anthropology –The Social Construction of Networks, Identities, Communities, and Globalscapes”, USA: AltaMira Press. 2000.

Buijs, G. “Introduction” *Migrant Women: Crossing Boundaries and Changing Identities*. Providence ve Oxford: Berg Publishers. 1993.

Colson, E. “Gendering Those Uprooted by Development”-Endengering Forced Migration (Vol. 5), (ed. By. Doreen Indra), ABD: Berghahn Books, 2008.

Çelik, A., Şahin, E. “Ötekilerin Hiyerarşisinde Kültürel ve Sınıfsal Karşılaşmalar” Kürt Toplumunda Çingene Algısı ve Sosyal Dışlanma Pratikleri”. *Toplum ve Kuram*. Sayı 6-7. İstanbul: Toplum ve Kuram. 2012.

Çağlayan, H. Ş. Özar, A. Tepe. *Ne Değişti: Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi*. İstanbul: Ayizi. 2011.

Demirler, D. “İnsan Hakları ve Egemenlik Sarkacında Türkiye’de Yerinden Edilme ve Toplumsal Cinsiyet”. *Feminist Yaklaşımlar*. İstanbul: Feminist Yaklaşımlar. 2008.

Du Toit, B. “People on the Move: Rural-Urban Migration with Special Reference to the Third World: Theoretical and Empirical Perspectives”. *Human Organization*. 1990. 49(4): 305-19

Emiroğlu, K., S. Aydın. “Göç”. *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat. 2003.

Indra, D., “Not a ‘Room of One’s Own’: Endengering Forced Migration Knowledge and Practice”. *Engendering Forced Migration: Theory and Practice*. ed. Doreen Indra. ABD: Berghahn Books. 2008.

Erder, S. *Kentsel Gerilim*. Ankara: Uğur Mumcu Vakfı. 1997.

Erkan, R. ve Bağlı, M. “Göç ve Yoksulluk Alanlarında Kentle Bütünleşme Eğilimi: Diyarbakır Örneği”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 22(1): 105-124. 2005.

Fay, B. *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi: Çokkültürlü Bir Yaklaşım*. çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı. 2001.

Giles, V. “Gendered Violence in War: Reflections on Transnationalist and Comparative Frameworks in Militarized Conflict Zones”. *Engendering Forced Migration: Theory and Practice*. ed. Doreen Indra. ABD: Berghahn Books, 2008.

Gonzalez, N. S. “Family Organization in Five Types of Migratory Wage Labor”. *American Anthropologist*. 1961. 63(6): 1264-80

Hammersley, M. “On Feminist Methodology”. *Sociology*. 1992. 26(2): 187-206

Hammersley, M. *What’s Wrong with Ethnography*. Londra: Routledge. 1992.

Harding, S. *Feminism and methodology*. Bloomington: Indiana University Press. 1987.

Harding, S. *Feminism and Methodology, Social Science Issues*. Bloomington ve Indianapolis: I.U.P. 1995.

Honer, S., Hunt, T.C. ve Okholm D.L. *Felsefeye Çağrı* (çev. H. Ünder). Ankara: İmge. 2003.

Hooks, B. *Yearning, Race, Gender, and Cultural Politics*. Boston: South End Press. 1990.

HÜNEE. “Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması” Ankara: Hacettepe

Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. 2006.

İlkkaracan, P. ve İlkkaracan, İ. *1990'lar Türkiye'sinde Kadın ve Göç*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 1998.

Kalkınma Merkezi. *Zorunlu Göç ve Etkileri, Diyarbakır*. Diyarbakır: Kalkınma Merkezi. 2010.

Kaygalak, S. *Kentin Mültecileri: Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*. Ankara: Dipnot. 2009.

Keser, İ. *Göç ve Zor: Diyarbakır Örneğinde Göç ve Zorunlu Göç*. Ankara: Ütopya Yayınları. 2011.

Kuhlman, T. *Forced Migration: An Economist's Serie Research Memoranda / Vrije Universiteit Amsterdam. Faculteit der Economische Wetenschappen en Econometrie*, 2000.

Kümbetoğlu, B. *Sosyoloji ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam. 2005.

Lammers, E., 'Refugees, Gender and Human Security. A Theoretical Introduction and Annotated Bibliography'. AGIDS-INDRA International Books, 1999.

Lengel, L. "Researching the 'Other': Methodological Considerations of Feminist Ethnography". *Journal of Communication Inquiry*. 1998. 22(3): 229-250

Malkki, L., H. *Purity and Exile: Violence, Memory, and National Cosmology Among Hutu Refugees in Tanzania*. ABD: University of Chicago Press. 1995.

Marshall, Gordon, "Göç". *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürçü. Ankara: Bilim ve Sanat. 1999.

McRobbie, A. "The Politics of Feminist Research: Between Talk, Text and Action".
Feminist Review. 1982. 12: 46-57

Mies, M. *Feminist Araştırmalar İçin Bir Metodolojiye Doğru, Kadın Araştırmalarında Yöntem* (haz. S. akır ve N. Akgöke). İstanbul: Sel Yayıncılık. 1995.

Moore, H., L. *Feminism and Anthropology*. Minneapolis: University of Minnesota. 1988.

Oakley, A. *The Sociology of Housework*. Londra: Martin Robinson. 1974.

Oakley, A. "Interviewing Women: A Contradiction in Terms". *Doing Feminist Research*. ed. H. Roberts. Londra: Routledge and Kegan Paul. 1980.

Özbudun, S., Şafak, B. ve Altuntek, N. Serpil. *Antropoloji, Kuramlar/Kuramcılar*. Ankara: Dipnot. 2007.

Özlem, D. "Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*. eds. Deftter ve Toplum ve Bilim Ortak alışma Grubu. İstanbul: Metis. 1998.

Pedraza, S. "Women and Migration: The Social Consequences of Gender". *Annual Review of Sociology*. 1991. 17: 303-325

Petersen, B.K. "A General Typology of Migration" *Theories of Migration*. ed. R. Cohen. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited. 1958.

Polian, P. *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*. Budapeşte: CEU Press. 2004

Rathgeber, E. "WID, WAD, GAD: Trends in research and practice". *Journal of Developing Areas*. 1990. 24: 489-502

Saraçoğlu, C., *Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler, İnkâr'dan 'Tanıyarak Dışlama'ya*. İstanbul, İletişim Yayınları. 2011.

Skeggs, B. "Feminist Ethnography". *Handbook of Ethnography*. Londra: Sage Publication. 2001. 426-442

Stacey, J. "Can there be a feminist ethnography?" *Women's Studies International Forum*. 1988. 11(1): 21-27

Stacey, J. ve Thorne, B. "The Missing Feminist Revolution in Sociology". *Social Problems*. 1985. 32(4): 301-15

Stanley, L., "Why Men Oppress Women". Looking Back: Studies in Sexual Politics 1, Department of Sociology, Univ. of Manchester. 1984.

Stanley, L., Wise, S. *Breaking Out: Feminist Consciousness and Feminist Research*. London: Routledge. 1983

Strathern, M. "An Awkward Relationship: The Case of Feminism and Anthropology". *Signs*. 1987. 12(2): 276-92

Tekeli, İlhan. "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu". *Toplum ve Bilim*. 1990. 50: 49-71

TMMOB. "İnsan Hakları Komisyonu Zorunlu Göç Raporu". 2003.

TOHAV. "Action Plan for The Problem of Turkey's Displaced Persons, An Action Plan for Their Return and Compensation". İstanbul: Berdan. 2006.

Ünalın, Turgay, "Türkiye'de İçgöçe İlişkin Veri Kaynaklarının Değerlendirilmesi". *Konferans: Türkiye'de İçgöç; 6-8 Haziran 1997*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. Ocak, 1998. 91-103

- Visweswaran, K. "Histories of Feminist Ethnography". *Annual Review of Anthropology*. 1997. 26: 591-621
- Wood, W.B., "Forced Migration: Local Conflicts and International Dilemmas", *Annals of the Association of American Geographers*. 1994. 84(4): 607-634
- Voutira, E. *A strategic action plan for making WFP's policy and practice more gender sensitive: Recommendations for operational policy development*. Oxford: Refugee Studies Programme. 1995.
- Wacquant, L.J.D. "Giriş" *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. P. Bourdieu, L.J.D. Wacquant. çev. N. Ökten. İstanbul: İletişim. 2003.
- Wise, S. "A Framework for Discussing Ethical Issues in Feminist Research: A Review of the Literature in Writing Feminist Biography". *Studies in Sexual Politics*. Department of Sociology, University of Manchester. 1985.
- Williams, A. "Diversity and Agreement in Feminist Ethnography". *Sociology*. 1993. 27(4): 575-589

EK 1. GÖRÜŞMECİLERİN PROFİLLERİ

İsim	Yaş	Çocuk Sayısı	Çalışma Durumu	Yaşadığı Mahalle	Memleket
Emine	68	7	Çalışmıyor	Benûsen	Hazro
Fatma	55	8	Çalışmıyor	Benûsen	Çınar
Ruken	60	10	Eşi Emekli	Benûsen	Bingöl
Zelal	70	10	Mevsimlik Tarım İşçisi	Benûsen	Kulp
Hanım	57	8	Çocuklar Çalışıyor	Benûsen	Kulp
Safiye	40	3	Kapıcı	Benûsen	Silvan
Canan	60	3	Çalışmıyor	Hasırlı	Lice
Derya	50	6	Çalışmıyor	Hasırlı	Lice
Gonca	52	5	Çocuklar Çalışıyor	Hasırlı	Mazıdağı
Münevver	54	3	Çalışmıyor	Hasırlı	Lice
Nergis	43	2	Mevsimlik Tarım İşçisi	Hasırlı	Lice
Aysel	44	3	Tandır Ekmeği	Hasırlı	Ergani
Gülten	42	5	Çalışmıyor	Hasırlı	Silvan
Ayşe	34	2	Çalışmıyor	Benûsen	Lice
Naile	60	7	Çalışmıyor	Benûsen	Lice